
3 1761 09922848 8

VAJDA JÁNOS

ÉLETE ÉS MUNKÁI

VAJDA JÁNOS.

Utolsó arczképe.

VAJDA JÁNOS

ÉLETE ÉS MUNKÁI

IRTA

KEREKES GYÖRGY

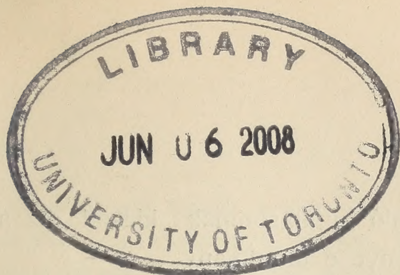

BUDAPEST
AZ ORSZÁGOS IRODALMI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG KIADÁSA
1901

Pesti könyvnyomda-részvény-társaság.

ELŐSZÓ.

Kora ifjúságom óta újabbi költőink közt legjobban kedveltem Vajda Jánost. Úgy a hazai, mint a külföldi irók között alig van egy-kettő, ki oly mélyen hatott volna reám érzelmeivel és gondolataival, mint ő. Az ő végtelenséggel küzdő eszméi ellenállhatatlan erővel nyomultak agyamba s férfias fájdalma szivemet legtitkosabb részében is átaljárta. S a mi a mű belső értékének legbiztosabb jele, akárhányszor olvasom is költeményeit, a hatás nem csökken, sőt fokozódik. Csakis a világirodalom legtragikusabb, mélységes eszmékkel leginkább terhelt művei, Shakespeare néhány szomorújátéka, Goethe *Faustja*, Madách *Ember tragédiája*, Kemény Zsigmond egy-egy regénye hagyott oly mély nyomokat lelkemben, mint Vajda költészete.

A mint munkáival megismerkedtem, felébredt bennem az érdeklődés a költő személye iránt is.

E kérdés után való kutatásomnak: kicsoda az a Vajda? — eredménye e tanulmány.

Munkám nem kevés fáradtsággal járt. Tudtam, tisztán műveinek szelleméből következtetve, meg voltam győződve róla, hogy ő hozzá magához hiába fordulok adatokért. Meg sem kiséreltem. Pár évvel ezelőtt végre kész volt egy kis munkám róla. A kiadásra vállalkozott iró oda is adta a költőnek, ki úgy látszik, átolvasta, mert itt-ott igazitott életrajzi részén (kéziratom több helyén láthatók javitásai). De végre is arra kérte, ne adja ki, mert nem akarja, hogy róla irjanak.

Én nem értvén teljesen a dolgot, felvilágositásért magához a költőhöz fordultam, ki ekkor az alábbi levelet küldte nekem, melyet kegyelettel őrzök:

Kivül:

Tek. Kerekes György tanár úrnak

Homonna helységben

(Zemplén m.)

Belül:

Igen tisztelt kedves tanár Úr!

Kérem vegye tekintetbe agg koromat, roppant elfoglaltságomat, s engedje meg, hogy szives levelére csak röviden, pár szóval válaszoljak. Mintegy évtized óta legjelesb iróink közül már többen felkértek, egyezzem bele, hogy életem történetét megirják; mindegyiknek azt válaszoltam, a mit K. úrnak is, hogy törvény szerint nem akadályozhatom meg, de ha mindamellett rólam életirást adnának

ki, nyilatkozni fognék, tudtul adva a közönségnek, hogy az élet- és jellemrajz az én tudtom, óhajtásom nélkül, sőt akaratom ellenére jelent meg, annak daczára, hogy szerzőt esengve kértem az irat ki *nem* adására.

E kijelentés folytán K. úr a kiadástól elállott.

Zempléni úrról annyi való, hogy ő is óhajt irni effélét, de neki sem szolgáltattam adalékokat, melyek nélkül e kérdéses munka helyes megirása teljes lehetetlenség, mert legbensőbb barátaimtól, irodalmunk elsőrendű tehetségeitől is megtagadtam e fölhivás teljesitését.

Üdvözlöm önt szeretettel, tisztelő hive:

Vajda János. Kerepesi-út 10.

Kéziratom igy visszakerült hozzám s azt a költő emlitett javitgatásai, törlései alapján kiigazitva, majdnem teljesen átdolgoztam s kibővitve, ime, közrebocsátom, hogy fejezze ki a nagy szellem iránti hódolatomat, hogy minél szélesebb körben irányitsa a költőre a közönség figyelmét, hogy mentse meg, foglalja össze a róla felmerült adatokat az utókor számára.

Mert a belső ösztönön kivül, mely ellenállhatatlanul hajtott a költő közelebbi megismerésére, egyedül csak ez volt czélom munkám megirásával. A könnyed, mulattató irókat bárki is megérti: a nagy szellemeket magyarázni kell. Nem szerette, nem művelte a reklámot: halála után az olvasóvilág figyelmébe ajánlani és irodalmi műveit méltatni nem reklám, hanem kötelesség. Legfőbb örömöm

és büszkeségem lenne, ha csak egy vésővágással is hozzájárulnék ahhoz az emlékoszlophoz, melyet az utókor az irodalom Pantheonjában állitani fog a nagy költőnek.

Egyik bizalmas fiatal barátja, Palágyi irja, hogy Vajda az utolsó időkben tollba akarta neki életét mondani, de ebben a halál megakadályozta. »Igy életének valóban jelentős adatait soha meg nem tudhatjuk. Maga a dicsőült mondotta gyakran, hogy rendkivüli és senki által soha meg nem irt események játszódtak le multjában.« (Palágyi: Vajda J. emlékezete.)

Különben pedig első sorban legfőbb forrásnak ő maga is műveit tartotta. Belső világa ezekben van meg, a többi csak külső élet. Mivel azonban ez magyarázza, világitja meg azt, ebből is igyekeztem adni, a mennyit adhattam. Első sorban azonban vezérfonalul költészete szolgált életviszonyainak feltüntetésénél és az adatok kritikai elbirálásánál is.

BEVEZETÉS.

Hozzám hasonló e világon nincsen,
Mindig magamban, egyedül vagyok.

Vajda.

A szabadságharcz leveretése után következő szomorú időkben a politikai, társadalmi és az irodalmi élet teljesen megbénult.

A mint az ország lesújtó fájdalmából némileg magához tért, legelőször az irodalom kezdte szárnyait emelgetni. Anyagot a nemrég lezajlott idők eseményei és hősei szolgáltattak.

Legtöbbet foglalkozott a közhangulat, különösen az irodalmi világ *Petőfivel*, kinek lángszelleme, tüneményes életpályája mindenkiben a legnagyobb tiszteletet és csodálatot ébresztette. *Gyulai Pál* és *Salamon Ferencz* a legnagyobb elismeréssei szólottak róla, a magyar lira legkitünőbb képviselőjének nyilvánitották, a nép száján legendák jártak róla.

Az elnyomatás idején a nemzetek kétszeres erővel ragaszkodnak minden faji sajátságukhoz. Ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy Petőfi a

nemzet bálványa legyen, mert hisz ő benne látta összpontositva minden jellemvonását. Az akkor fel-feltünedező lirikusok őt választták eszményképül s mindenben őt akarták utánozni. Igy keletkezett az úgynevezett Petőfi-iskola, mely azonban eszményképének csak hibáit tudta elsajátitani. E fogyatkozások a példányképnél alig voltak észrevehetők, mig az utánzóknál túlságba vive nagyon is kiríttak s a költészetet teljesen kivetkőztették eszményiségéből. A szép gondolatok, nemesebb eszmék, őszinte érzelmek helyett lépten-nyomon póriasságra, üres szólamokra, pongyolaságra, népies sallangok hajhászására találunk.

Körülbelül tiz esztendeig tartott a *Petőfi-iskola* uralma. Hiába küzdött ellenök a kritika, ez irány magához ragadott minden fiatal költőt. *Lisznyai Kálmán*, *Szelestey László*, *Spetykó Gáspár, Székely József*, *Zalár József, Tóth Endre*, *Tóth Kálmán* voltak a nevezetesebb Petőfi-utánzók, közülök a legtöbb hivatottságot, a legigazabb tehetséget s a legnemesebb hangot Tóth Kálmán mutat.

Minden lirikus, a mellett, hogy az általános emberi érzelmeket fejezi ki, egyszersmind kifejezője saját belső világának és kora eszméinek és érzelmeinek. Petőfi fellépése idején a demokrata irány uralkodott s valóban az ő lantján a népies irány jut kifejezésre. Aranyban ez öntudatos művészivé tökéletesedvén, mintegy befejeződik. Olyan költőt, a ki ez irányt még magasabbra tudná fejleszteni, elképzelni sem tudunk, hiszen olyan sem akadt, a

ki irodalmunk három (Petőfi, Tompa, Arany) dicsőségét megközeliteni tudta volna. Pedig mindenik sok jeles tehetséget vont a maga körébe.

Éppen ez utánzók, a nagy szellemek e követői mutatják, hogy liránkon még most is a népies irány uralkodik. Pedig a nemzet érzelmi és eszmevilágában már nagy fordulat állott be. A népuralmi eszmék átalakitván, újjászülvén a politikai, társadalmi, anyagi és irodalmi életet, a nemzet léte biztositva van s ma nem azért küzdünk már, hogy megéljünk, hanem hogy az újabb kor eszméinek megértése által a kor szinvonalára, a vezérnépek közé emelkedjünk s környezetünk felett uralkodó helyzetet foglaljunk el.

Még a Petőfi-iskola idején lépett föl egy költő, a ki kezdettől fogva teljesen önálló úton haladt s a népieskedőkkel szemben éppen a mindenáron való népieskedést kerülte, a felszines érzelmek éneklői között éppen igaz, mély érzelmével és tartalmasságával tünt föl. Az általános pangás idején az egyedüli, a ki emelkedést mutat, a ki irodalmunkat továbbvitte. Nem tagadta meg a multat, nem szakitott azzal, hanem felhasználva vívmányait, folytatta azt s a mellett, hogy erős nemzeti érzés hatja át, a legújabbkori élet hangjait, szineit, hangulatait, alakjait, küzdelmeit, érzelmeit, összhangzatát, ellenmondásait fejezte ki.

Ez a költő *Vajda János.*

SZÜLEI, IFJÚSÁGA.

Született 1827. évi május hó 5-én Pesten; de gyermekkorát Fehérmegye éjszaknyugoti részén, a Vaál folyó völgyében fekvő Vaálban töltötte. Atyja, Vajda Endre, uradalmi erdész volt Ürményi országbirónál, anyja Veleczky Lidia. A család — a szülők, három leány és két fiú — a község mellett lévő, az úgynevezett Vadász-völgyben fekvő magános vadászépületben lakott.

Atyja egyszerű szolgalegény sorsból küzdötte föl magát főerdésznek. Magas, szálas, szép ember volt. Önérzetes, nemes hajlamú, eszes, művelt ember lett belőle, ki különösen a becsületre adott sokat. Fizetése nem volt ugyan nagy, mindössze 100 váltóforint, de szép nagy lakóháza előtt egy hold gyümölcsös-, virágos-, mögötte két hold konyhakert volt, hol minden bőven megtermett. A kis fürge mezitlábas János gyerek kosárszámra hordta a zöldséget, ugorkát, zöldbabot a konyhára.

Az erdőszélen szántóföldet is kapott az uraságtól. Rendesen három-négy tehenet tartott, malacza egy

ízben annyi volt, hogy külön kanászgyereket kellett fogadni melléjök. Különösen szerette a szép lovakat, sokszor öt-hat vásárt is bejárt, hogy összeillő párt találjon. Kerülőknek a legszálasabb embereket válogatta össze, magas, nyiltszivű, bátor embereket. Hajnalban, néha már éjfélkor begyültek és sorakoztak a tornáczon. Egy-két öregebbel kezet fogott s vagy együtt indultak az erdőbe, vagy átvették a parancsot. Orvvadászok, fatolvajok, éjjeli legeltetők ellen egész hadi terveket főztek ki néha. Mert az uraségi erdőt szent helynek tartotta, hova idegennek még imádkozni sem szabad járni.

Hogy a családban mily meleg viszony uralkodott, mutatja a szüleiről irt ez a néhány sor:

Meglátogattam szülőimet,
Csupa szív volt mind a két öreg;
Annyit elcsókoltak képemen,
Majd elállt belé lélekzetem.

A természet szépsége, az elszigetelt élet kitörülhetetlen nyomokat hagyott lelkében s a legnagyobb mértékben hatott érzelmi világának kialakulására. Innen magyarázható a természetért való rajongása s a zajos élettől való visszahúzódása.

Elemi iskolai tanulmányait szülővárosában végezte, gimnáziumba előbb Székesfehérvárott, majd Pesten járt, a hol be is fejezte. Ez időben, 1842-ben választották meg Vajda Pétert a pesti ág. ev. gimnázium ideiglenes tanárává. János két évig nála lakott s házigazdája szintén jelentékeny hatással volt rá.

Jó természetű, komoly gyermek volt, tanulni szeretett, anyját igen szerette és szavára mindig hallgatott. A szünidőkben vagy az erdőben bolyongott és vadászott, vagy a padláson a lim-lomok közül a régi könyveket kereste elő és azokat bújta. Atyja éppen ezért papnak szánta. De a fiúnak e terv nem tetszett, a csendes pálya helyett valami rendkivülire vágyott. Benne is fölébredett az az ábrándos törekvés, a mi megszállotta Petőfit és Àranyt is.

A lelkében beállott fordulatot maga Vajda a következőképen mondja el: »Életemnek legboldogabb ideje gyermekkorom volt, erre mindenkor örömmel gondolok vissza. Otthon Vaálban, atyámnál oly bőségben éltem, hogy utóbb a jólétet meg is untam és megszöktem szinésznek, hogy ne csak tejbenvajban fürödjem hát mindig, hanem próbáljak nyomorúságot és éhséget is. Látni, utazni, tapasztalni, koplalni vágytam. Azt gondoltam, hogy ne csak Székesfehérvárt és Pestet ismerjem, hanem hadd lássam az Alföldet és annak parasztnépét is, a Kunságot, melyet Petőfi oly fényesre aranyozott költészetével.«

1845-ben csapott fel szinésznek s 15 hónapig tartott kóborlása. Bekalandozta az Alföldet, Bácskát, Kunságot, a felső megyéket, Mármarost és Erdélyt. Vágyott a nyomorúságra, most bőven volt benne része. De jókedvét nem vesztette el s ezért a fehérpiros képű Jánoska (igy hivták) a szinészek közt általános kedveltségnek örvendett. Különösen

egy vén szinész szerette, kinek komor hangulatát gyakran felderitette.

Békésen történt meg először vele, hogy nem volt mit ennie. Lakásában a hársfapadon heverészett; délfelé járván az idő, éppen azon jártatta eszét, mit szólana most anyja-apja, hogyha tudná, hogy nincs mit ennie: mikor vén barátja belépett hozzá, nagymogorván panaszkodva, hogy egy krajczárja sincs és sehova sem hivták meg ebédre. A fiú jót nevetett az öreg dohogásán és siralmas ábrázatán s a nevetés nemsokára erre is átragadt.

Népies hajlamaihoz képest — az időben az ifjúságon általában uralkodtak ez érzelmek — mint szinész a hetyke betyárt és parasztlegényt, a csikóst és verbunkost szerette játszani. Valami kiváló képessége nem volt a szini pályához; de azért Török-Szent-Miklóson mégis nagy sikert aratott. A *Két pisztolyt* akarták adni, de Hugli borbély szerepére hiányzott az ember (a társaság nyolcz férfiból és négy nőszemélyből állott); Vajda még Pestről ismervén a darabot, ajánlkozott a szerepre. Ekkor történt meg vele először és utoljára, hogy a közönség megtapsolta.

Tapasztalván — koplalván — eleget, engedett a fiok elzüllését restellő szülők unszolásának és hazatért. A boldog otthonban kipihenvén a szinészi pálya fáradalmait, eleget vadászgatván és mélázgatván az erdőben, apja az egyik uradalom kasznárjához és barátjához nevelőnek adta. De e minősége csak pár hóig tartott. Miután e pályához nem sok

hajlandóságot tanusitott, a kasznár a főherczegi uradalomba gyakornoknak ajánlotta. Nagy szerencse volt ez; de a nyugtalan embert untatta a gazdálkodás, csakhamar szakitott e pályával is.

Első verse 1844-ben *Frankenburg Adolf* lapjában, az *Életképekben* jelent meg. Most a *Pesti Divatlapba* (szerkesztette *Vahot Imre*) irogatott. Versei nagy hatást keltvén, a szomszéd dobosi nemesek, több kocsival, fölkeresvén őt, elvitték mulatni a vendéglőbe és egész éjjel szavaltatták. E siker és ünnepeltetés annyira elragadta a fiatal költőt, hogy minden apai engedély nélkül, mondhatni szökve ment Pestre. Pénze kifogyván, Vahot Imrét, az akkori fiatal nemzedék gyámapját kereste föl, hogy segitse valami hivatalba.

A Gazdasági Egyesületben épen egy gyakornoki állás volt üresedésben, csakhogy ennek igazgatójával, *Török Jánossal* Vahot haragban volt. Azonban feláldozta haragját, megirta az ajánló levelet, a minek aztán meg is lett a kellő hatása. A főnök ugyan konzervativ párti, a gyakornok a legszélsőbb ellenzéki volt; de azért szépen megfértek együtt. Az ifjú a főnökben a zsenialitást, az erélyt és munkakedvet becsülte, a főnök gyakornokában a tüzet, lelkesedést s költői képességét. Hogy egyébiránt Törökből sem hiányzott a fiatalos jókedv, a kalandosság, különlegesség iránt való hajlam, mutatja a következő eset:

Egy alkalommal a pozsonyi országgyülésre kellett utaznia s elhatározta, hogy pontban éjjel 12

órakor fog átkelni az épen akkor zajló Dunán. Négy fiatal ember, köztük Vajda, csatlakozott hozzá. Jó pénzért hajósokat fogadva, a kitűzött időben elindultak. Koromsötét volt s annyira hideg, hogy itt-ott ismét jégkéreg képződött a vizen. Ezt hasitva s a zajló, úszó jégtáblák által ide-oda taszigálva haladtak egy darabig; de végre is megrekedtek a jégtorlaszok közt. Fél 1-től reggeli 4 óráig voltak e kétségbeesett helyzetben; ekkor ismét evezhettek. Öt órakor szállottak partra s azonnal vendéglőbe siettek, hogy meggémberedett tagjaikat fölmelengessék.

Irodalmi munkássága folytán neve kezdett népszerűvé válni. *Jókai, Vas Gereben, Degré, Lauka, Lisznyai* baráti körükbe fogadták. Gyakran megfordult Petőfi társaságában is, a valódi barátságot azonban nem engedte köztük kifejlődni az a csodálat, a melylyel a nagy költő iránt viseltetett s a mi ezt feszélyezte. Különben az ifjúság minden mozgalmában részt vett. 1847-ben roppant küzdelem folyt *Kossuthnak* pesti követté leendő választása körül. Ő is ott volt a Komlóban és a vármegyeház udvarán, két nap és két éjjel tartotta szóval a szavazókat.

Tagja volt ama kis körnek, mely márczius 15-ét csinálta s kik közül ma már csak ketten *(Jókai* és *Dobsa)* élnek. Bár nem volt egyetemi hallgató, tagja volt a 30-as bizottságnak is, melyet a magyar egyetem a bécsihez küldött.

Kitörvén a szabadságharcz, 1848 nyarán egy

szabadcsapatba lépett s mint saját költséges önkéntes ment le az aldunai sereghez. Az első ágyútüzet augusztus 19-én állotta ki, mikor a szerbektől Szent-Tamást akarták elfoglalni. A szerbek azonban e tervről jóelőre értesülvén, úgy megerősiték táborukat, hogy az ostrommal föl kellett hagyni.

Ezután Pestre sietett, hogy a rendes honvédseregbe álljon, de megbetegedvén, kénytelen volt hazamenni Vaálba. Épen lábadozott, a mikor innen alig félórányira Pákozdnál Jellasich seregét szétverték. Az ágyúszó roppant harczvágyat ébresztett benne, alig várta, hogy ismét egészséges legyen, azonnal Pestre ment. A Károly-kaszárnyában Pándi ezredes, sorozóelnök kérdezte, mi akar lenni. Mivel épen ez időben felszólalások történtek, hogy érdemtelenek egyszerre tisztekké lettek s mivel becsvágya volt, hogy saját erejéből emelkedjék, csak közkatona akart lenni. Hiába akarta rábeszélni az ezredes, ő megmaradt szándéka mellett.

A 24-ik gyalogos zászlóaljba osztották, Nagy-Becskereken esküdött föl. Több apróbb csatározásban vett már részt, mikor deczember 31-én, épen Szilveszter napján, roppant hidegben Pancsova ostromára indultak. Január 4-én Franzfeld faluba értek s mint őrmestert, őt rendelték ki néhány társával együtt előőrsnek. Egész éjjel hiába várták, hogy felváltsák őket. Irtózatos hideg s a vidék teljesen néptelen volt, tüzet raktak, hogy meg ne fagyjanak. Vagy megfeledkeztek róluk, vagy eltévedt és megfagyott az őrjárat.

Hajnalra türelmök már végkép elfogyott. Attól is félve, hogy a seregtől elmaradnak, mire sem várva, Pancsova felé indultak. Mikorára odaértek, vége volt a csatának, a magyar csapat visszaveretvén, éppen a legrendetlenebb futásnak eredt s a futók őket is magukkal ragadták.

Roppant fáradság, gyaloglás, éhség közt, előbb fagygyal, majd sárral küzdve értek Nagy-Becskerekre, hol Vukovics Sebő kormánybiztos közbenjárására Kiss Ernő önként átadta a sereg vezérletét az erélyesebb Damjanich Jánosnak. Ez embernek daliás termete, roppant higgadtsága, a repülő golyók közt is megőrzött nyugalma a legnagyobb bámulatra és lelkesedésre ragadta az egész sereget és Vajdát is, ki nemsokára hadnagy lőn.

A sereg most a Közép-Tiszához rendeltetett, hogy a többi hadakkal egyesüljön. Ekkor mondta Damjanich a ráczokhoz intézett kiáltványában e jellemzetes szavakat: »Kutyák! Most elmegyek, de békén maradjatok, mert ha visszatérek, rakásra öllek benneteket s holttesteitek halmazán magamat lövöm főbe, hogy bennem veszszen ki az utolsó rácz!«

Mindvégig részt vett Damjanich táborozásában, harczaiban. De májusban ismét a rendes és nagy csatákat vívó Klapka- vagy Görgey-féle hadtestbe akarta magát áttétetni. Pestre menvén, de itt makacs betegsége ismét erőt vévén rajta, huzamosabb ideig irodai szolgálatokat teljesitett. Tanuja volt a Hentzi röppentyűi által felgyujtott Pest égésének. Előbb Szegedre, majd Facsetre kellett hát-

rálnia. Itt érte a fegyverletétel híre, Guyon felszólította a Facseten tartózkodó hadosztályt, hogy menjen vele Erdélybe. Vajda szégyenkezve és fájdalommal kérte a branyiszkói hőst, hogy ereszsze el, mert betegsége miatt nem tarthat vele.

A felkelt és ellenséges oláhok közt átvergődve, Borosjenőre ért, hol lerakván a fegyvert, mindnyájan Aradra kisértettek. Az orvos igen súlyosnak találván baját, kórházba küldötte. Innen nemsokára sikerült Fehér vármegyébe menekülnie. Hazament s a félreeső vadonban barátja, Berényi is (később drámairó) nála húzódott meg. Egy lapból értesülvén, hogy Haynau a volt honvédtisztekkel, ha nem jelentkeznek, mint szökevényekkel fog bánni, deczember végén jelentkezett s császárkirályi közlegénynek sorozták be egy osztrák-cseh ezredbe. Nemsokára Olaszországba vitték, hol egy évet töltött. Huzamosabb ideig tartózkodott Paduában.

IRODALMI PÁLYÁJA.

Hazajövén, rövid ideig otthon volt, azután előbb Halason, majd Budán a földbecslésnél hivatalnokoskodott s e mellett az irodalomnak élt. Eddig, 1844 óta csak keveset irt, most megszaporitván költeményeit, 1855-ben megjelent első lirai gyűjteménye, melyet nagy tetszéssel fogadtak, különösen kedvelt és általánosan ismeretes volt a Virrasztók czímű allegoriája. 1856-ban irta a *Béla*

királyfi czímű történeti elbeszélést, mely szintén köztetszésre talált mindenütt. 1857-ben jelent meg *Ildikó* czímű ötfelvonásos tragédiája, mely a Nemzeti Szinházban előadatván, hibás történelmi felfogása és gyönge jellemzése miatt megbukott. De a sikertelenség mit sem ártott a költő jó hirnevének.

Hirlapirói működését a *Magyar Sajtónál* mint dolgozótárs kezdte, majd maga inditotta meg a *Nővilágot*, mely legjobb lapjaink közé tartozott s nagy elterjedésnek örvendett, 1864-ig állott fenn. Ez idő alatt irt költeményeinek javarésze itt jelent meg.* A 70-es években a *Szózat* czímű politikai lapot szerkesztette, de még korábban, 1862-ben jelent meg *Aristides* álnév alatt két, nagy feltünést keltett politikai röpirata, az *Önbirálat* és a *Polgárosodás.* 1870-ben a *Kisfaludy-Társaság* tagjául választá.

1858-ban költeményeiből új kiadás jelent meg *Új dalok* czímen, 1860-ban a *Vészhangok.* 1869-ben *Egy honvéd naplója*, 1872-ben a Kisfaludy-Társa-

* A *Nővilág* hetilap volt, kiadója Heckenast, előfizetési ára 6 frt. Főképen oly czikkeket közölt, melyek a nőket érdekelték. Olyan akart lenni a hölgyek számára, mint a férfiaknak a Vasárnapi Ujság. Állandó rovatai voltak: Hazai divattudósitás (divatkép-melléklettel), jó tanácsok a nevelés és a házi élet köréből, szépirodalmi czikkek, hirek stb. Az irók közt az akkori idők jeleseinek nevével találkozunk (Jókai, Szász Károly, Tolnay, Ágai, Berczik, Toldy István, Szél Ákos, Tóth Kálmán, Csukássi József stb.). Főérdeme a lapnak, hogy minden száma érdekes, hazafias, komoly volt s a kellő erkölcsi és szépirodalmi szinvonalon állott. Nyolcz évig állott fenn. 1864-ben azonban a kiadó, miután látta, hogy a »jelenlegi pangás idejében az előfizetők száma egyre fogyatkozik«, a lapot beszüntette.

ság adta ki *Kisebb költeményeit* két kötetben, benne volt a *Sirámok, Szerelem átka, Gina emléke*. 1876-ban *Ujabb költeményei*, 1882-ben összes költeményei 1884-ben *Dal és beszély* (Jankó János rajzaival), 1887-ben *Ujabb munkái* két kötetben, 1892-ben *Költeményei* (az utolsó öt év termése), 1895-ben *Költeményei* jelentek meg, 1896-ban a *Magyarság és nemzeti önérzet.*

Kedélye nagyon fogékony, a legkisebb érintésre is erős hullámzásba jön. Szerelmi verseket többekhez intézett (Rozamundához, Bertához); de egy ideálhoz, Ginához egész életén át ir, jeléül, hogy az iránta való szerelem sohasem hagyta el. Gina életével, viszonyukkal hátrább, szerelmi költeményeiről irva szólunk.

Gina iránti szerencsétlen szerelme eldöntötte egész élete sorsát. Belátja, hogy a kit szeret, övé nem lehet s méltatlan is szerelmére ; de nem tud képétől szabadulni. Meghasonlik szerelmében, meghasonlik önmagában is. A kiért földöntúli eszményiséggel és szilaj érzékiséggel eseng, nem üdvöziti őt. Magába zárkózik, visszavonul, kerüli az embereket, mert hiszen milyenek lehetnek ezek, ha az az egy, kit nem is emberi lénynek tekintett, olyan volt. Viszhangtalanság, vigasztalanság környezi mindenütt. A »viszonzatlan szerelem elkülönitő szigetén« él, mint valamely elátkozott király s kinek keserűsége, gyűlölete csak akkor lágyul, olvad meg, ha régi tündérvilágának, első szerelmének, gyermekkorának képei újulnak meg lelkében.

Beöthy Zsolt, a költő egész jellemének, költészetének kialakulását a lelkében meglévő alaptulajdonságok mellett szerencsétlen szerelmének tulajdonitja. De hozzájárultak még egyéb körülmények is ehhez. Szülei szerencsétlenül multak ki s haláluk végzetes hatással volt a családra. Az életben maradt leánytestvérek a legnagyobb szegénységbe jutottak s csak a költő, kit néha fölkerestek, segitette őket filléreiből.

Egy Sütő János nevű öreg vaáli polgár, a ki szemtanuja volt a katasztrófának, Vajda János halála alkalmából a Budapesti Hirlapnak megirta s az 1897. január 31-iki számában közzé is tette, hogy milyen tragikus módon pusztultak el annak idején a nagy költő szülei.

1863. szeptember 17-én délután Vajda Endre (Vajda János atyja) nejével, Mihály fiával és Novot Ferencz nevű vinczellérjével Vaál községben levő lakásáról kiment a szőlőhegyre, hogy a szüreti készülődéshez hozzálásson. A mint a borházhoz értek, Vajda Endre azonnal elment foglyozni a hegybe. Mihály fia és a vinczellér pedig a kocsin levő vizzel tele hordót akarták először is leemelni a kocsiról, de elejtették, úgy, hogy a lezuhanó hordó a kocsirudat összetörte. A rudat azután kötelekkel összekötözték, de az öreg Vajdának, a ki később visszajött, nem szóltak róla. Estefelé, egy pár pohár bor után, hazaindultak a községbe vezető völgyes úton, a beborozott vinczellér még a kereket is rosszul kötötte meg s igy történt meg, hogy a szaba-

don rohanó szekér vágtatva ment le a lejtőn, közben az összekötözött rúd is kibomlott s a lovak csánkját verve, egészen megvaditotta őket. Az utolsó lejtőnél a kocsi felfordult s az öreg vadászt néhány lépésre dobta el az útra. Vajdánénak, a ki elől esett le, a kocsitengely a halántékába fúródott, Mihály fiuknak pedig, a ki hajtotta a lovakat s a veszedelem közepette leugrott a kocsiról, a válla törött el. Az öreg asszony szörnyet halt, Vajda még éjjeli tizenkét óráig élt, de nem tért eszméletre. A megvadult lovak a kocsi elejével beugrottak a templom keritésén, a mely az utcza felől alacsony, de belül ölmagas s innen összevérezve vadul száguldtak haza, hirül adva a szerencsétlenséget a költő nővéreinek, Rózának és Gizellának, a kik ma is élnek Vaálon. Még azt teszi hozzá leveléhez Sütő, hogy az öreg Vajda istenfélő ember volt, a ki egész családjával minden vasárnap ott volt a szentegyházban.

Ez utóbbi megjegyzés czáfolni akarja a Pesti Hirlapnak egy pár nappal korábban megjelent közleményét.

A Pesti Hirlap közlése szerint Vajda apja vallástalanságáról és különczködéséről híres volt s a nép is nem jó szemmel nézte ezt, a szerencsétlenséget is ennek tulajdonitotta, mivel éppen mise alatt kocsiztak be Vaálra s a templom mögötti mély úton történt az eset. Továbbá, hogy a község intésül képen örökitette meg a szerencsétlenséget s a vaáli kath. templom sekrestyéjéből bemenet lévő

Mária-oltárnál akasztá fel. Apjától származtatja e kis czikk a költő különczségét és jó szivét, mert szülei különben jószivűek voltak.

A családját ért szerencsétlenséghez járul még nehéz anyagi helyzete, a mellőztetés (pl. Toldi teljesen kihagyta irodalomtörténetéből, mások is szinte félve emlitik nevét). Egy időben annyira félreértették, hogy majdnem hazaárulónak kiáltották ki. Nem csoda, hogy ily körülmények közt az élettel meghasonlott s annyira visszavonult, hogy például húsz évig egyáltalán nem volt szinházban. De ekkor elmenvén, őszintén bevallja, hogy örül a nagy haladásnak, melyet látott.

Élete végén úgy látszott, mintha kezdene felderülni csillaga, mintha kezdenék méltányolni, mintha helyt adnának neki ama magaslaton, melyet jól megérdemelt. Szép és ritka elismerés volt az, a mikor 1887-ben korunk legelső irói mintegy negyvenen társasággá alakulván, egy kötet versét és egy kötet prózáját kiadták. A kormány eddigi 300 forint tiszteletdíját, melyet azóta kapott, a mint egy alkalommal lába eltörött, 2000 forintra emelte föl, a közoktatásügyi miniszterium pedig az Endrey által festett arczképét a történelmi muzeum számára megvásárolta. Az anyagi gondoktól azonban élte végéig nem volt ment. Betegsége sokba került. Hétről-hétre irta a czikkeket a Politikai Ujdonságokba, mik végett egy csomó lapot végig kellett olvasnia. A sok kóros jelenség minduntalan felizgatta s e mellett nem tudott a muzsának élni.

Keserűségének ez is egyik oka volt. (Palágyi Vajda J. emlékezete.)

1894-ben három irói jubileumot ült az ország: a *Jókaiét*, *Gyulaiét* és *Vajdáét*. A legcsendesebb volt ezek között a Vajda jubileuma, de az elismerés, a melylyel a költő mindenfelől találkozott, egészen méltó volt hozzá. Az irodalom ünnepének egyik tevékeny rendezője, *Endrődi Sándor*, a következő szavakkal vezette be a jubileumról irt czikkét:

Ma, deczember 18-án volt Vajda János költői működésének félszázados évfordulója. És ez a nap elmult minden jubiláris lárma nélkül, küldöttségek, ajándékok, bankett és pohárköszöntők nélkül. Hiába is akartak volna neki ilyesmit fogalmazni: Vajdát még képzelni sem lehet ily sablonok közt. Egyénisége zord, kedélye zárkózott, megveti a külsőségeket, szeret a maga csapásán haladni és úgy jár az emberrengetegben, mint egy magános oroszlán a sivatagban.

Az ilyen embert bajos jubilálni.

Az ünneplésnek hát oly formáját kellett kigondolni, mely a lehető legegyszerűbb legyen s éppen ez egyszerűség által váljék rá nézve megtisztelővé.

Egy nagy, néma ölelkezésben forrt össze tegnap a főváros szine-java Vajda Jánosnak, a költőnek szivével.

A politikai, irodalmi s művészi világ legjelesebbjei irtak alá egy hozzá intézett üdvözlő iratot, mely igy hangzik:

Érdemes Férfiú!

Költői működésed félszázados évfordulója alkalmából fogadd tőlünk, pályatársaidtól, barátaidtól és tisztelőidtől egész szivünket.

Ez alkalmazkodó és másoló világban te megőrizted szabad lelked eredetiségét; minden jobb erődet és hűbb érzésedet a költészetnek szentelted s neki áldoztad életedet, hogy nemzeted dicsőségét dicsőségesebbé tehesd. E minden futó érdemet pazarul ünneplő világban kerülted a zajt, a feltünést s magányod álmainak éltél abban a hitben, hogy azok egykor a nemzeti kultura valóságaivá fognak válni.

Hatalmas szellemed, zord idők és bénitó viszonyok daczára, az eget vívta meg azokért a kincsekért, melyeket örökül szántál hazádnak, hogy leródd iránta férfias kötelességedet.

Az Isten áldjon meg érette s éltessen nemzedékről nemzedékre a jók emlékezetében.

Budapest, 1894. deczember 18.

Aláirta Magyarország miniszterelnöke: Wekerle Sándor; Eötvös Loránd báró, Hieronymi, Festetich gr., Lukács miniszterek; Szlávy József, a főrendiház elnöke; Bánffy Dezső báró, a képviselőház elnöke; Bende, Szmrecsányi és Firczák püspökök, Ráth főpolgármester; Károlyi István és Sándor, Apponyi Albert, Szapáry Gyula grófok, Ugron Gábor, Prónay Dezső báró stb. Jókai vezetése alatt az egész irói világ, a lapok szerkesztőségeinek csaknem minden tagja.

Köszönet és hála érte, hogy egy pillanatra összedobbant szivök a magyar költészet szeretetében!

Úgy látszik, ez elismerés az ifjabb költői nemzedéknek gyöngéd figyelme, szeretete, melylyel őt körülvették, jótékonyan hatott kedélyére s munkakedvére. Főképen hazája sorsa érdekelte, aggasztotta. A nemzet képességeiben, életrevalóságában

bizott; de a vezetőkkel, a vezetés szellemével, a megalkuvási politikával sehogy sem tudott megbarátkozni. Leginkább két kincsét féltette hazájának: a nemzeti önérzetet és nyelvünket. Mintha csak érezte volna, hogy már nem sok napja van, a legnagyobb izgalommal húzta meg a vészharangot, hogy figyelmeztesse nemzetét a veszélyre. Egymásután irta lelkes, izgató czikkeit e tárgybar a különféle lapokban s 1896-ban egy önálló kötetben ki is adta ezeket *Magyarság és nemzeti önérzet* czímen.

Ha nem is személyes jelenléttel, de lélekben, szivben részt vett Vajda jubileumában a vidéken mindenfelé elszórtan élő számtalan tisztelője, költészetének hódolója. Mert igen sok van ilyen; általában azt mondhatjuk, a kik Vajda munkáival kissé részletesebben megismerkedtek, azoknak lelkében maradandó, el nem mosódó nyomot hagyott s azok mindenkor lelkesedéssel beszélnek róla. Számos tekintélyes nevet tudnánk emliteni, kik valósággal rajonganak érte. Személyesen ismerünk két kiváló tanügyi embert messze a központtól, kiket épen a Vajda iránt érzett rajongás hozott össze és tett elválhatatlan barátokká s kiknek legkedvesebb tárgyuk a nagy költő egy-egy eszméje vagy a róla itt-ott felmerült egy-egy új adat. Mindenikök elég tekintélyes vidéki iró.

Ime közlünk *Sárosi Árpád* Kassán élő jónevű költőnk tollából egy hangulatos, szép költeményt, mely az *Üstökös* 1894. évi 26. számában jelent

meg s melylyel Vajda jubileuma alkalmával egy levéllel ő is hozzá akart járulni ahhoz a borostyánkoszorúhoz, melyet fővárosi kollegái az ünnepelt fejére tettek. Igen találóan fejezi ki e vers Vajdának és költészetének fő jellemvonását: a természet iránti rajongását és elhagyottságát.

VAJDA JÁNOS JUBILEUMÁRA.

Miként a szűz, ki liliomfehérben
Megy esküvőre csöndesen:
Fehérben állnak a hegyek s az erdők,
Nincs semmi nesz, a föld pihen.

Csak gúnyolódó varjak szállnak itt-ott
A zuzmarás erdők felett.
Igy károg egyik: fák s ti sziklák
Hát mért nem ültök ünnepet?

Hát nem siettek büszkén üdvözölni
A költőt, ki ma jubilál?
Barátai és hű vigasztalói
Meg vagytok fagyva? — haj, be kár!

Gúnyos beszédnek im csodás hatása:
Megrázkódnak erdők, hegyek,
A jégbilincs lepattan s újra lombos
És újra él a rengeteg.

A völgy ölén felhangzik a madárdal,
Sötét vizek zenéje kél,
A hegytetőn sas néz az égő napba,
Lent gerle búg a fészkinél.

S erdők, hegyek igy útra indulának:
Köszönteni az ősz dalnokot,
Ki milljók közt a zajló emberárban
Barátra lelni nem tudott.

BETEGSÉGE, HALÁLA.

Öntudatlan, titkos sejtelmei nem csalták meg. Napjai már csakugyan számlálva voltak.

Már régóta gyomorbajban szenvedett. A nyár jórészét különböző fürdőhelyeken töltötte, gyakran volt Tátrafüreden, Gasteinban, Koritniczán és Rohitson. Különösen ez utóbbi helyre ment szivesen, nemcsak azért, mert itt a fürdőigazgatóság nagy figyelemmel volt iránta, hanem mert úgy látszott, ennek a vize használt legjobban. Hálából meg is énekelte varázserejét egy szép költeményben.

1896 tavasz óta baja fokozódott. Orvosai : Müller Kálmán és Schaffer Károly szigorú étrendet szabtak rá. Egy darabig meg is tartotta : egy egész hónapon át csak imperial-sajtot és sóskiflit evett. Némi javulás állván be, roppant étvágya támadt, ez időtől nem tartotta meg az étrendet. Nehéz eledelekkel, szalámival, oldalassal, süteményekkel minduntalan megrontotta magát, mert emésztőképessége nem állt helyre.

Ez időben találkozott Bartók Lajos a testben-lélekben megtört költővel s mély megindultság vett

rajta erőt a roskatag alak látásán. Szeretet, részvét, fájdalom és keserűség töltötte el lelkét s ez érzelmeit egy gyönyörű, bánatos, sötét vers harmóniájába öntötte s megénekelte az öreg költőt, a rokkant csalogányt, kit már életében elfelejtett nemzete, ki egykor lángszavakkal serkentette föl honfitársait s mint az ifjúság vezére, az elsők között haladt a népszabadság útján, majd mint hű kutya virrasztott a kirabolt, félig megölt ország felett. S im, a haza nagy lett, dús lett, szép, boldog napok virradtak rá; de hű fiáról elfeledkezett, mint kivert koldus hajléktalan vánszorog utczáról-utczára, lelkét az elhagyottság fojtogatja, ajka csak sóhajt, nem tud dalt zengeni többé, a zajgó néptömeg közt nem ismeri senki s ő sem ismer senkit. De még egyszer dalba fog, hogy szerelmét, ez édes álmot, a tündéri ifjúságot s az égi, szent szabadságot utószor megénekelje. Hajh! de a húr csak zokogni tud és lepattan!... Ó, öreg költő, ne zengj te többé, csak siess meghalni csöndben!...

A szerző a Petőfi-Társaság ülésén olvasta fel e költeményét. Nem volt megnevezve benne, kiről szól; de országszerte mindenki ráismert a szegény, beteg Vajdára, kit »Mint az akáczok hervadt levelét, Úgy fú utczákon át s tép szerteszét Az őszi szél s tavasz itt nem talál...«

Bartók szives beleegyezésével egész terjedelmében közöljük e költeményt, hadd legyen ékessége e szerény műnek és hű festője az agg költő szomorú utolsó napjainak.

A RÉGI KÖLTŐ.

(Vajda János emlékének.)

Te vagy, te voltál a megtört alak,
Kit tegnap oly kevélynek láttalak,
Bár koldusnak vélt vón' dúsak szeme?
Mától a tegnap szörnyű messze van,
Meghalt a nagy mult s eltünt nyomtalan,
És vissza nem tér órjás szelleme!

Mint az akáczok hervadt levelét,
Úgy fú utczákon át s tép szerteszét
Az őszi szél s tavasz itt nem tatál . . .
Igy vánszorogsz, — mig a népáradat
Köznapisága szennyébe ragad.
Felejtés vár rád élve, nem halál!

Tegnap még költő, néped szive hangja,
Ma semmi sem vagy, jársz némán barangva,
Lantidegid zsibbasztván tompa kín.
S őrzéd virrasztva házát e hazának,
Mint hű kutya, mig benn mind szunnyadának,
Reménytelen tétlenség vánkosin.

S hogy ránk virradt, — igen ránk virradott,
Mert lángdalod fölgyujtá a napot,
S a hajnal rózsáit tüzéd az égre,
Hogy ránk virradt: kivernek, ó gyalázat!
Kerülnöd kell hajléktalan a házat,
S nem ismernek rád, Apolló hivére!

Az utcza a tied csak; népes utcza,
De ridegebb s kihaltabb, mint a puszta,
Szárnyadnak csak végtelen börtön ez.
Ó, nem ölelhet itt át a szabadság,
De fojtogatja lelked elhagyottság.
Ajkad csak sóhajt, ám nem zengedez . . .

És szembe véled jőnek emberek,
Nem ismernek rád s meg *nem ismered,*
S e két dologra még tán büszke vagy.
Ki félrefordult, hires honfi tán,
S ki rád néz s nem lát, fennkölt honleány!
Ó, nem zavarnak, csak nyugton haladj! . . .

Ó, nem szegény már a magyar hona,
Mért rázd te föl, avultas dalnoka?
Ily dús, nagy népnek a költő miért?
Pihen dicső békén, nem zord csatában,
Melynek a lant elől harsant zajában.
Mit játszd, mind hajdan, a nemzetvezért?

De fölrezzensz most, tested fölmagaslik,
Trombita harsog, dob pergése hallik.
»Fegyvert ragad hát s harczra hí hazám?«
Az! — ott robog az újkor dalnokserege,
Dob s trombitán önhirét fújva, verve.
Hatást, meghallást ez kelt igazán!

S most beosonsz, hogy egy ház udvarán
Lantodhoz nyúlj még, rokkant csalogány,
Levett kalappal, koldusénekesként,
Csakhogy e vásárzajt elűzd, ne halld,
S tanitsd meg: »igy kell énekelni dalt!
Kontárhad, némulj, ha nem győzöd ekként!

Légy zengve még, szerelmem, édes álom,
Utólszor még, tündéri ifjuságom,
S te szent szabadság, oly dicső, oly égi! . . .«
De a tépett húr csak zokog s lepattan.
Hajh, lantod is, mint a nő, elhagyottan,
Hűtlen lesz hozzád s többé nem a régi!

De hű a természet s meghallgatand,
Nincs kitagadva kebléből a lant,
Jövőd még új virágot hajt — a földben.
S vigasztalódj, még visszaesd a nemzet,
S élére állsz, karján a hir s győzelemnek,
Csak félre most, siess meghalni csöndben.

Testben-lélekben meg volt törve, de azért nem gondolta, hogy ily közel van a vég.

Legutóbb arra vágyott, hogy elmenjen a Rivierára és lássa a tengert. Mint katona járt ugyan Olaszországban, de a tengerpartra nem jutott el. Velenczét is akarta látni. Sürgette Nagy Miklóst, hogy újittassa meg vasuti jegyét, a mi meg is történt; de előtte már más út állott.

Folyamatban volt a Franklin-Társulattal való tárgyalása is, hogy újabban megjelent számos apróbb czikkét és versét egy kötetbe foglalva kiadja. Tervezett egy történelmi tragédiát Dózsa Györgyről. Hátrahagyott több drámai töredéket és számos czikket. Irodalmi hagyatéka nagyon gazdag, csak ha majd mind össze lesz gyüjtve, akkor fogjuk látni, mily gazdag elme volt. Halála alkalmával költőtársai el is határozták összes műveinek kiadását, de a terv maig végrehajtatlan.

Deczemberben végzetes fordulat állott be bajában. Erős, szinte herkulesi testalkata összeesett, szemei ijesztően beestek, már csak vánszorogva járt az utczán. Mikor új, tágas, világos lakásába (Kerepesi-út 10. szám) beköltözött, fölébredt benne

a reménység, hogy meggyógyul. De csalódott, mert pár nap mulva, január elején már ágyba kellett feküdnie. Annyira elgyöngült, hogy alig birt mozdulni. Minden szórakozása abban állott, hogy ápolóival, nővérével és gazdasszonyával és az orvossal beszélgetett; de pár nap mulva már erre sem volt képes.

Január 16-án *Ábrányi Emil* kereste föl, ki igy ir e látogatásáról (Budapesti Napló 1898. 93. sz.):

Ott ültem ágya mellett a Dohány-utczára néző kis szobában és igyekeztem vigasztalni, bár reményem alig volt már. Tizenkét nap óta csak boros vizzel, erősitő italokkal táplálkozott. Emésztőszervei nem funkczionáltak többé. A valamikor robusztus test borzasztóan összeesett és halvány arczán ott ült a facies hippocratica. Azt mondtam neki, emlékezem, hogy valami súlyos bajomban, a mikor a láz és szaliczil teljesen tönkretette étvágyamat, öt napig jóformán fagylaltból éltem. Vajda János kialvó szemeiben utolsót villant a remény. Névjegyet hozatott ápolónőjével, irt rá néhány sort czeruzával és kért: azonnal kézbesitsem a Vámház-körúton lakó orvosának.

A névjegyre kuszált, de olvasható betűkkel ezek a sorok voltak irva:

»Tisztelt Doctor úr! Kérem, engedje meg, hogy fagylaltot ehessem. Szilárd ételt nem tudok enni. Ha egy falatot lenyelek, borzasztó fájdalmaim vannak.«

Az orvos megengedte. Egy óra mulva Gerbaudtól hozták neki a legfinomabb eper- és vanilia-fagylaltot, de csak belekóstolt, azután letette, otthagyta s az egészet az ápolónő kis leánya fogyasztotta el.

Az utolsó reménynek is vége volt.

Halálos sejtelmek fogták el a költőt. Egy nyugtalan, álmatlan éjszaka után levelet irt *Nagy Miklósnak* s arra kérte, hogy bekövetkezendő halála esetére hajtassa végre a mellékelt intézkedéseket, végrendeletét.

Ugyanez éjszakán *Szüry Dénes* miniszteri tanácsosnak és a Kisfaludy-Társaság tagjának is irt néhány sort egy névjegyre ily tartalommal:

Hetek óta a lassú haldoklás állapotában vagyok, a mely most már a végéhez közelit. Járnak hozzám többen, de a mi engem illet, én szeretném még önt egyszer életemben látni és kiváncsi volnék véleményére, a melyet mondana felőlem. Legczélszerűbb lenne, ha holnap reggel 8—10 között lehetne szerencsém.

Üdv. *Vajda János.*

Szüry el is ment hozzá és hosszasan beszélgettek, többi közt a Kisfaludy-Társaságban legközelebb megejtendő választásokról; de mi sem mutatta, hogy a nagy szellem kialvóban van. Szüry aztán néhány palaczk tokaji és cziprusi bort is küldött a betegnek, ki azonban alig izlelte meg.

E napon még sok látogatója volt, kiknek nagy gyöngeségről panaszkodott. Délelőtt fázott, délután forró láza volt. Estefelé elaludt. Gazdasszonya egy perczre sem távozott mellőle s hajnal felé észrevette, hogy a lélegzete lassúbb.

Január 17-én virradóra nagy nyugtalanság fogta el; roppant szenvedései voltak. »Meghalok, meghalok« — sóhajtotta. Megjelent orvosai: *Müller Károly*

és *Schaffer* biztatták; de már tudták, hogy nincs menekvés. Reggel negyed kilenczkor rövid haláltusa, néhány hörgő lélegzés után Vajda János nem volt többé az élők sorában. Lelke előtt megnyiltak az örökkévalóság kapui, nyitva maradt szemei előtt föltárultak a túlvilág titokzatos rejtélyei, melyek után oly kínos vergődéssel kutatott. Nem dobogott többé az a sziv, a mely egy egész nemzet fájdalmát hordozta magában, nem működött többé az az agyvelő, mely nemrégen még oly fenséges eszméket termelt.

Betegsége alatt a halála előtti hétfőn keddre virradóra verset irt, mely befejezetlenségében is erőteljesnek mutatja Vajda szellemi erejét s melyről Ábrányi Emil a Budapesti Napló 1898. április 13-iki számában igy ir:

S azután jött az utolsó vers. Poéta nem mehet el vers nélkül a mulandóságba. Az, a mi életének legfőbb czélja, legfőbb gyönyörűsége volt, még egyszer a hatalmába veszi, még egyszer a fülébe suttog és meghosszabbitja életét, hogy a reszkető, merevedő kéz papirra vethesse a végső gondolatokat. A test már fölbomlóban, de az agy még egy utolsó harmóniát röpit ki; a testet készül elnyelni az örök némaság, de a rím megcsendül, mint egy diadalmas zene.

Mivel foglalkozott Vajda János poézise az élet utolsó pillanatában? A természettel, a mit életében legjobban imádott; az univerzummal, a minek a titkait majd haragosan, majd kétségbeesve kutatta egész életében.

Nézzétek ezeket a csodálatos vonásokat. A végső gondolatok birokra kelnek a formával... törlések, javi-

tások követik egymást; de még egyszer győzniök kell, még egyszer verssé, rímekké, ritmussá kell tömörülniök. És a haldokló költő újra kér egy lap tiszta papirt és a kaotikusan küzdő sorokból most már kezd kizendülni az utolsó vers hattyúdala... az utolsó világ, a mit a kaoszba visszatérő poéta teremt!

A lélek utolsó perczig néz, vizsgál, pedig a szemekre már ráborul az enyészet vaksága. A fehéredő száj készül örökre elcsukódni, de a lélek a mulandóság küszöbén még egyre kérdez, még egyre tudni kivánja: mit akart az alkotó az élettel, mit akart a halállal?

A tehetetlen kézből csöndesen kiesik a toll, de a kézirat megvan... az utolsó vers hadd tegyen tanuságot róla, hogy a poéta dallal az ajkán halt meg, mint a katona fegyverrel a kezében.

A mikor ágyához lépett a halál, Vajda János az örökkévalóságra gondolt és ezzel a gondolattal ment a másvilágra, vagy az örök megsemmisülésbe.

A költemény teljes szövege ez:

HOSSZÚ ÉJJEL.

Ó, te csodás, dicső természet!
Érthetetlen földi hangyaésznek
Méhedbe látni lehetetlen,
De épp ez üzi, hajtja lelkem.

Bánt a homály és nem hágy békét,
Keresni a dolgoknak végét,
Ha túl a szent, a szűzi fátylon
Lehetne még valamit látnom!

A mit nem látott még a többi
Halandó, tépelődő földi.
Ha már nem is érthetlek téged —
De mi vagyok én? mi a lélek?

Ó, mert közelg épp a nagy óra!
Már készülődik búcsúzóra,
Testből a lélek válni készül,
Mint kard kiröppen hüvelyébül.

Csodák csodája, tündérjáték
Minden csalóka látszat, árnyék,
A roppant tömeg tehetetlen,
A lég, a puszta lég — a minden.

Ó, égbolt szörnyeteg nagysága,
Benne a földek sokasága,
Mint öntudatlan csecsemője,
Úgy ring a légi anya-ölbe.

Hol vége változó anyagnak,
Kezdődik, a mi meg nem halhat,
Az, a minek nem kell születni, —
Elmúlhat-e a lég? a semmi?

A Himalaya tehetlen rög,
A lepke, mely fölötte röpköd,
Egy porszemét megmozdithatja,
De ő tűr, el nem riaszthatja.

Anyagban nincs erő, sem élet,
Mi hát a láthatatlan lélek?
A foghatlan, testetlen semmi,
Mely volt, van s örökké fog lenni . . .

És hogyha igy? Ki tudja? Hátha?
Mint örök mécs, leül halmára
S ott megmarad, ha meg nem halhat,
Örökké siró öntudatnak?

Siratni ezt a drága testet?
A melybe, ime, férgek estek,
Holott előbb még általjárta
Lobogva égő kéjek lángja.

Siratni e siralmak völgyét,
Ez éden sok tilalmas gyümölcsét,
Hol bűnbe esni olyan édes —
S jön a halál — s egyszerre végez.

A költemény második része, mely más formában van irva, befejezetlen maradt. E végszakok itt következnek:

Ó, hátha igy van, hátha úgy van?
Kétségbeejtő borzadály,
Mi nem lehetséges még ottan
Határidőn túl, ó halál?

Vagy mégis tán nem volnál enyhébb,
Hogy azt se tudjuk: mi a jobb?
Mi rémitőbb: halál? öröklét?
Ó, hidd, a mit a milliók.

Hisz úgyis mindig egy a vége —
A vak tudás kétségbeejt,
Megcsal, kínoz a gyarló elme,
Csak fest ijesztő képeket.

Ó, hátha igy! ó, hátha úgy van?
Kétségbeejtő borzadály!
És még szörnyűbb is várhat ottan,
Határidon túl, ó halál...

A költő egyszerű, keresetlen végrendelete, melyet életének utolsóelőtti éjszakáján irt, igy hangzik:

Halálom esetére.

Január 16. éjjel 3 óra.

Kérem a következőket:

I. Testem okvetlen minél apróbb részletekre fölbontassék; agyam, szivem, gyomrom kivétessék és fölapróztassék.

II. Fiókomban, tárczámban található lehet e pillanatban mintegy 400 frt. Ebből hű ápolónőm, Müller Mari azonnal átvehet 200 frt, olv. kétszáz frtot, mint neki megigért kielégitést.

III. Könyvtár, ruhatár, fegyver, pipatár, bútorzat, netán elárvereltetvén, a mi ezek után bejön, három részre osztandó és két nővérem, Róza és Gizi, harmadikul pedig Müller Mari részesedjenek belőle.

Egyetlen egy krajczárral sem vagyok adósa senkinek.

Január 16. reggel félnégy.

Vajda János.

Milyen jellemző e pár sor. Benne van a költő különczsége, hálája az iránt, ki körülötte fáradt; büszkesége, hogy senkinek nem tartozik egy krajczárral sem; takarékossága, még 400 frt készpénze van; szegénysége, mily kevés holmija van. Ime, a puritán, egyszerű nemes lélek.

A bonczolást *dr. Pertik Ottó* egyetemi tanár a Rókus-kórház Stáhly-utczai bonczolótermében hajtotta végre. Kiderült, hogy nagyfokú krónikus gyomorhurutban szenvedett, a többi szervnek a lesoványodáson kivül semmi baja sem volt. A halál közvetlen oka a sziv lassú működése következtében beállott tüdővizenyő. Érdekes eredményt mutatott az agyvelő megvizsgálása. Súlya 1500 gramm volt, a mi kiváló, ritka szellemi képesség bizonyitéka; közönségesen 1300 grammot szokott nyomni az emberi agy. Csodálatos az is, hogy mig másnál ily magas korban az agy véredényei kisebb-nagyobb mértékben elváltoznak, nála nemcsak teljesen épek voltak, hanem az érfalak finomsága, fiatalos rugalmassága egy huszonötéves, erős ifjúéhoz hasonlitott. Feltünő továbbá az agy homlokrészének nagysága és tekervényeinek sokoldalú elágazása.

Az elhúnyt testvérei a következő gyászjelentést tették közzé:

Alulirottak bánatba borulva jelentik szeretett testvérbátyjuknak

VAJDA JÁNOS

magyar költőnek, a Kisfaludy-Társaság tagjának, 1848—1849-es honvédnek élete hetvenedik esztendejében, 1897. január 17-én hosszas betegség után bekövetkezett halálát. Beszentelése és végső tisztessége a kath. egyház szertartása szerint kedden, e hónap 19-én délután 3 óra-

kor lesz a Stáhly-utczai halottasház kápolnájából. Békeség legyen haló porán! Budapesten, 1897. január 18. *Király Károlyné, Vajda Róza, Kántor Mihályné, Vajda Gizella.*

Az irótársak gyászjelentése igy hangzik:

Bánatos szivvel jelentjük társunknak, lélekben testvérünknek

VAJDA JÁNOS

magyar költőnek, a Kisfaludy-Társaság rendes tagjának 1897. évi január hónap 17-én életének hetvenedik évében bekövetkezett halálát. A nemzet géniusza viraszszon a halhatatlan örök álmain. Budapesten, 1897. január 18. *Az elhunyt költő irótársai.*

Az irók a Vasárnapi Ujság szerkesztőségében gyűléseztek a temetési szertartások felől. *Wlassics* miniszter a Vajda nővérekhez intézett részvétlevelében kijelenté, hogy tárczája viseli a temetési költségeket. *Márkus* polgármester a kerepesi temetőben a Batthyány-mauzoleum mellett jelölt ki díszsirhelyet.

A ravatalt 19-én állitották föl a Rókus-kórház mögötti halottasház kápolnájában. Egész nap tódult a nép, megnézni a nagy halottat, kit életében alig vett észre. A koporsó körül halomra gyűltek a koszorúk s a halottat virágokkal boritották el. Koszorút küldöttek: a Petőfi- és Kisfaludy-társaság, Jókai Mór, Bartók Lajos, Endrődi Sándor, Zempléni

Árpád, a Révai Testvérek, a Budapesti Napló szerkesztősége és olvasóközönsége stb.

A temetést Wessely, Rókus-közkórházi lelkész végezte. Az egybegyültek közt voltak: Wlassics miniszter, Bedő Albert ny. államtitkár, Gyulai Pál, Beöthy Zsolt, Rudnay főkapitány, Márkus polgármester, Szász Károly, Kossuth Ferencz, Mikszáth, dr. Wlislocky Henrik (Vajda németre forditója) stb. stb.

Pont három órakor vitték ki a koporsót az udvarra. A koporsó mellett állottak Vajda nővérei és családjaik.

Beszentelés után *Rákosi Jenő* a következő búcsúztatót mondotta:

Gyászos Gyülekezet! Az irodalmi köztársaság nevében kell búcsúszókat mondanom e koporsó előtt. Azok nevében, a kik testben nem egyek, lélekben szét vannak válva, csak az elérhetetlen vágyakban találkoznak.

Te bús halott, lakója e koporsónak, immár betértél az elérhetetlen vágyak birodalmába. A ki annyi lelakatolt kaput egy hosszú életen át döngettél, ime a halál megnyitotta előtted a halhatatlanság kapuját egy halk kopogásra, egy kételkedő kérdésre, hattyúdalodnak tépelődéseire, s midőn beléptél a végzetes portán, gyöngéd kézzel leoldotta testedről az ádáz Nesszusz-köntöst, a melybe gondviselésed születésed perczében bepólyált.

Gyászos Gyülekezet! Babérral boritván őt, költőt temetünk itten. De ha visszatekintünk e zordon küszöbről a megfutott pályára, nem az a derült kép tárul elejbénk, a mely a költőkről él az emberiség szivében. Mik a köl-

tők a küzdő emberiségnek? Dalos, szózatos madarai. Derült öröm, édes vágy, szelid vigasztalás, önfeledt lelkesedés, fény és dicsőség az, a mit ránk árasztanak. Babérral tündöklő homlokukon, kezükben koszorús lanttal, szivökben kiapadhatatlan szeretettel, szemökben isteni fénynyel, a sokaságban járva, a figyelő sokaságtól követve, a sokaságtól ünnepelve, mint a gondviselés dicső ajándéki, sirva is, vérezve is ihletett boldogságban, mennyei glóriában: igy van szivünkbe vésve a költők képe.

Nem ilyen volt, a kinek koporsójára búcsúszózatom megindult szavai úgy hullanak, mint a föld röge. Szavaimnak rémes viszhangjaként visszakaczagna rám fekvő koporsójából a halott, ha ilyennek hazudnám őt e komor pillanatban.

Zordon talentumának nem áldásával, hanem súlyos terhével magányos bolygója vala ő egy hosszú életnek. Nem értették meg egymást ő és a világ. Test és lélek harmoniája az élet. Az ő teste és lelke meghasonlott életet élt. Nem szolgálta, hanem gyötörte egyik a másikat. Az egyik gyülölte az embereket, a másik szenvedelemmel követelte szolgálataikat. Lelke kereste az elhagyatottságot, teste visszakorbácsolta az emberek közé. Igy üldözve önmagától, sötét, panaszos szóval az ajkán, tövissel a fején, tövissel a szivében, tövissel a testében, tövissel az elméjében, vérző ujjal tépdesve lantját: igy járt közöttünk magányosan, kettős életet élve, kettős kint szenvedve, s ha más halandóknál a halál a test és lélek örök búcsúját jelenti, úgy az ő halálában viszont azt kell mondanunk: lázadó testének és háborgó lelkének egyesülése, megbékülése ez a halál.

Mint költőről nem mondom, hogy csillaghoz hasonlatos, mely éjszakai egünkről fényét szórja le ránk. Nem mondom, hogy mint üstökös tünt föl az égi boltozaton,

hogy káprázatos fénynyel vonuljon el fölöttünk, ámulók fölött. Nem! Vajda János mint barna felhő jött föl az egünkre, zordonan és félelmetesen. Úgy vonult föl a felhőnek minden kincsével, minden félelmességével. Benne volt a termékenyitő eső áldása, benne volt a pusztitó jégverés, benne volt a félelmetes mennydörgés és benne lakozott a gyilkoló villám.

Sorsa is a felhőé. A szél hajtja, kergeti, méhének szülöttje, a villám megtépi, s mint a mindenség kóbor vándora megtépve, megszaggatva, áldásától, villámától, mennydörgő hatalmából kifosztva, ime végre a halálban elenyészik.

Itt állunk, a kik láttuk villáma fényét, hallottuk szava mennydörgését és megindult lélekkel nézzük bevonulását a halhatatlanságba.

Megváltó Istenünk, ültesd jobbodra, a mártirok közé.

Bartók Lajos, a Petőfi Társaság alelnöke szólt ezután:

Vajda Jánosnak mondunk Istenhozzádot. Az új ezerév hajnalán Degré Alajossal, a nemzet második halottja ő, ki, mint iró, a lezárult ezer év utolsó szabadságcsatáját, negyvennyolczat megküzdötte. És lesz a haza földéből vasunk, aranyunk és kalászunk új ezerévre, fegyverül, díszül és jólétül a magyarnak, ha hősök, költők s a köztevékenység munkásai mindig ennyien térhetnek vissza oda! Nem is azért temetjük őt, hogy a gyászt növeljük, hogy őt dicsőitsük, kiért a gyász nem örök dicsősége is halandó. A világot Isten alkotá s ha elrontják a politikai fegyveres és lelki hatalom hivatatlan kezelői, a költő fogja helyreállitani. Hetven évvel az üdvö-

zült költő nem volt agg, férfiú maradt. Csupán férfias lelke volt megtörve és szomorú a költő végzete, ha túlélte földi eszményei rombadőltét: a nő szerelmét, a barát hűségét, szerencse, hirnév állhatatosságát, de legjobban a szabadság, a haza — a haza elbukását. Petőfi még az istenek kegyencze, vele együtt omolhat le. Bajza, Vachot utána törtek össze. És Vörösmarty hiába zengé a »Rendületlenül«-t, ő is csak lelkében megrendülve pengette lantját, a nagy nemzeti katasztrófa után, bár költőkirályi koronája még folyvást az alkotások fenségében ragyogott fején. Te akkor a »virrasztók« sorába álltál, hogy ha a nagy tetszhalott megmozdul, mi ne aludjunk. Ébren legyetek mindig! a sebeiben ájult haza virrasztója, a költő kér. Ő a korszellemmel daczolva egyenesen folytatója volt a nemzeti újjászületés érzési és gondolkodási módjának. A magyar föld talán visszafelé fordult negyvennyolcz után, de ő, mint a kilőtt nyíl, egyenesen ment ama csapáson, melyet a régi nagyok kijelöltek; hogy találkozhatott volna az új korral? A kor haladása ma is rohamos, de a szárnyak nem a pegázus vállain vannak, hanem Merkur sarkain. Hogy értse meg e kor őt, ki a végtelenség és halhatatlanság eszméiben lélegzett, s ha kevesen értik meg, nem költészeti férfiasságának hibája, hanem a kor gyöngeségeié. Lirai költészete alapját nem az élvek könnyelmű bölcselete képezi, mint a görögöknél, az eszményért örökké küzködő férfias ember szólt Vajda lantján, ki a magas czélt látva, megborzad az alacsony eszközöktől. Több benne az égi származás, ezért meghasonlik a földdel. A kagyló nem termi úgy a fájdalomból gyöngyeit, mint az ő lantja a fájdalom gyermekeit, költeményeit. S ha fehér fényével becses az igazgyöngy, még ritkább drágaságok e fekete gyöngyök, a keserv, a világfájdalom és meghasonlottság remek össz-

hangú alkotásai. Nemcsak az izgékony szemből, érzékeny szivből : magából a hideg agyvelőből facsar könyeket velök. S nem hunyt el anyagi inségben. Voltak barátai. Barátai voltak sokan azok is, kiket ő tartózkodásában nem tartott azoknak. A közművelődés első férfiai megtették nemesen fölfogott hivatásukat a fáradt költővel szemben. Halála nem váratlan, hosszú volt. S benső elvérzésnek nevezhetni ezt a költőhalált, mely a rideg valóval megbékülni sohasem tud, mert nem leli üdvét a földön, csak a fájdalomban, s mely már a tavaszban »kiégett szivvel kérdi : mért születni, minek élni ?« Isten veled : Máglyát kellene, mint Shelleynek, hogy rakjunk, költőtársaid, melyről, a tűzzel csókolódzva égbe lépj. E koporsó, mint fekete bárka a vizen, fölötte fénylik szellemed és nyitva van a költő szeme, néz és lát a fényes, mégis átfürkészhetetlen éjbe, öröklétbe, honnan a napok, csillagok üstökösök áradnak elő, mint egy-egy szikra az úr lelkéből ; ily fénysugár vagy magad is, ki hazatérsz, Isten homlokára. Isten veled !«

E beszéd elhangzása után *Wlassics Gyula* kultuszminiszter odalépett Vajda János nővéréhez és őszinte részvétének adott kifejezést. A koporsót ezután föltették a négylovas gyászkocsira és a menet megindult, ki a temetőbe.

A sirnál *Ábrányi Emil* a következő búcsúztatót mondotta :

Nem maradtál senkinek adósa. És most fizettél a természetnek is. Minden tartozásod letörlesztve. Most majd a magyar nemzeten lesz a sor, hogy lerójja tartozását veled szemben, a ki világraszóló kincseket adtál neki,

mig magad teljes szegénységben térsz a hazai földbe vissza. Megérdemelt dicsőségedből keveset juttatott neked a sors, annál bővebben omlottak rád a meg nem érdemelt szenvedések. Halálod után megforditva lesz. Milliók bánkódni fognak, hogy félreismertek, te pedig pihenni fogsz a sirban és nem lesz több bánatod. Nevedet milliók magasztalják föl a csillagokig; te pedig meghúzódol a föld alá s pihensz fájdalom nélkül. Hát jól van ez igy. Te megnyugszol a sir mélységében és mi megnyugszunk abban a gondolatban, hogy neked, a ki annyit szenvedtél s annyira átérezted a szenvedést, neked nem fáj semmi többé. A kik szerettek s a kiket szerettél te is, ime itt állanak nyitott sirod körül. Ők tanuságot tesznek arról, hogy csak azokkal daczoltál, a kik meg akartak alázni; csak azokkal éreztetted titáni voltod büszkeségét, a kik szemtelen gőggel közeledtek hozzád, hogy Istenektől csókolt homlokodra tapossanak; de senki a gyöngédséget több gyöngédséggel, senki a jóságot több jósággal nem viszonozta, mint te! Az arkangyalok is büszkék voltak a gonoszokkal szemközt s ott, a hol kellett, lángpallos suhogott a kezökben. És azért mi, a kik benned a jó embert éppen úgy szerettük, mint a hogy a nagy költőt csudáltuk, mi nemcsak hódolattal veszünk most végbúcsút tőled, hanem könyekkel és áldással is. Porod vegyüljön össze a föld porával, szellemed egyesüljön a nagy költők szellemével, a kik megdicsőültek a halálban. Vajda János, Isten veled!

A beszéd után szitáló eső mellett eresztették le a koporsót a frissen ásott sirba.

A temetés után a Kisfaludy Társaság *dr. Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszternek a következő levelet küldötte:

Nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr!
Kegyelmes urunk!

A Kisfaludy Társaság mély megilletődéssel értesült Nagyméltóságodnak arról a nemes gondoskodásáról, melylyel boldogult társunknak, *Vajda Jánosnak* utolsó napjait a súlyos gondoktól és nélkülözéstől megmenteni s földi maradványait költői jelentőségéhez méltó módon eltemettetni kegyeskedett. Nemcsak ez a tény magában, de Exczellencziádnak egészen önkéntes és gyors elhatározása: nekünk, mint a boldogult költő társainak, kétszeres kötelességünkké teszi, hogy Nagyméltóságod előtt a Kisfaludy Társaság határozatából, legmélyebb köszönetünket fejezzük ki. Teszszük pedig ezt annál melegebb elismeréssel, mert Exczellencziád kegyeletes intézkedésében nemcsak emberbaráti szivének sugallatát, hanem minden igazi magyar államférfinak azt a magasabb fölfogását is érezzük, melylyel irodalmunkat, mint nemzeti életünk egyik legfontosabb tényezőjét tekinti és becsüli. Engedje Nagyméltóságod még egyszer kifejeznünk mély köszönetünket és tiszteletünket, melylyel vagyunk Budapesten, 1897. február 13-án Nagyméltóságodnak alázatos szolgái:

Beöthy Zsolt s. k.,
a Kisfaludy Társaság titkára.

Gyulai Pál s. k.,
a Kisfaludy Társaság elnöke.

Temetése után költőtársai és barátai gyüjtést inditottak síremlékére, melyet *Donáth Gyula* el is készitett, habár a felállitására szükséges pénzösszeg maig nem gyült össze. E síremléken a szárnya-

szegett hattyú jelenti a költő elnémulását; a szobor alján a költő relief-arczképe domborodik. Az emlék talpán a bánatos múzsa áll, a ki keseregve ereszti le babérját a földre.

Szülőfaluja, a fehérmegyei Vaál, szobrot akar állitani nagy szülöttjének s szintén gyüjtést inditott e czélra.

Mellszobrát *Strobl Alajos* tanár lemintázta, mely kitünően eltalálva, élethüen tűnteti fel az öreg Vajda érdekes fejét és arczát. Wlassics miniszter, ki a nagy költő iránti tiszteletből nővéreit is segélyezte, e mellszobrot érczbe öntette s megvásárolva, kegyeletes emlékül a Nemzeti Muzeumban helyeztette el. Strobl készséggel mondott le a díjazásról, csak az érczbeöntés költségeit számitotta fel.

Hiába, a szegénység még a síron túl is kiséri a költőt. De barátainak, hódolóinak serege sem hagyja el, meghatóan és szépen megmutatva, hogy a kik megértették és közelebbről megismerték őt, sok szeretni és csodálni valót találtak rajta.

JELLEMZÉSE; NÉHÁNY LEVELE.

Három jeles költőnk szebbnél-szebb s valóban kitünően találó, jellemző beszéde búcsúztatta el a nagy halottat. Ennél szebb, fenségesebb koszorút nem helyezhettek volna el a frissen hantolt sírra. Hiszszük, szent meggyőződésünk, hogy eljön az

a kor, midőn az egész nemzet oly kegyelettel fog zarándokolni e sírhoz, mint a keresztény hivők serege a mártirok ereklyéihez. Lesz még idő, mikor az önálló magyar művelődés, az új irányú, ismét a világirodalomban emelkedett magyar költészet egyik legnagyobb alakját fogja gyászolni az itt hamvadóban.

Hosszú, 70 éves nehéz pályát futott meg. Ifjúságát ott töltötte ama nagyok, dicsők között, kik Magyarország újjászületésének elsőrangú munkásai voltak. Ott harczolt közöttük a haza önállásáért, a magyar szabadság megmentéséért. S mikor az ellenfél kicsavarta kezéből a kardot, tollát vette elő s politikai irataival, lángoló verseivel törekedett föltámasztani a nagy tetszhalottat.

Megtörtént a föltámadás. De valamint az a nagy száműzött odakünn, úgy ő sem tudott soha belenyugodni a megalkuvási politikába. Legutóbbi czikkeiben is arról panaszkodik, hogy a kiegyezés által fölavatott mérséklet, önmegadás, önfékezés következtében, sokan a nemzeti önérzetet az önkigúnyolásig, gyáva lemondásig árverelik le.

Ő látta a magyart teljesen külön-, saját lábán állónak s ez a kép oly mélyen vésődött lelkébe, hogy egész életén keresztül végigkisérte. A mai megalkuvás alapján álló nemzedékkel szemben, ő előtte a 48-as idők lánglelkű ifjúsága volt az eszménykép. Ezek életüket és vérüket, szerelmüket és dicsőségüket áldozták a haza oltárán, Bajza, Vachot megőrültek honfiúi fájdalmukban, a mai kor gyer-

mekeinél pedig csak önzést, kapzsiságot, hatalomvágyat, pajtáskodást, léhaságot látott. Ime ezért nem tudott lelke megbarátkozni a jelenlegi politikai viszonyokkal. Elfordult a jelentől s a mult nagy emlékeiből táplálkozva, szemei a jövő felé irányultak. Kossuth ezt irja Iratainak népies kiadásához küldött előszavában: »Szomorú öregségem egyedüli vigasztalása a bizalom, hogy a magyar nép lelkében kiirthatatlanul él a hit s remény az önálló magyar államiság teljességének jövendőjében.« Ugyanezt az eszmét fejezi ki Vajda, midőn igy szól: »Azt hiszem, nemzetünk jobbjai, legnagyobb belső világosságú szellemei most sincsenek kétségbeesve, nem vesztették el hitüket a fényes jövendő iránt, melyről Széchenyi, Kossuth, Petőfi álmodoztak.«

De az irodalomról is más fogalmai voltak neki, mint a jelen kornak. Ő azt olyan szentélynek tartotta, a melybe csakis a választottaknak szabad belépni s a hol minden emberi gyarlóságot, önzést, pajtáskodást, véleményeladást le kell vetkőzni s csakis a szép, igaz és jó eszméinek áldozni. Nagy nemzeti hivatást tulajdonitott az irodalomnak s éppen ezért a léha csevegőket megvetette. Ő maga eszményképe volt a rendnek, a becsületességnek s éppen ezért minden irodalmi sviháks ágot, bohémséget megvetett. Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi légkörében élt ő (a legmélyebb hódolattal tisztelte őket) s ezek mellett igen kicsinyeknek találta a körülötte mozgók legnagyobb részét.

Igy maradt ő kivül a mai irodalmi életen is.

Vegyük még ehhez szerencsétlen szerelmét, az utolsó két évtizedben folyton jelentkező betegségét s a megélhetésért folytatott küzdelmét, a sokfelől tapasztalt méltatlanságot: körülbelül megtaláltuk visszavonultságának okait. A visszavonultan élő, magános agglegény embernél rendszerint bizonyos sajátságok, úgynevezett különczségek fejlődnek ki; de a melyek nem a jellem elferdülésének, hanem az életmódnak természetes folyományai. A ki őt közelebbről ismerte, minden szokásának, különczségének teljes magyarázatát adhatja. Például azért volt szobájában annyi meghegyezett plajbász, mert kéziratait ezzel irta s fogalmazás közben nem akart faragással bajlódni.

Mikor Vajda János lakásáról eltávozott, a leggondosabban megnézte, nem ejtett-e el gyufát, jól becsukta-e az ajtót. Természetesen, mert nem volt kire hagynia lakását. A sajtóhibákat a legnagyobb figyelemmel igyekezett kijavitani s napilapok szerkesztőségében roppant lármát csapott értök.

Azért tette ezt, mert ő a legnagyobb megfontolással szokott irni s igen haragudott a mai könnyű, gyors, férczelő dolgozásmódra. Pontosságával, figyelmességével mintegy példát akart adni.

Hirtelen fellobbanó természetű volt; de a legnagyobb lelki erővel igyekezett féken tartani indulatát. Elég volt néhány helytelen, ferde, könnyelmű gondolkodásra valló megjegyzés, hogy vére fölforrjon. Ilyenkor, hacsak lehetett, egészen neki-

vörösödve hagyta ott a társaságot, hogy valami nagyon sértőt ne mondjon.

Az eszményiséget és érzékiséget sajátságos módon egyesitette magában. Benne — mondja Palágyi L. — az az erős tudat élt, hogy ő a tulajdonképeni hamisitatlan férfi, az az ősi, romlatlan ember, az az Ádám, a ki mint az ép szellem s az ép érzékiség, a romlatlan lélek és romlatlan test mintaképe, utolsó irmagja maradt meg a mai sülyedt korban.

Magyar volt ő testestül-lelkestül. Nyelve, hazafisága, komoly szemlélődése, a természethez, az anyaföldhöz való rajongó ragaszkodása egyaránt bizonyitják ezt. Roppant lelki erejének kellett lenni, hogy annyi csalódás, sikertelenség után sem tört meg, nem lépett az elzüllés útjára. Körülötte majdnem mindenki más nézeten volt, más utakon haladt, más végczélért futott s ő állhatatosan megmaradt a maga helyén, gondolat- és érzelemvilágában, mint a kőszál az őt ostromló tengerhullámok között. Valódi példaképe ő a magyar nemzetnek, mely annyi sok ellenséges törekvés közt is fenn tudta magát tartani. A becsületnek, tisztes magaviseletnek, rendszeretetnek, pontosságnak, megbizhatóságnak valóságos mintaképe volt. Következetes a végletekig.

Nem maradt ő el a világtól. Érdeklődött ő minden mozgalom iránt, éber figyelemmel kisérte a közélet minden jelenségét. A nagy eszmék föllelkesiték, elragadták őt, de az eszményiség lerán-

tása, különösen a nemzeti irodalom kóros jelenségei kimondhatatlanul elkeseritették. Ilyenkor roppant szógazdagsággal, kifogyhatatlan változatossággal, fordulatokkal öntötte ki lelke haragját, akár élőszóval, akár irásban. De soha bántó vagy udvariatlan nem volt senki iránt. A kit nem méltatott rá, hogy eszméiről beszéljen vele, a testi erőről s köznapi tárgyakról társalgott. Ezért irták le némelyek anyagias, nyers embernek.

Latinul, francziául, angolul, németül értett és olvasott. *Shakespeare*, *Byron* ragadták el legjobban. *Hugo Viktort* is bámulta, de hatásvadászását elitélte. *Jókai* képzeletét s kifogyhatatlan gazdagságát csodálta. Az összes realisták közül jóformán egyedül *Tolnay Lajost* szerette, humoráért, szatirájáért. *Heine* szellemességét, könnyedségét igen megkedvelte. Talán éppen azért, mert ez nála hiányzott. Az utolsó hónapokban a görög klasszikusokat akarta olvasni és Odisszeát szerezte meg.

Nem maradt ő el a világtól. Látta, ismerte ő jól a mai kort, összes hibáival, a földi boldogulás összes feltételeivel. Mint egykor Heraklesz előtt, előtte is nyitva állott a két út: az egyik, a kényelem, a könnyelmű örömök útja; a másik a tövises, göröngyös út, a mely azonban a halhatatlanság csarnokaiba vezet. Ő ez utóbbit választotta s most már czélnál van.

Saját kora nem értette meg; de a jövő igazat ad neki. Olyan volt az ő sorsa, mint a trójai Kaszandráé, kit Appoló isten megszeretvén, ember-

VAJDA JÁNOS 1872-BEN.

fölötti tulajdonságokkal ruházott föl. De midőn szerelme viszonzást nem talált, megátkozta őt, mondván: Láss tisztán, de az emberek körülötted legyenek vakok; szived érezze át a rettenetes jövő minden fájdalmát, de környezőid legyenek érzéketlenek; ajkaid hirdessék a magas eszméket, a megváltás útjait, de mindenkinél siket fülekre találj! És az átok megfogant. Kaszandra járt-kelt a kicsinyek és nagyok között; az emberek egy pillanatra meg-megálltak, figyelni kezdtek e szokatlan, egy fenségesebb világból való eszmékre, de aztán ismét belevegyültek a mindennapi élet zajába. S mig az ő lelkét a tehetetlenség, az aggodalom kínjai vérig mardosták: az emberek közönyösen fordultak el tőle s ki-ki futott könnyelmű örömei, önző céljai után. »Az utolsó években alig állottak néhányan körülte. Ha mindig újabb-újabb ifjúság nem akadt volna, az ősz költő csaknem sivatagban érezhette volna magát.« (Palágyi: V. J. emlékezete.)

* * *

Jelleméről legbiztosabb képet alkothatunk hátrahagyott leveleiből. Ideiktatunk tehát ezek közül néhányat.

Midőn a 30 iró, köztük Jókai és Eötvös (ez utóbbi fogalmazta az előfizetési felhivást), összeállott előfizetőt gyüjteni és pedig aránylag elég eredménynyel, mert mig Aigner Vajda egyik legértékesebb kötetéből összesen hat példányt adott el s mig halála alkalmából a Franklin-Társulattól

még ennyit sem vettek meg, most 500 előfizető jelentkezett: nagy aggodalommal és reménykedő örömmel kisérte e mozgalmat a költő s hogy naiv, gyermeteg lelke mily hálával volt eltelve a mozgalom vezetői iránt, mutatja az alábbi levele, melyet *Ábrányi Emilhez* intézett e napokban:

Szeretett kedves jó kolléga!

Utólag jut eszembe, hogy jó lesz a fölhivásban a szerkesztőségeken kivül a szerző lakását is megjelölni, mint a hova szintén lehet az előfizetést beküldeni. Találkozhatnak, a kik éppen ide kivánják gyüjtésök eredményét intézni. Egyébiránt, a mint Önök gondolják. Lakásom: Üllői-út 24.

Szintén utólag arra gondolok, vajjon nem lenne-e jó az előfizetés összegét csekélyebbre, talán füzetenkint 1 forint 50 krajczár, tehát a kettőét 3 forint és díszkötésért 6 forintra tenni? A mint Önök beszédéből kivettem, Önök is inkább a középrendű, tehát kevésbbé tehetős közönségre számitanak, tehát talán czélszerűbb lenne a kisebb összeg. De ezt is csak ötletként emlitem, — nem mérvadó egyéni véleményem. Határozzanak Önök, a mint jobbnak látják.

És most még csak azt, hogy el vagyok telve csodálattal és hálával Önöknek irányomban tanusitott nemeslelkűségeért. Sőt mondhatom, tegnapi elválásunk után szinte megdöbbentem és elszégyeltem magamat fajankóságom miatt, hogy egy szót sem tudtam előhozni ebbeli érzelmeim tolmácsolására.

A mit Önök tesznek velem, az oly szép, nagyszerű, oly sok, hogy úgy érzem, mintha eltörpülnék és összeesném ennyi jóság súlya alatt.

Kérem, legyen szives ebbeli hangulatom őszinte vallomásának Eötvös kolléga előtt is kifejezést adni. Legközelebb arról óhajtok vele beszélni, nem lehetne-e annak valahogy módját ejteni, hogy olykor összejönnénk vele és hallgathatnánk rendkivül érdekes és tanulságos előadásait.

Magamat határtalan becsű, óhajtott rokonszenveikbe ajánlva, vagyok

hálás tisztelője

Vajda János.

Finom lelkéről tesz tanuságot az a levele is, melyet utolsó napjaiban plajbászszal irt *dr. Korányi Imréhez,* de el nem küldött, hanem halála után iróasztala fiókjában találtak.

Egészségi állapota nagyon aggasztotta az öreg költőt, de kezelő orvosát a világért sem akarta bizalmatlanságnak csak a jelével sem megbántani.

A levél igy hangzik:

Kedves Barátom!

Én már egy hete ágyban fekszem. Súlyos, igen súlyos beteg vagyok, nem irhatom le bajom történetét, alig hogy e nehány sort leirhatom.

Dr. Müller Károly ő méltósága tüneményes nagylelkűséggel ingyen jön hozzám mindennap és határtalan bizalmat érzek iránta, de már szinte sokallom, hogy egy ember annyit áldozzon, ki tudja, meddig?

Viszont azt se tudom kitalálni, vajjon nem érezné-e sértve magát, ha téged nálam találna. Ez egy végtelenül

kényes kérdés, te tudhatod, mit tehet ő ebben a helyzetben. Nem volna szabad neked engem, mint a régi jó barátot meglátogatni és aztán te itt megmondhatnád, mi lenne tapasztalatod?

Dr. Müller ő méltósága délben, vagy este hatkor szokott jönni; te eljöhetnél talán egyszer más időben, sőt úgy lehet, talán ő már nem is jön, mert tegnap este nem jött.

De többet már nem irhatok.

Isten áldjon!

Lassan, hosszasan, de most már egyre gyorsabb ütemben haldokló régi hived:

Vajda János.

Hálás szivéről tesz tanuságot az a levele is, melyet *Ábrányi Emilhez* egy birálata alkalmával irt:

Kedves testvér!

Engedje meg, hogy igy szólitsam, mert azok után, a miket Ön évek, sőt már évtizedek óta és legutóbb is tett, minden egyéb kifejezést hidegnek, kevésnek találok.

Hetek óta készülök személyesen kifejezni hálámat, de gyakori rosszullét, majd rengeteg sürgős végzendők meggátolnak. Hát most már sietek csak röviden tudatni ebbeli hangulatomat és szándékomat, valamint azt a forró óhajomat, hogy legközelebb fölkeresem, hogy szóval is megkiséreljem tolmácsolni, mily határtalanul nagy értékűnek tartom azt a valóban csodálatos, bámulatosan nemes jóindulatot, melyet Ön tanusit irányomban, azt a támogatást, a melyben folyton részeltet.

Mindezekről szóval közelebb, ha majd lesz szerencsém

találkozni. Addig is csak annyit, hogy vajha módját találhatnók a gyakoribb találkozásnak.

Tehát a közelebbi viszontlátásig!

Üdvözlöm szeretettel.

1895. január 5.

Hálás hive

Vajda János.

Hogy kis dolgokban is mily óvatos, szerény és finom természetű, legjobban bizonyitja az a levélkéje, melyet az Egyetértés szerkesztőjéhez irt abból az alkalomból, mikor czikkéből egy ékezet elmaradt. Levele igy hangzik:

T. Szerkesztő Úr!

Tisztelet adassék az Egyetértés szedőinek és javitnokainak! Halvány ónnal papirra vetett, össze-vissza húzgált javitott kézirásomnak kiszedését mérhetetlenül nehezebb feladatnak tartom, mint annak megirását. De már arról ők nem tehetnek, hogy mult keddi tárczaczikkem utolsó hasábján egy vessző az »e« betűről a gépben eltörött és kérdez*nék* helyett kérdez*nek* maradt a lapban. És ez a különbség engem iszonyú, szinte őrületes szerénytelenség kórságában leledzőnek tüntet föl. Mintha én azt kivánnám, hogy a kormányok engem kérdezzenek meg, ha valami okmányt szövegeznek, annak helyessége felől. Beláthatja kedves Szerkesztő Úr, hogy ez ellen tiltakoznom kell, minél feltünőbben, hogy a föld alá ne sülyedjek szégyenletemben. Remélem, e kérésemnek foganatja lesz.

Maradok a tisztelt Szerkesztő Úrnak tisztelő hive

Vajda J.

Vajda jelleméről szólva, bizonyára nem lesz érdektelen néhány sort idézni *Lauka Gusztáv* emlékirataiból, hol találó képet fest úgy testalkatáról, mint lelkéről:

Vajda János mint iró, de mint ember is egyiránt speczialitás. Szerencséjére elég lelki és testi erővel rendelkezik, hogy mint ilyen helyt álljon.

Vajda J. 67 éves ember, formás testalkattal, egészséges arczbőrrel, szelid szemekkel és germán arczéllel. Ha mosolyog: fiszharmónika, haragjában ágyútorok. Természetében olyan, mint a nyári időjárás. Mikor megindulsz vele, még tiszta égként mosolyog, mire leültetek, már mennydörög.

A ki igazán kiismeri, csak szeretheti. Itéletében és eljárásában szigorú, de csak a pimaszok és gyávák iránt. Minthogy nem epe-, hanem véringerlékeny, érzékeny és könnyen sérthető.

Hogy gazdag lelki forrással rendelkezik, mutatja az, hogy igen gyakran el van magában a nélkül, hogy unatkoznék. Egyes emberrel, ha rokonszenvez vele, még el tud mulatni, de még a jó barátok nagyobb csoportja is lehangolja.

A vadászat szenvedélye. Örömestebb beszél egy sikerült lövéséről, mint legjobb verséről.

Azon, ma már nem annyira ritka egyéniségek közé tartozik, a kiket jobban izgatnak az időszak hátrányai, mint örvendeztetnek előnyei.

Fájdalmai, elégedetlensége és panaszai nem koldushangok, hanem harczi riadó, a mely küzdelemre, győzelemre, vagy halálra hivja fel a megtámadottakat.

APRÓSÁGOK, ADOMÁK.

Mennél határozottabban kialakult egyén valaki, annál több felötlőt, különöset fog észrevenni rajta környezete. Mennél nagyobb ember valaki, saját kora és az utókor annál többet foglalkozik vele. Történelmünknek legnagyobb alakjairól, Szent Istvánról, Szent Lászlóról, Mátyásról maradt ránk a legtöbb legenda, monda. Ujabban Deákról, Andrássyról stb. Nem az a fő ezekben, hogy igazak-e vagy nem, hanem hogy hősük nagyságát bizonyitják.

Még egészen friss a hant, mely alatt Vajda nyugszik; még úgy tetszik, mintha itt élne, járna közöttünk: s már is mennyi ellentétes nézet került róla felszinre. A ki csak ismerte, beszélt vele, sietett egy-egy kis történetkét elmondani róla. A távoli szemlélő alig képes e sok ellenmondás közt eligazodni. Van azonban egy csalhatatlan mód, a mely bárkit is, ha sohasem beszélt is az elhunyttal, biztosan útbaigazit. Ez pedig munkáinak, itt-ott közölt leveleinek tanulmányozása. Mert az ő jelleme legjobban ezekben tükröződik vissza. Sohasem irt olyat, a mit nem érzett, a mit nem vallott igaznak. Minden mondatán, minden pár sornyi levélkéjén csalhatatlanul és félreismerhetetlenül meglátszik erősen kialakult egyénisége.

Mindent becsesnek tartva, a mi e nagy férfiúval összefüggésben van, s abban a hitben, hogy nem lesz érdektelen az utókorra, megtudni a kortársaknak a költőről táplált nézeteit s teljesen megbizva a későbbi kor tisztább, elfogulatlanabb látásában: följegyzünk néhányat ez apróságokból. Annyi bizonyos, hogy ezek vagy magára a költőre, vagy korára mindenesetre jellemzők lesznek. S más oldalról pedig az is bizonyos, hogy a humor iránt volt érzéke, különben nem foglalkozott volna adomák gyüjtésével. (Magyar bors.)

*

Mikor Vajda a 60-as években két politikai röpiratát kiadta, összetalálkozott Rigondeauval, a franczia lapoknak budapesti levelezőjével. Ez azzal akart neki kedveskedni, hogy kegyetlenül szidta a magyarokat.

— Nyomorult, — dörgé a költő s a gyalázót jól odaszoritá a Rókus falához — én azért korholom nemzetemet, mert szeretem, de te azért, mert felbéreltek ellene.

*

Atyját férfiassága, szellemi és testi tulajdonságai miatt valósággal csodálta. Anyját gyöngéden szerette.

— Uram, — beszélte egykor egyik tisztelőjének — törékeny kis tetemtés volt az én édes jó anyám, magam pedig féktelen, szilaj legény, a ki nem féltem senkitől a világon. De ha anyám kér-

lelt, ha az anyám könyezett, remegni kezdtem, szelidebb lettem a báránynál s akkor voltam boldog, a mikor kezére hajolhattam s össze-vissza csókolhattam.

*

Néha sajátságosan egyesitette a boszankodást és a humort. Nagy Miklóst, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjét igen szerette. De rá is sokat zsörtölődött, mert gyakran zaklatta kéziratokért. Végre egy alkalommal igy fakadt ki:

— Sohasem szerettem akasztást nézni, de ha Nagy Miklóst akasztanák, mindenesetre elmennék gyönyörködni s még oda is kiáltanám a hóhérnak: csak lassan, hogy tovább tartson az élvezet.

*

A népszerűséget senkitől sem irigyelte, nem volt hiú, de erejének, tehetségének teljes tudatában volt. Mindennek daczára szerénysége sokszor majdnem a naivságig ment.

Egy alkalommal gróf Csákyné őt is meghivta irodalmi estélyére. Elbámult rajta, hogy ily nagy urak is tudnak róla valamit és szinte ijedve ment Szüry Déneshez, hogy mit jelentsen e meghivás? Ez hiába igyekezett rábeszélni, hogy csak jelenjék meg. Egy napi gondolkodási időt kért. Végre is kimentvén magát, nem ment el.

Szerénységét mutatja az is, hogy a reklámot ki nem állhatta. Bárki fordult is hozzá életrajzi adatokért, elutasitotta, sőt kérve-kérte, hogy hallgasson

róla. Ha ez sem használt, azzal fenyegetőzött, hogy nyilatkozatot tesz közé a lapokban, miszerint az illető az ő tudta, beleegyezése nélkül, sőt kérelme ellenére irt róla.

Azonban a váratlan elismerés igen meghatotta. Ötvenéves irói jubileuma alkalmából *Mezei Ernő* az Egyetértésben ódát irt róla. Másnap a következő levelet kapta Mezei:

— *Szeretett, kedves, tisztelt jó kollega!*

Olvastam a verset mindjárt aznap. Mondjam-e, hogy mélyen meghatott? Hogy teljesen fölfogom e kitüntetés nagyságát?

Azt tartom, az ilyesmit nem kell, talán nem is szabad; de bizonynyal *nem lehet* megköszönni. Nem is teszem, mert ez annyit tenne, hogy nem birom felfogni a tény rendkivüli értékét.

De azt már még se állhatom meg, hogy meg ne mondjam, miszerint a vers olvasása után szertelen nagy kedvem lett volna önt úgy megölelni, hogy szinte ropogott volna.

Isten áldja meg önt minden jóval!

1895. január 5.

Örök hive

Vajda János.

*

Évek óta minden nap 3 és 5 óra között a Muzeum-körúton sétált föl és alá. Szürke esernyőjét s szintén szürke felöltőjét még derült, nyári időben is magával hozta. Néha meg-megállt egy-egy kirakat előtt; de rendszerint lehorgasztott fővel,

mély gondolatokba merülve, a körülötte nyüzsgő emberáradattal mit sem törődve, lassú lépésekkel járkált. Nem szerette, ha valaki e magános sétájában háborgatta.

Egyszer megtörtént, hogy valaki megszólitotta:

— Ugyan kérem, hány óra?

Vajda fölemelte fejét, végignézett rajta s méla szemrehányással szólt:

— Ó, ember! ezren és ezren járnak itt az utczán, miért kérdi éppen tőlem?

Feleletet sem várva, tovább ment.

*

Szinházba ritkán ment, de ha a *Kertészleány* operettet adták a Népszinházban, lehetőleg nem maradt el. A hátulsó sötét zártszék-sorok közt állott meg, nehéz furkósbotjára támaszkodva, hosszú, szürke felöltőjét balkarján tartva. Ha beszélni kezdtek, kiment s csak a zenére jött vissza.

Nem régen a Nemzeti Szinházba óhajtott elmenni. Nem tudván a járást, föl és le járkált az udvaron. Faludi megismervén az öreget, hozzásietett s megkérdezte, hogy kit keres.

— A szinházba akarnék menni s úgy hallottam, az iróknak szabadjegyet adnak.

A jegyet megkapta; de mivel az egyik szereplő rossz magyarsággal irt verset szavalt, a darab közepén boszúsan távozott.

*

A magyar fajt rajongóan szerette s minden másnál többre becsülte.

Egyszer Szabó Endréhez, az orosz forditóhoz igy szólt:

— Ugyan, kedves barátom, az oroszban is megvan e szláv szó: pogyszem.

Szabó azt felelte, hogy nincs.

— Kár, kár, — szólt az öreg elbúsultan — igen jó költői vannak az orosznak, de eddig vigasztalt az a tudat, hogy Európa mégsem engedi első szerepre az olyan népet, a melynek ily szava van: pogyszem.

Egy más alkalommal ezt mondta:

— Dantét, Hugo Viktort, Dickenst még csak utólérném valahogy, ha összeszedném magam; de Jókai babéraira pályázni sem merek.

*

Nem szeretett semmit ingyen elfogadni. Az utolsó napokban szomorúan emlegette: tiz kilót fogytam, vékonyodik a nyakam. Szeretett volna Abazziába menni, talán még ez segitene rajta. Wlassics Gyula Endrődi közbenjárására 300 forintot utalványozott ki részére.

Azon törte fejét, mivel szolgálja meg ez összeget. Kéziratait akarta fölajánlani. Majd igy sóhajtott föl:

— Valami újat szeretnék érte csinálni, de már, nem birok.

*

Roppantul megharagudott, ha kéziratain valamit változtattak.

Egyszer ezt irta: úgy iszik, mint a kefekötő. A lap úgy változtatta meg: úgy iszik, mint a föld.

— Hát mivel jobb ez — mondta mérgesen. — De tudom, miért változtatták meg: mikor a szerkesztő a hasonlathoz ért, rögtön futott a kiadóba hogy van-e kefekötő előfizetője, s mikor megtudta, hogy kettő is van, rögtön földet irt.

*

Szerénységét bizonyitja az is, hogyan lett pertu Szabó Endrével. Egy alkalommal az *Üstökös* szerkesztőségében időzve, erősen czélozgatott az öreg, hogy mennyire vágyik pertu lenni azokkal, kiket szeret. Szabó látva az öreg zavarát, elérté a czélzást s váltig biztatta, hogy ez a legkönnyebb, tőle ezt mindenki nagy megtiszteltetésnek veszi. De az öreg hímezett-hámozott, végre is Szabónak kellett előállani az ajánlattal.

*

A szépnemnek nagy tisztelője volt, könnyen hevült értök, de nősülésre csak igen későn adta rá magát s akkor is igen különös módon.

Egy alkalommal Paulayt kereste föl. Az előszobában egy feltünően szép, magas, barna, fiatal és könyező nővel találta magát szemben. Azonnal fölébredt érdeklődése s baja után tudakozódott.

A nő azt felelte, hogy a szini pályára készült és

végzett is egy évet; de most hallása elromolván, elbocsátották. Mi lesz szegény anyjával?

Vajda megsajnálta s nehogy — a mint mondá — a Dunába ugorjon, hazakisérte. Útközben a propelleren megkérte kezét. El is vette; de rövid idő mulva hazaküldte s meginditotta a válópert. A biróság évi tartásdíjat rendelt a nőnek.

— Költői fölhevülés volt az egész; de könnyelműen adott szavam kötött s el kellett vennem — mondta a költő.

Hozzátehetjük magyarázatul, hogy szeretni és szerettetni vágyott s érzékeny, jó szive megsajnálta e kétségbeesett nőt s fölemelni, megtisztitani, boldoggá tenni akarta őt.

*

Magános ember létére, természetesen hónapos szobában lakott. Mivel a legcsekélyebb rendetlenség, zaj fölizgatta, a lakást gyakran változtatta. Szobája igen egyszerűen volt bebútorozva. Utolsó lakásán az ajtóval szemben volt elhelyezve az egyszerű ágy, mely fölött Petőfi és Napoleon arczképe függött. Mindössze ifjúkori szobra és egy igézően szép nő arczképe ékesitették még a szobát.

Vendéglőben étkezett s délutánonként egy-egy kávéházban időzött, ujságot olvasott. Könnyen megneheztelt, ha valami nem volt tetszésére, de ha a pinczérek előzékenykedtek, igen hálás tudott lenni. Különösen nem szerette, ha idegen ült asztalához. Rögtön felállott s vagy elment, vagy más asztalhoz ült.

Egy fiatal iró megismerkedni óhajtván vele, egy öregebbel bemutatta magát. Kérdezték egyszersmind, hogy hol ebédel, mert vele akarnának maradni.

— Magam szeretek ebédelni — felelte ridegen.

Mikor nem haragudott, szerette, ha az ifjabb irói nemzedék körülvette. Éveken át a hatvani-utczai Kammon-kávéház volt a találkozóhely, hova Ábrányi Emil, Szana Tamás, Komjáthy Jenő, Palágyi Menyhért, Rákosi Viktor stb. jártak el. Gyakran megfordult ott Beöthy Zsolt is. Ujabban a *Valeria*, majd az *Otthon* kávéházba járogattak.

*

Válása után fölöslegessé válván a tágas lakás, ily czédulát ragasztott a kapura: »A második emeleten kiadó szoba van egy tisztességes nőtlen uri ember részére.«

Ha valaki aztán jelentkezett, minden oldalról kikérdezte: Mi a foglalkozása? Fogad-e vendégeket? Köhög-e, zenél-e, fütyül-e?

Természetesen a legtöbben nevetve szöktek meg e faggatásokra. Végre akadt egy, a ki kiállotta a tűzpróbát.

— Akkor se énekel, ha részeg? — kérdezte tőle.

— Nem szoktam részeg lenni.

— Ez a leghelyesebb. Mert én, kérem, az oroszlánbőgésre, farkasüvöltésre azt mondom, hogy ez egy becsületes, tisztességes hang, a természet adta az állatoknak, hát én belenyugszom abba. De ha az

eszes ember kezd részegen bömbölni, ez felháborit, őrültté tesz.

Előkereste a kulcsot, kinyitotta a szobát, megalkudtak. Az ifjú fizetni akart; mikor az öreg látta, hogy már nincs mentség, zavarba jött.

— Ne siessen, kérem, az elhatározással, gondolja meg holnapig.

— Mit gondoljak meg?

— Hát ha ön mégis fütyülni fog... nem vállalok felelősséget a történendőkért.

*

Egyszer nagyon panaszkodott az öreg, hogy ő már kikopott e világból. Miért? kérdék. Elmondta, hogy a Hangli-kioszkban mindig melléje ülnek Mikszáth, Szabó stb. Egyszer elkésett, azok már ott ültek. Ő egy másik asztalhoz telepedett s köszönt nekik s azok, úgy látszik, már ráuntak, nem ültek melléje. Másnap szándékosan még később jött s ismétlődött ugyanaz.

Tudakozódás után kiderült, hogy azok látván, hogy szándékosan félreül, nem merték háborgatni az öreget.

*

Társaságban csendes, zárkózott ember volt. Halkan, vontatottan, keveset és megfontolva beszélt, udvariassága gyakran a túlzásba ment. Visszavonultságának, szerény társadalmi helyzetének, veleszületett gyermeteg lelkének természetes folyománya volt ez. Sokszor a felszinen úszó üresfejűekkel

szemben a mélyen elrejtett gúny lappangott ebben a modorban; másrészről pedig igy akarta távol tartani magától azokat, kiket idegennek tartott lelkétől. De bizalmas körben, ha egy-egy eszme föllelkesitette, gyorsan áradt a szó ajkairól s kék szemei mély tűzben égtek. Ilyenkor egészen ifjúnak látszott.

*

Őszinte, egyenes ember volt, néha egész a nyerseségig. Ki nem állhatta a képmutatást, a mondvacsinált nyájasságot.

— Szeretem, nagyon szeretem, — szólt egy találkozás alkalmával ismerőséhez — hogy nem vicsoritja rám fogait, gyűlölöm a mosolygó pofákat.

*

Pontos, rendszerető ember volt. A kitűzött határidőre okvetlen elkészitette a kéziratot; de ha félórával később jött érte a szolga, be se eresztette. Mindent készpénzzel fizetett, nem szeretett hitelezni. De egyszer mégis megtörtént vele, hogy nem tudta feketéjét kifizetni, mert otthon felejtette erszényét. Törzsvendég volt ugyan, de roppantul zavarba jött. Rövid idő mulva, kabátját ott hagyva, egy mellékajtón kiment, haza s innen visszasietett és fizetett.

*

Sokat zsörtölődött keserű végzete ellen; de ha jókedve volt, önmaga humorizált azon, hogy még

az időjárás is állandó hadakozásban van vele. Önmaga beszélte el, hogy miképen csinált egyszer derült, másszor esős napot.

Karlsbadban volt s már három hete folyton esett, mindenki azon jajgatott, hogy oda az évad.

— No megálljanak, — szólt ismerőseihez — mindjárt csinálok én jó időt.

— Hogy-hogy? — kérdezték azok.

— Eddig nem volt esernyőm, hát folyton esett, most veszek, hát meglátják, mindjárt eláll.

Benyitott egy boltba.

— Hogy ez az ernyő? — kérdezte.

— Öt forint — volt a válasz.

— Kivánják-e, hogy szép idő legyen?

— De mennyire — sóhajtotta az összes bolti személyzet.

— No hát akkor adják ide 3 forintért; a mint én ezt az utczán kinyitom, azonnal derülni fog.

A kereskedő habozott.

— Ne tétovázzanak, hisz mindenesetre önök lesznek a nyertesek. Nekem 3, önöknek meg csak 2 forintba kerül a szép idő.

Okoskodása győzött. Alig ment húsz lépést, egyszerre derülni kezdett, a nap kisütött. Lehúzta az esernyőt s hóna alá csapva ment vissza ismerőseihez, kik hálából csaknem nyakába borultak.

Egy más alkalommal pedig Budapesten roppant hőség volt, mindenki eső után vágyott. Vajda szabójához ment, hogy könyű, világos nyári ruhát csináltasson. A szabó is esőért epekedett.

— No hát ha esőt akar, csináltassa meg ruhámat holnapra és biztositom, hogy lesz eső.

A szabó nagy szemeket meresztett ugyan rá, de a ruha mégis készen lett. A melegtől való megfuladástól szabadulandó, még a szalmaszálba is belekapaszkodott.

Mikor az inas elhozta a ruhát, jóakaróan megveregette a vállát s igy szólt hozzá:

— No most, fiam, szaladj haza, a hogy a lábad birja, nehogy megázz az úton.

Még az ablakból is utánakiáltotta:

— Szaporábban, fiam!

A mint a fiú eltünt, ő maga is, mártiromsága teljes tudatában, kiment az utczára. Csak éppen az utczára kell kimennie — esernyő nélkül — e vékony ruhában: megszabadul a hőségtől a főváros.

A mint kilépett a kapun, már egy sötét felhő kezdett fölkapaszkodni, mire a Hatvani-utczába jutott, oly zápor keletkezett, hogy futva kellett szabója üzletébe menekülnie.

*

A hatvanas években álnév alatt megjent két politikai röpirata nagy port vert föl. Benső örömmel hallgatta a vitákat, helyeslést, kárhoztatást, melyeket eszméi mindenfelé előidéztek. Kiváncsi volt mindenki arra, hogy ki irhatta; sokan gróf Teleki Lászlóra gyanakodtak. Vajdában nem férvén az öröm, fölkereste Pákhot.

— No hát csak pompás eszmék vannak abban a két röpiratban?

— Hm, hm — dünnyögött Pákh.

Hosszú hallgatás.

— Ugyan ki irhatta — vette föl Vajda ismét a szót s pirulva nézett Pákhra.

Ennek éleslátású szemei egyszerre megvillantak s odalépett eléje és rejtélyesen súgta fülébe:

— Én irtam, csak meg ne mondd senkinek.

Mint a kit kigyó csipett meg, úgy ugrott föl Vajda s kimondhatatlan dühbe jőve, kiáltotta:

— Hát már te is az én dicsőségemben akarsz sütkérezni?! — s azzal mint egy bőszült oroszlán, elrohant.

Pákh jót kaczagott s pár nap mulva mindenki tudta, hogy ki volt a röpiratok irója.

*

Az elnyomatás idején egy forradalmi hangú költeményt irt. Albrecht főherczeg, az akkori kormányzó, megidézte »ad audiendum« és kemény hangon támadta meg mint a rend és nyugalom felforgatóját s azzal fenyegette, hogy hadbiróság elé állitja.

Vajda szerényen hallgatta a fenyegetőzést s ez befejeztetvén, — nem tudva jól németül — ennyit hebegett:

— Kaiserliche Hochheit, ich will nur Ruhe und Orden (rendjelet mondott Ordnung = rend helyett).

— Was, der Kerl will noch Orden! (a fráter még rendjelet akar!) — rivalt fel a kormányzó.

De azután elnevette magát s Vajda nem kapott fogságot — de rendjelet sem, sem akkor, sem egész életén át.

*

Ha a nagy közönségnél nem is volt kedves és népszerű, az intéző körökben sokszor nagy figyelemben részesitették és sok mindent megtettek érte, a mit tudniillik büszkesége megsértése nélkül megtehettek. Az utóbbi időkben kedvezményes jegygyel utazott. Baross oly szabadjegyet bocsátott rendelkezésére, a milyennel a miniszteri tanácsosok utaznak. Használta is mindaddig, mig a vasuti kalauz — a jegyről itélve — méltóságos úrnak nem szólitotta.

Állandó lelkes támogatói, közbenjárói voltak a költő ügyeinek Vadnay Andor, Bartók Lajos, Endrődy Sándor, Szűry Dénes, Zempléni Árpád. Az utóbbi időkben Wlassics Gyula által nagylelkűen fölemelt államsegély eléggé nyugodt életet biztosithatott volna neki. De ha tekintetbe veszszük a magános élet sok kiadását s a folytonos betegeskedés költségeit, teljesen igazoltnak tartjuk azt az állitást, hogy mindvégig súlyos gondokkal kellett küzdenie.

*

Egy alkalommal képviselőnek akart föllépni. Naivságát jellemzi, hogy mily eszközökkel akarta ezt elérni. Mint tapasztalt emberrel, Mikszáthtal beszélt a dologról.

— Hát választottál-e kerületet? — kérdezte ez.

— Igen, — volt a felelet — a vaáli kerületet.

— És aztán miféle kapcsolatban vagy ezzel?

— A *Vaáli erdőben* czímű versem az egész országban igen tetszett, gondolom, hogy népszerűvé tett Vaálon is.

— Bizonyos, hogy a vers gyönyörű, — mondta Mikszáth mosolyogva — de van-e pénzed a választási költségekre.

Vajda elszontyolodott.

— Pénzem ... bizony nincs. ... De megállj csak, mégis lesz, kérek Nagy Miklóstól 100 forint előleget.

Persze, hogy soha se lett belőle képviselő. De hogy megboszúlja magát, csináltatott is névjegyet, ily fölirással:

Vajda János

nem képviselő

*

Egy képviselőválasztás alkalmával egy ujságiró kopogtatott be hozzá. Vajda fogadta köszöntését s rá sem pillantva, szólt:

— Mindjárt, kérem, csak egy kis dolgom van.

Jó tiz perczig ült az asztalnál, szemeit a falra függesztve. Azután fölállott, látogatója elé ment s végignézve rajta, kérdezte:

— Nem képviselő ön?

— Nem, nevem N. N., hirlapiró vagyok.

— Ó! akkor van szerencsém, tessék helyet foglalni.

*

Gyomorbaja különös volt. Nem étvágytalanságban, hanem beteges nagyétűségében nyilvánult. Egész legendák szállongtak az étvágyhiányban szenvedők közt evőképességéről. Állitólag két-három ebédet, vacsorát is képes volt megenni, gyakran más-más vendéglőbe ment, mert restelte roppant étvágyát. Sokszor még egyet-mást be is pakkoltatott, vagy szalonnát vett vacsora után, hogyha az éjjel megéheznék, legyen mit ennie. Természetesen gyakran elrontotta gyomrát; de nem tudott leszokni.

*

Mióta betegeskedett, kedélye mindinkább elborult. Azonban a stájeri hegyek közt, a fürdőben levetette mogorvaságát. Ha kerülte is a nagyobb társaságot, néhány ismerőse körében szivesen, jóizű történeteket beszélve időzött. Ha fölmelegedett, néhány napig csaknem elégedett embernek látszott. Azonban elég volt bármily csekély véletlen, hogy elboruljon. Egy alkalommal pl. tombolajátékon háromszor egymásután megnyerte a főnyereményt s e nagy szerencse úgy megrémitette, hogy nyomban elutazott. A fürdőző magyar közönség egyébiránt a legnagyobb szeretettel és tisztelettel vette körül és nézte el gyengéit.

*

1844-ben jelent meg első költeménye: a *Bakonyi legény.* Az irók ismervén természetét, egész csendben ünnepelték meg ötvenéves irói jubileumát. Nagyon meghatotta a figyelem.

— Fiúk, — szólt a küldöttségnek — azt hittem, hogy senki sem szeret s ime szeretnek! Hát mégis csak érdemes élni, dolgozni!

Az időben egészen megfiatalodott az öreg.

*

Már régen készült a halálra. Gyönyörű versekben búcsúzott a tündöklő napsugártól, a ragyogó égboltozattól, a tavasztól, a virágoktól.

Ha biztatták, hogy visszatér egészsége, rendesen igy felelt:

— Succi csak 30 napig koplalt, mégis belebolondult, hát még én, a ki hónapok óta alig eszem valamit!...

A mint azonban az enyészet, a vég egyre közeledett, némi homályos reménység fészkelte szivébe magát, hogy hátha még valóban meggyógyul. Szerette volna utolsó nagyobb munkáját, a *Dózsa György* czímű tragédiát bevégezni. De a halál kicsavarta kezéből a tollat. Az utolsó héten hétfőről keddre virradó éjszakán irta meg *Hosszú éjjel* czímű hattyúdalát, melynek második része szintén befejezetlen.

*

Megérte még azt az örömet, hogy eszméi nem tüntek el nyomtalanul. Egy egész ifjú irói nemzedék állott elő, mely őt tekinti mesterének, mely az ő eszméinek kétségbevonhatlan hatása alatt dolgozik. Keletkezett is egy lap, mely egészen az ő eszméit irta zászlójára, ez a *Jelenkor*, melynek a

Palágyi-testvérek voltak a fömunkásai. Fiatalos hévvel, lelkesedéssel szólalt meg az öreg is a lap hasábjain. Mikor pedig a Kisfaludy-Társaságban két tagsági hely megüresedett, a következő levélben ajánlotta őket megválasztásra:

Régi, immár húszéves és egyre súlyosbodó betegségem miatt nem látogathatván szorgalmasan a társaság üléseit, mindazáltal több mint negyedszázadi tagsági kötelezettség után talán nem fog még részemről szerénytelenségnek látszani a mélyen tisztelt társaság előtt, ha bátorságot veszek magamnak, ezúttal először, sőt fájdalom, koromra és egészségemre való tekintettel, valószinűleg utólszor, a tagajánlás jogát igénybe venni. Ajánlani van szerencsém *Palágyi Lajos* és *Menyhért* urakat, előbbi a lantos költészetben, utóbbi a műbirálat és bölcselmi szakma terén adták jeleit kiváló tehetségeiknek, mindig az igaznak, szépnek, az eszmei igazságnak, az irodalom tekintélyének szempontját helyezve személyes anyagi, vagy bár a kisebb beszámitás alá eső bajtársi érdek fölé. Erről fényes bizonyságot tesz az idősb testvér, Menyhért által *Jelenkor* czím alatt szerkesztett hetilap, melyet a két testvér áldozattal tart fenn és a mely lap oly érdemeket szerzett a nyelv művelése, az irodalom fejlesztése, a ferde felfogások tisztázása, visszaélések ostorozása körül, melynek jutalmazásának tudatára a nagy tömeg csak későn ébred, de magasabb szellemi szinvonalon álló körök vagy társaságoknak volna föladata.

Munkái nem voltak kelendők. Maga beszélte, hogy midőn egy alkalommal előfizetést hirdetett egy kötetére, összesen hét előfizető jelentkezett s

czek egyike is igy irt: *bátorkodom* becses munkájára előfizetni.

Midőn meghalt, a Franklin Társulat e munka szerzőjének ezt irta: »Csodálatosan vagyunk Vajdával. El van ismerve nagy költőnek, nincs, a ki ne magasztalná, de hogy a közönség érdeklődnék is iránta, annak éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk folyvást. Legalább, a mit mi tőle kiadtunk, az mind itt maradt a polczainkon s most, hogy meghalt, midőn személyisége és munkái az előtérben állanak, az egy év előtt kiadott kötete, melybe ő maga hordta össze költészete legjavát, meg se mozdul, de csak egy példányt sem vittek el belőle.«

Már e munka életrajzi része ki volt nyomtatva, midőn *Tarafás Béla,* jelenlegi vaáli főszolgabiró, olvasva e fejezetet, a járásában lakó két Vajda-nővértől, *Gizellától* és *Rózától,* személyes kikérdezés útján a következő adatokat szerezte meg s küldötte meg nekem kiegészitésül:

A költő apai nagyatyja uradalmi gazda volt. Atyja, Endre előbb a kocsi Horváth-családnál a fejérmegyei K.-Nyékhez tartozó Pettenden, majd Szűcs Lajosnak ráczkeresztúri birtokán, mint gazdaféle a ház körüli felügyelettel volt megbizva. Szűcs Lajosnak Pesten is volt háza s ott is lakott s igy került *Vajda Endre* Pestre, hol csakhamar Ürményi, akkori országbiró huszárja lett s mint ügyes, hű, megbizható ember, urát minden utazásában kisérte.

E háznál ismerkedett meg *Veleczky Lidiával,* ki az országbiróéknál szobalány volt s kit csakhamar

feleségül is vett. Néhány évig Pesten laktak még s ez időben született *János* fiok, a költő. Ürményitől báró Prónay Gábor birtokára került, hol erdőkerülő volt. De mint jól ismert s igen használható embert ismét Ürményi fogadta szolgálatába s Vaálban fekvő erdőuradalmában »jágerként«, majd később főerdészül alkalmazta s lakóhelyéül a kies Vadász-völgyet jelölte ki számára, hol 37 évig lakott.

Hogy Vajda Endre kiváló tulajdonságokkal felruházott ember volt, mutatja e szép emelkedés. Felesége, a költő édes anyja, lobbanékony természetű, igen rendszerető s a túlságig menő, pontoskodó (pedáns) nő a háztartást, családját s minden ügyeit a legnagyobb szigorral s erélylyel vezette. De e mellett igen jó szívű volt s gyermekein igaz anyai szeretettel és odaadással csüngött; különösen János fiát, a költőt, úgyszólván imádta s minden kivánságát teljesitette.

A házaspárt az Isten bőven megáldotta gyermekekkel, mert amaz öt gyermeken kivül, kiket az életrajz eleje emlit, még négy, tehát összesen kilencz gyermeke volt, de ez utóbbi négy igen korán elhalt s csak az öt ért nagyobb kort. Jelenleg csak a két nővér van életben. A gyermekek közül hat fiú és három leány volt. A legidősebb, András, tizenkét éves korában halt meg. A második János volt, ki Budapesten született s a józsefvárosi templomban keresztelték meg s mint csecsemő került szüleivel Vaálba s igen eleven, erőteljes, nagynövésű s vak-

merő fiú lett, természete egészen megegyezett az anyjáéval.

Már gyermekkorában igen szeretett olvasgatni. Egy alkalommal nem tudták, hogy hova lett, egész nap nem került elő. Testvérei kétségbeesve keresték mindenütt, mig estefelé a ház padlásán találták meg, a hol a felhalmozott sok régi könyv között ült, egész elmerülve beléjök s a külvilágról megfeledkezve. Szülei mondták is mindig, hogy Jánosból tudós lesz. A könyveken kivül nagyon szerette az erdőt, atyjával napokon keresztül járkált az erdőben, hűségesen kisérve őt vadászatai közben. Már gyermekkorában nagy szenvedélye volt a vadászat. Atyja ezt tudta s midőn fia egy alkalommal az iskolai szünidőre hazajött, egy reggelen egy kis vadászpuskával lepte meg fiát, ki végtelen örült ez ajándéknak.

Atyja szerette volna, ha papnak tanul s volt is papnövendék egyideig; de szakitott e pályával. Haza még férfikorában is gyakran járt s ezek a napok valóságos örömünnepek voltak a szülei háznál, hol mindenki nagyon szerette őt. Volt Vaálban egy Békesi nevű tiszttartó, kinek családjával igen jó viszonyban állott s midőn egy fiok meghalt, sírverset is irt számára, mely ma is olvasható a vaáli temetőben.

A szülők halála után némi kis vagyon maradt a gyermekekre: két hold jóltermő szőlő és néhány száz forint, mit takarékpénztárban helyeztek el, a gyám János lett. De biz a kis vagyon — több elemi csapás hozzájárulásával — csakhamar elpusz-

tult. A két nővér roppant szerény életviszonyok közé került s jóformán visszakerült oda, honnan a család kiindult. Bátyjukat gyakran meglátogatták, sőt midőn Rohitschra ment fürdőbe, Gizella gondozta lakását. Wlassics miniszter nemes szíve által vezérelve, háromízben mintegy százötven forinttal segélyezte őket.

Nejéről — kit szerintök 50 éves korában vett el s kivel csak rövid ideig élt együtt s kit a nővérek Bartos Róza, bécsi leánynak neveznek — azt mondták, hogy fiatal, ideges nő volt, ki férjét folyton izgatta, boszantotta, nyugalmában zavarta, úgy, hogy a költő többízben panaszkodott, hogy nem hagyja őt dolgozni; könyvei közül dühében több száz forint értékűt elpusztitott. Végre is törvényesen elváltak s a nő előbb Bécsbe, majd állitólag Amerikába ment ki.

A költő Vaálban állitandó szobrára eddig mindössze 1600 korona gyült össze.

HAZAFIAS KÖLTÉSZETE.

A negyvenes években, a mikor Vajda irogatni kezdett, már javában folyt a harcz a két nagy politikai párt között. Az ellenzék minden erejét kifejtette, hogy a franczia forradalom által terjesztett újitásokat nálunk is meghonositsa s hazánkat ezek szellemében újjászervezze; a kormánypártnak pedig minden törekvése arra irányult, hogy a szabad-

elvű eszméket elfojtsa s a régi önkényuralmi kormányrendszert és a maradi szellemet fentartsa. E két párt mindinkább növekedő küzdelme foglalkoztatta az embereket. Bizonyitja ezt az is, hogy az ekkori költők közül a legtöbbnél találunk költeményeket, melyekkel ebben a küzdelemben megjelennek. Vajda testestől-lelkestől a reformpárthoz csatlakozott s *A honárulókhoz* czímű ódájában harsány hangon támadja meg a galád utódokat, kiknek bűnei miatt az ősöknek sirjaikban is meg kell fordulniok s kérdi, hogy talán már kifogyott, vagy talán megvásároltatott a mennykő és villám, hogy közéjök nem vág e hazaárulóknak! Ó de majd elmúlik a tél és eljön a villámos, zivataros nyár s reméli, hogy a czikkázó mennykövek közt ott lesz ő is.

Szelidebb, elégikusabb hangú az ugyanebben az időben (1846.) irt *Atyámnál* czímű verse, melyben családja körébe vezet s igen szép életképet fest a búsuló hazafiakról. A költő otthon van, ebéd után atyjával kimegy a szőlőhegyre, hogy bor mellett felejtsék a haza ezer baját. Az apa családi bajait, a fiú a hazáét hozza elő s az öreg elhallgat a magáéval, arczán a fájdalom könyei peregnek le. Mindketten feledik önön nyomorúságukat s ha nem volna bor, talán szivök repedne meg . . .

Ó, kancsó, jer, te sokkal többet érsz,
Mint e honnak sok hűtlen gyermeke;
Ha te nem volnál, most két honfinak
Megrepedt volna bánatos szive.

Igyunk apám s gyerünk hazafelé.
Anyánk, szünjél velünk most pörleni,
Mi a hazáért ittuk le magunk,
Mert édes, oly édes nekünk — felejteni!...

Megtörtént az átalakulás. A költőben a haza jövője iránt való bizalom lángoló lelkesedést ébreszt, a minek a *Francziaországhoz* czímű költeményében ad kifejezést. Francziaországban az 1848. februári forradalomban a munkás-kérdés lépett előtérbe s valóságos felfordulást okozott, majd III. Napoleon kerülvén az elnöki székre, csakhamar elkezdődött a visszahatás s ezzel együtt a szabadság is bukófélben volt. Büszkén kiáltja a költő Francziaországnak: Nézz reánk, kik a szabadságért küzdünk és piruljon el hired; a mi dicső jövő neked volt szánva, a miénk leszen, mi leszünk a szabadság hazája. Örülj, hazám, a multnak minden szenvedését kárpótolja a jövő.

Már ekkor folyt a szabadságharcz. A költő maga is ott küzdött a vörössapkásokkal. Közöttük irta a *Vörössipkás* bordalt.

De álmai nem teljesedtek; a harczban a nemzetet leverték. A költők képletes költeményekben fejezték ki fájdalmukat, mert különben a czenzura eltiltotta volna kinyomatásukat. Tompa, Arany legszebb allegóriái ekkor születtek. (A gólyához, Rachel siralma, A madár fiaihoz stb.) A legszebb e nemű költemények közé tartozik Vajda *Virrasztókja*, mely 1855-ben jelent meg s az egész országban ismeretessé és kedveltté vált. Hideg téli éj van, a kiteri-

tett nagy halott körül csak a költők virrasztanak. Fáznak is, éhesek is, mert a lég hűvös s mert a győző csak a csontokat hagyta meg a torból. Révedező szemök csak bolygó fényt, vagy szentjánosbogarakat lát. A végtelen éjszakába ki-kinéznek, hogy nem virradt-e még? De sem csillag nincsen, sem kakas nem szólal meg, hogy jelezné: hány az óra. Már a nóta is fogy, csendes, nesztelen minden, lassankint ráborul az álom a virrasztókra is s akkor aztán minden késő, mozdulhat a tetszhalott!...

Hasonló hangokat hallat *1858. végén.* A haza körülzárolt sziget. Nincs hajó, mely közeledne, a habok oly halkan suttognak, mint a haldokló ajkai. Mi vár reánk? Őrület vagy halál? Ó, bár jönne vihar, mely kiölne mindent, mielőtt a némaság őrülete vagy a rút éhhalál be nem köszönt. Ah, de nincs semmi remény, nincs semmi biztató jel:

Idő mulik, nap áldozik,
Szép ifjúságunk oda van.
Iszap beföd, víz elborit
És elenyészünk nyomtalan.

E kor sivárságát legjobban fejezi ki *A czimbalmos.* Különös, hogy ugyanebben az időben hangulataikat Arany és Vörösmarty szintén a czigányokban személyesitik meg. Ez talán abban leli magyarázatát, hogy a magyar sirni és vigadni csak czigánynyal tud. Arany a *Nagyidai czigányokban* egy kesernyés humoros eseményt ád elő. Vörösmarty a

Vén czigányban szaggatott, merész eszmeszökésekkel összeszedett képeket rak össze. Vajda e románczában csak egy képet állit elénk: Az út mellett, a pusztán csárda van, éhesen, szomjasan várja a czimbalmos és rajkója a gavallér utast. Hej, de elmulik a dél, hanyatlóban a nap, vihar keletkezik s csak egy koldus menekül a csárdába, összes vagyona egy huszas. Ezen mulat aztán a koldus és czimbalmos. Sivár kép ez, olyan sivár, mint a költők élete lehetett abban az időben, mikor e vers született.

A vigasztalan jelentől a multhoz fordul. A *Régi dicsőségünkben* a törökverő Hunyadi képét idézi föl, *Mátyás tréfájában* egy adomát mond el Mátyás királyról. Fölkeresi a nemzeti fejedelmek, az Árpádok korát, megénekli Imre herczeget (ugyanez időben ir Zalár is Imre királyfiról) Székesfejérvárt, elborong lelke a multak emlékei között s bús sóhaj száll ajkairól, hogy hamuvá, porrá leszen minden dicsőség. Majd elmegy Visegrádra, hova oly sok fényes emlék, de egyszersmind a királyi önkénynek véres tette is fűződik. A dicsőség elhalaványodik szemei előtt, csak a vértett nyomait látja: a piros vérrel behintett utat, a széjjelszórt, kiszaggatott hajfürtöket. Adorján Boldizsár (1819–1867.) *Visegrád* czímű versében a romok közt bolyongó Feliczián szellemét látja, a ki még boszúra vágyik.

1857-ben járt az országban Liszt Ferencz, kinek művészete több költőt föllelkesitvén, több óda születésére adott alkalmat. Vörösmarty arra kéri, éb-

reszsze föl a szivekben a honszerelmet, hogy a nemzet mint egy férfi álljon elő legyőzni minden bajt. Induljon meg a kő is, hadd zúgjon a Duna árja, dobogjon a föld kebele. S ha felriadt e nép s milliók zengik a művész dalát, álljon közéjök ő is és dalolja: »Hála égnek, még van lelke Árpád nemzetének«. Vajda üdvözli a honába visszatért zenészt s kéri őt, maradjon itt örökre, vagy ha mennie kell, terjeszsze e nép hirét, hirdesse a világnak is azt az eszmét, a mit itthon fölébresztett: hogy a mely nemzetnek ily dalai vannak, az sohasem halhat meg. Fenségesebb, méltóságosabb a Vörösmartyé, de az őszinte érzelem, az egyszerű hang s a szép gondolat előkelő helyet biztositanak Vajda költeményének is.

A *Luzitán* dal* a kiegyezésre vonatkozik. A hazát a költő elveszettnek tekinti. Szemrehányást tesz, hogy miért nem várt még, hisz annak, ki el nem csüggedett, nincs semmi veszve. Nem szebb-e a halál a szolgaságnál, a megalkuvásnál? Miért cse-

* A hispaniai luzitánok 153-ban a kárthágoiak izgatására fölkeltek a rómaiak ellen s Viriathus — előbb hegyi pásztor, majd vezér — segélyével győztek. De a rómaiak megszegvén a békét, Viriathust a hegyek közé szoriták s két felbérelt luzitánnal legyilkoltatták. Erre a luzitánok megijedve, önként meghódoltak a rómaiak előtt, kik a Földközi tenger partjaira vezették és telepitik őket, Valenciát épitvén számukra. Költőink e korban előszeretettel keresik föl az ókor történetét és a keletet, pl. Arany (Őszi délután), Tompa (Ikarus), Gyulai (Horatius olvasásakor), Tóth Endre (Cassius éneke), Zalár (Sami hazája), Jókai (Keleti beszélyei) stb.

rélte föl özvegyi fátyolát a becstelen mennyezettel? Aztán a kinn bujdosókhoz fordul s inti őket, ne jöjjenek vissza, mert a haza elveszett, népe igába görnyedt: ne jöjjenek vissza, hisz az ősök szellemei is kiköltöztek a meggyalázott, eladott földből. Aztán felkiált:

Ó én hazám! minő úton jársz,
Mit tartsak immár felőled?
Szeresselek-e ezután is?...
Megengedi-e a becsület?...

E korból való a *Beduin* czímű románcz is. A beduin hazáját megszállották a frankok s ő mintsem szolga legyen, a pusztákon bolyong. A győztes had azonban itt is utóléri s felszólitja, adja meg magát; de ő utolsó csepp vérig harczolva bukik el. A *Jó barátokban* is a hősi halált tünteti föl a legirigylésreméltóbbnak.

A veszélyes idők elmultával hazafias költészete majdnem egészen elnémul. Mindössze három-négy költeménye foglalkozik a hazával. A *De profundis* és a *Sodoma* szatirák, melyekben kemény hangon ostorozza a hűtlen hazafiakat, kik a legszentebb ügyekkel is vásárt csapnak s kik a hazát mindenéből kifosztották. Derültebb hangú a *Lenni vagy nem lenni* óda, melyben ama hitét fejezi ki, hogy az a nép, mely századok viharait kiállotta, most a béke küzdelmében, a munkában is megállja helyét. Rajta tehát

Benépesiteni a vadon pusztákat...
Bozontjait a Kárpát- és Bakonynak
— Völgyén csatorna; mozdony a hegyélen —
Gyárak sugár minaretjeivel
Megannyi templommá avatni fel,
Hol messze zúgva a gép orgonája
Aranyesőt hullajt alá a tájra...
Kit el nem öltek karddal óriások,
Fogd meg sörényen a kapát, az ásót.
Dologra is, ha ember kell a gáton,
Te légy az első az egész világon!

SZERELMI LIRÁJA.

Első szerelmi költeményei az 1855-iki gyüjteményben jelentek meg, ezeket követte 1860-ban a *Szerelem átka* és *Gina emléke* sorozatok. Különben ez érzelem mindvégig kiséri a költőt s lantján a későbbi időkben is megrázó hangokon jut kifejezésre.

Az *Édes álomban, boldog álomban* egyetlen jó barátjához, a koldusok, nyomorultak vigasztalójához, az álomhoz fordul s kéri őt, vezesse be gyönyörűséges országába, mutasson olyan szép leányt, ki olyan magaforma szegény legényt is tudna szeretni.

Vágya teljesül, feltalálja a leányt s a szerelem tüzes lávája elboritja egész lelkét, a rajongás, a mámor szinte önkivületbe hozza:

Nézlek, bámullak, csodállak ;
Szemeim kéjtelve úsznak
Bájaid fényözönében,
S míg végre belefúlnak . . .
És ölellek és csókollak,
Besóhajtlak, belehellek ;
S nem elég ! — Ugyan mondd, édes,
Hová legyek én már veled !

Rajongása nem ismer határt. Elmondja kedvesét gyönyörűségének, gyötrelmének, fojtogató kis boszorkányának, tündérkirálynénak. Csak az a vágya, hogy örökké hallja hangját, mely gyönyörűbb, mint a mennyekbe hívó trombita ; csak örökké szemébe nézhessen, mely mélyebb és veszedelmesebb, mint a forrongó, sebes örvény ; csak egy a vágya, hogy ő is viszont szeresse kissé.

Csapongó jókedvében azt hiszi, hogy a csalogány csakis neki dalol, hogy a nap csakis ő rá szórja sugarát, a fű, virág, lombos erdő, az ezüstös hold csakis ő érette van ; a búgó galambok, a csergedező patakok kedveséről szólanak, a bársonyfűben csillogó harmatcseppek a természet örömkönyei. *(Találkozó előtt.)*

De a boldogság nem sokáig tartott. A *Sirámok*, a *Szerelem átka* már a végtelen boldogtalanságról panaszkodnak. A leány méltatlan volt a szerelemre s a költő kétségbeesve kiált föl :

Ó, hogy még enyim sem voltál
S mégis későn féltelek ! . . .
Nem voltál és nem lehetsz már

Soha enyim, jól tudom;
Ó, tudás, megátkozott fa!
Elveszett paradicsom!...

A paradicsom valóban elveszett, a leány másnak adta szivét, méltatlannak, kihez talán hiúsága, gazdagság utáni vágy, vagy talán a szerelem vonzotta; de a ki visszaélt ez érzelemmel s a kit a költő fájdalmában, vagy talán érdemlegesen igen kiméletlenül fest le:

Ah, úgy van, úgy, itten veszett el
A második paradicsom.
Szép Éva, téged csábitott el
Ott egy kigyó, itt egy majom.
Igen bizony, hitvány majom volt;
God dam! vörös frakkot viselt;
Sikkel kötött nyakára csokrot,
S ezzel Waterloot nyere e helyt.

Aztán keserűen, czinikusan vádolja magát, hogy miért volt oly idealista, olyan ábrándozó; mig a fellegekben járt, a virágot letépte más:

Mért nem tanultál Jupitertől?
Elég fényes példát adott:
Ismerve Európát, cselből
Előbb ökörré változott. (*A kárhozat helyén.*)

Vége, vége mindennek! Az ékes templom, a melyet épitett, a bálványkép, melyet oltárára állitott, meggyulladott:

Kihozom, megmentem képed a lángokbul,
Elhajtom a füstöt fényes homlokodrul —
Ó, hogy rajt a szégyen újra lángba borul!

Még küzd lelkében a szerelem és a vád:

Jár utánad, jár a képzelet,
Mint a szivárvány után a gyerek.
Ölelő karoddal oly közelről látszol:
Mért vagy nekem mégis
Elérhetlen távol.

Aztán kitépi szivéből, többé nem szereti, óhajtja, de nem szereti és szíve majd megszakad:

Nem szeretlek, de ne tudd, hogy
Drága ez a diadal,
És rövid — hogy ebbe lelkem
Előbb-utóbb belehal...

Aztán örökre búcsút vesz tőle:

Mint egy szép halott élsz
Emlékezetemben,
Kit sohasem birtam,
Mégis elvesztettem.
Éjjel fönn virasztlak,
Nappal megsiratlak.

A költő szerelme szerencsétlen volt. A *Szerelem átkában* és *Gina emlékében* megénekelt eszménykép, méltatlan volt a nemesebb érzelemre. Gina, vagy másutt V. Regina, büszke, rideg szépség, ki éppen nem viszonozta a költő lángolását, pedig ennek rajongása talán még nagyobb, mint előbb volt. A képzelet legmerészebb szökéseivel festi szépségét; de arról panaszkodik, hogy szemében gyilok van, hogy arczának szinpompája megvakitja a szemet, hogy lényének tündérvarázsa elveszi az észt, hogy zsarnoksága, dicsősége nagyobb a napé-

nál, mert ez csak holtak, de ő élők felett uralkodik.

Fájdalmában megátkozza kedvesét, önmagát és a világot. Azt kivánja, hogy az üvöltő vihar a föld szinéről seperjen el minden virágot, fogyatkozzék el a nap, roppanjanak össze a hegyek, feketüljön el a kék ég s legyen mindenfelé kétségbeesés, melyet csak az ő kaczaja harsogjon túl.

Aztán szent Györgyhöz fordult, irtsa ki szivéből a marczangoló sátánt; majd elhatározza, hogy maga tépi ki szivéből, de a szív sem az észtől, sem az akarattól nem kér engedélyt arra, hogy szeressen, hanem szeret és szeret.

Beáll a visszahatás, a túlfeszitett kétségbeesés a mélabús elmerengésnek ad helyet. Az égretörő lázongás lecsendesedik s a költő szeme földi tárgyakon tévedez, csakhogy minden az elvesztett boldogságot, a tönkretett életet juttatja eszébe. Meghallja a harangszót, a zene harsogását, de fut előle a néma sivatagba; látja az ősz pusztitó munkáját, száraz ágak borzongását, sárgult levelek hullását, a gyászbaborult természetet s azt kivánja: bárcsak a hulló levél szemfödője, a felhőzúgás halotti danája lenne.

A világ legboldogtalanabb lényének tartja magát:

Szegény öreg koldus . . .
Csak az inség tartja:
Könyörülő világ,
Könyörülj meg rajta!

Valakinek csendül
A lélek harangja:
Könyörülő Isten
Könyörülj meg rajta!

Az én szép szeretőm
Kiadott én rajtam:
Könyörülő halál
Könyörülj meg rajtam!

A halálvágy mindjobban erőt vesz lelkén. A rút, álnok világban csak egy jót és igazat lát: a halált, mely véget vet az ifjúságnak, szépségnek, dicsőségnek, csalódásnak, átoknak, a szív tehetetlen vergődésének, az agyvelő őrjöngésének. Bölcs, ne kutasd a világ titkát, csalódott ember, ne essél kétségbe, istenkáromló, némuljon el ajkad, porban fetrengő nyomorék, börtönben sinylődő rab, vigasztalódjál: meg fogsz halni! *(Memento mori.)*

Szinte már azt képzeli, hogy meghalt. Lenn nyugszik a mély sirban, fönn minden oly csöndes: a szellő is csak halkan suttog, a zizegő fű is csak altató dalt zeng. *A sirból* hívja magához kedvesét: siess, siess odafönn, te hűtlen leány, végezd be a tánczot s aztán jer ide le, megbocsátok neked, várlak, olyan jó idelenn!...

Majd elfásul lelke *(Tavasz felé)*: komédia az élet, hiúság, haszontalanság; az ember a sors szeszélyének bábja, hasztalan minden küzdelem, a mi előre meg van szabva, feltartóztatlanul bekövetkezik, kinek-kinek meg kell futnia az eléje szabott pályát, az igazi bölcs összeteszi kezeit és

várja a jövőt. Ilyen akar lenni a költő is; de tapasztalnia kell, hogy csak hiú szenvelgés, balgatagság e közöny:

Ah, mert ha járok a tavaszban
És látom, hegy-völgy mint virul...
Eltörpül szégyenkedve minden
Hiábavaló bölcselet;
Mint aeolhárfa, emlékemben
Zendül bűbájos éneked,
Tündérvilág, bezárult éden,
Gyermekkor, első szerelem!
S egyszerre csak fáj, fáj a szivem
És könybelábbad a szemem.

Elmult a zord tél, eljött a virágillatos, zöldsátoros, madárénekes tavasz, aztán a forró nyár, majd ismét a hervadás és a rideg hónak évszaka. Multak az évek, az ifjúból férfi, a férfiból ősz, öreg ember lett; de a multat az emlékezet táblájáról letörülni semmi sem tudta. A rég meghalt lelkek feljárnak kisérteni *(Kisértetek)* és meg-megszólal egy-egy dal *Ginához*, a *Feledhetetlenhez*.

Mindent feledett a multból, ha visszanéz, kietlen sivatagot lát maga előtt, de a ködös, csodás távolban — mint a Szaharán — kilátszik a piramis, a melyet soha el nem ér a vándor, de a mely még akkor is előtte leszen, ha már a föveny-szemfödél alatt fog nyugodni.

Húsz év múlt el s megható hangon énekli a még mindig élő, meg-megújuló szenvedélyt. *(Húsz év mulva.)* Úgy látszik csendes minden,

Húsz év mulva.

Mint a Montblanc csúcsán a jég,
Minek nem árt se nap, se szél,
Csöndes szivem, többé nem ég;
Nem bántja újabb szenvedély.

Fölöttem csillagmiriád
Versenyt kaczérkodik, ragyog,
Fejemre szórja sugarát;
Azért még föl nem olvadok.

De néha csöndes éjszakán

Mult ifjuság tündér tavan
Hattyúi kéred fölmerül:
És akkor még szivem kigyúl,
Mint hosszú téli éjjelen
Montblanc örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen...

Vajda János

És ekkor még szivem kigyúl,
Mint hosszú téli éjjelen
Montblanc örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen . . .

Vajda János.

a szivet jégkéreg boritja, melynek se napsugár, se szélvihar nem tud ártani, mint Montblank örök havának. Szenvedély viharzik a világban: fény, hiúság, kaczér öröm akarja csábitani; de mindez érintetlenül hagyja kiégett szivét. Azonban néha, csöndes éjeken, ha az ábrándozás varázsa megszállja lelkét a régi eszménynek

Múlt ifjúság tündértaván
Hattyúi képe fölmerül.

És akkor még szive kigyúl,
Mint hosszú téli éjjelen
Montblank örök hava, ha túl
A fölkelő nap megjelen.

A multak szenvedélye még egyszer-egyszer megragadja. Az ősz, a pusztuló természet marczangoló fájdalmat ébreszt lelkében. Kimegy az erdőbe, hallgatja a szél zúgását, a fa zokogását, leborul a susogó avarba s gondolkodik a mult, jelen és jövendő felett. Minden elmúlik, minden elenyészik, csak a bősz emlékezet fog-e élni örökké?! De a természet mit sem felel e kérdésre, hisz benne nincsen irgalom.

A sír szélén még egyszer összehozza a sors Ginával (*Harmincz év mulva*). Ó, hogy még ennek is meg kellett történni! Minő találkozás volt ez?... Csak nézték egymást hosszan, szótlanul, körülöttük siralomházi csend, szivökben az elveszett éden fájdalma.

Igy ül a hold ádáz vihar után
Nagy mozdulatlan, tornyos fellegen,
És néz alá a méla éjszakán,
Bánatosan, de szenvedélytelen,
Hallgatva sírbolti csöndességet
A rémteli, sötét erdő alatt,
A míg a fákról nagy, nehéz könycseppek
Hervadt levélre halkan hullanak.

Érzi a költő az élet hanyatlását s egy *Utolsó dalában* búcsúzik Ginától s igéri, hogy *végső* gondolata is ő leszen:

Ha eljövend a búcsúóra,
Ha majd a szív végsőt dobog,
A perczben, mely létem kioltja,
Majd akkor is rád gondolok.

És jól tudom, előre látom,
Mi bú, öröm van itt ezen,
S az ismeretlen túlvilágon,
Egyszerre mind átérezem.

Eszembe jut majd minden átok,
Mind, a mi történt s a mi nem;
Mely felgyujtotta a világot,
Mást üdvözitvén az »igen«.

GINA.

A szerelmi fájdalomnak mily mélysége és változatossága tükröződik e versekből!

De ki volt az az eszménykép, a ki ily olthatatlan lángra gyujtotta a költőt?

Ha figyelemmel olvassuk e költeményeket, a nélkül, hogy e nő életéből részleteket tudnánk: tisztán áll előttünk jelleme, sőt külseje is.

Egy büszke, rideg szépség, ki hidegen nézi a költő rajongását, mely éppen e közöny folytán a legmagasabb fokra hág. A képzelet legmerészebb szökéseivel festi a leány szépségét; de gyilkos szépség ez: szemeiből gyilkos villámsugarak lövellenek a szivbe, arczának szinpompája megvakitja, a ki ránéz, lényének tündérvarázsa elveszi az észt, zsarnoksága, dicsősége nagyobb a napénál, mert ez csak holtak, ő pedig élők felett uralkodik.

De az idő nem kimél semmit, még a nap tűzgolyója is kihül. A természet megboszulta magát. A költő és eszményképe évtizedek multán összekerülnek, hogy együtt sirassák meg a multat, jelent és jövőt. A költő az összeomlott eszményt és saját tönkrement életét, mely bizonyára máskép alakul, ha a szépség mellett több szív is lett volna eszményképében. A nő multja tévedését, bűneit.

Ime, a szerelem megható tragédiája, mely egy

nagy szívet egész életére marczangoló fájdalommal töltött el, büntetésül tévedéseért, hogy méltatlant fogadott be szentélyébe s nem volt elég ereje önmagán győzedelmeskedni. A nagy idealista bűnhödése ez, ki az életet tisztább alakban látja s ki nem engedi, hogy a köznapiság szennye eltemesse egyszer megteremtett eszményét.

Mert hiába idézte föl emlékébe a költő azt a sarat, melylyel a sors szivének bálványképét megdobálta: nem tudta őt ilyennek látni, az ő lelkében folyton az az első tiszta kép volt meg, a melyet egykor leborulva imádott.

De mi, a költő viszonyainak résztvevő ugyan, de higgadtabb kutatói nézzük meg a valót, az élet Gináját.

Legrészletesebb képet fest róla Zempléni Árpád, ki a Pesti Hirlap 1897. április 18-iki és a Fővárosi Lapok 1900. évi 7-ik számában tette közzé e tárgygyal foglalkozó szórul-szóra egyező két czikkét. Adatait — a mint mondja — magától a költőtől szerezte, midőn eszményképe felől kérdezősködött.

Ginát *Kratochvilla Georginának* hivták, később a *Várhelyi* nevet vette föl. Cseh származású magyar-német leány volt. Atyja Fehérmegyében tiszttartó volt; de elhalván, neje leányával együtt Budára költözött s itt csekély vagyonukból éltek. Vajda János, ki Olaszországból a katonaságtól ekkor került vissza, mint fiatal iró hónapos szobát bérelt tőlük. Csakhamar feltünt neki a leány szépsége, kezdett bejárni hozzájuk, udvarolt és verseket

irt szép házikisasszonyához, sőt alig egy-két hónapra meg is kérte kezét. Az anyának azonban nagy tervei voltak leányával. Elég szépnek találta arra, hogy egy nagyobb urat is meghóditson. Ezért különféle kifogásokat tett, mik főkép a megélhetésre vonatkoztak.

Vajda ekkor hivatalt vállalt a kataszternél, a mivel elérte ugyan azt, hogy barátai, mint a Bach-kormány hivatalnokától, elidegenedtek tőle; azonban a leányt még sem kapta meg.

Ez a huza-vona a költőt elkedvetlenitette, kezdett házassági tervéről lemondani. Hivatalos teendői is távol tartották a fővárostól, az Alföldet kellett bejárnia, hogy a székhelyeken az új, német nyelvű, osztrák mintájú telekkönyvi eljárásra betanitsa a hivatalnokokat. Csak mikor nem birt ellenállani, rándult föl Budára, hogy a leányt meglátogassa.

Az anya kezdett a kis vagyonból kifogyni, a leány már 24 éves volt. Elhatározták, hogy Bécsbe mennek, ez nagyobb város, mint Pest s otthonosabban is érezhették magukat, mert jobban beszéltek németül, mint magyarul. Itt bizonyára hamarább kerül az a várva-várt nagy úr, ki elveszi a leányt. Lehet, hogy még ekkor mindketten házasságra gondoltak, nem pedig egy nagyúri pártfogóra, azonban az ilyenféle kalandos terv közel áll a megalkuvási szándékhoz.

Az elmenetel előtt Gina levelet irt Vajdának, melyben elmondja, hogy nagyon sajnálja, de ők elköltöznek Bécsbe; ő nem is tudná úgy szeretni, a

hogy megérdemelné, meg hogy szegény asszony sem akar lenni, mert a szegénység a legnagyobb csapás. Felköltöztek Bécsbe s mivel tudták, hogy ott jobban szeretik a magyarokat, mint a cseheket, felvették a Várhelyi nevet. A nyilvános helyeken, kisebb bálokban, a hova pénzük engedte, valóságos ünnepelt királyné volt Georgina. Érdekességét növelte, hogy Vajdának egypár hozzá irott verse német forditásban megjelent, továbbá azok a hirek, hogy erényével és szépségével maga után bolonditotta egész Pest város fiatalságát s hogy egy fiatal költő a Dunába ugrott miatta.

Ha nem elég nyugodt és számitó, elszédült volna a dicsőségtől és a kisértésektől. De ő nem oly könynyen alkudott meg. Várta azt a nagy urat, kit képzelete oly élénk szinekkel festett ki s ki egy magyar mágnás, E—y gróf személyében csakhamar jelentkezett is.

A gróf mulatni vágyó ember volt. Megismerkedvén valahol a leánynyal, mindennapos vendégük lett. Látva a szegénységet, előbb ajándékokkal, majd barátságos kölcsönökkel kedveskedett, majd megkérte a leány kezét, de az egybekelésre haladékot kért, mert öreg anyját sirba vinné e házasság. Megkérte őket, hogy lakbérüket ő fizesse, majd hogy költözzenek palotájába s az özvegy legyen házgondnoknője.

Bécsben már mindenütt azt beszélték, hogy Gina szeretője a grófnak, pedig még nem volt az; ők még mindig azt remélték, hogy a gróf házassági

igérete komoly s beteljesedik. De erkölcsi érzékük már annyira eltompult, hogy a gróf legényestélyein ők elnököltek.

Egy évi játék után a gróf sikerre jutott. Mikor Vajda egy lap ügyében Bécsben járt s fölkereste őket, akkor már a palota az övék volt.

E találkozás emlékére irta később a 70-es években Vajda *A kárhozat helyén* czímű versét, melyben lelkének keserűségét kegyetlen gúnynyal önti ki.

Gina már gazdag volt; másfél milliónak úrnője, két háza Bécsben, villája, ékszerei és még mindig nagyon szép. Most már szivesen fogadta volna a költő hódolatát és örömmel nőül ment volna hozzá. Több ízben fölkereste leveleivel; de csak legfeljebb kurta feleleteket kapott rá.

Példát ritkitó akaraterőre és mély erkölcsi érzékre mutat, hogy Vajda nemcsak nőül nem vette e nőt, hanem még szeretőjének sem akarta. Pedig szerette, csakhogy nem ezt a Ginát, hanem azt a régit. Nem a szerencséset, hanem a szegényet és tisztát.

Gina pedig miután látta, hogy Vajda puritán makacsságát nem törheti meg, szeszélyes kedvtelésben keresett szórakozást. Egy czirkuszba járt lovagolni tanulni és beleszeretett egy Oroszi nevű akrobatába, ki annyira elcsavarta fejét, hogy rábeszélésére minden vagyonát eladta és czirkuszt alapitottak, melylyel külföldön, Pétervárott és Berlinben is megfordultak. De mire Bécsbe visszakerültek, csődbe jutottak s az akrobata megszökött az asszonytól.

A milyen magasra emelkedett Gina a szerencse szárnyain, olyan mély sülyedés, teljes elzüllés felé közeledett most. A szárnyak, a szépség, a vagyon összetörtek s a tündér alábukott a föld sarába.

Elhagyottan, teljesen kifosztva mindenéből, kétségbeesett helyzetében Vajdához fordult s kérte őt levelében, hogy segitsen rajta, fogadja el gazdaszszonyának, cselédjének s holtig hiven szolgálja. A költő maga is szegény volt, de azért küldött neki pár forintot s beajánlotta őt néhány bécsi befolyásos embernek, kiknek segitségével ruhamosóintézetet alapitott. De nem értett hozzá s inni kezdett, üzlete mihamar megbukott. Megint Vajdához fordult, hogy a királynétól, ki a koronázás alkalmából éppen itt tartózkodott, kérjen számára két ponny lovat, hogy azokat betanitsa s mutogassa. Mert egy helyben nem tud maradni, ideges, beteges, azért is iszik néha, hogy feledjen.

Vajda 10 forintot küldött neki, mire az asszony harmadnapra meglátogatta őt. Mindenáron gazdaasszonya akart lenni. Fitymálva nézegette az öreg úr kopott butorait s igérte, hogy ha ő venné kezébe ügyeit, majd megmutatná ő, mit lehet szerezni az irósággal. Lapot alapitanának.

Alig tudta a költő kellemetlen vendégét lerázni. Gina ekkor visszament Bécsbe s rövid idő mulva levelezőlapon tudatta Vajdával, hogy házmester lett a Práterben.

Ime, ez a való élet Ginája, kit a költő szerelme halhatatlanná tett s képét egyszerű rámában szo-

bája falán mindvégig meg is őrizte. Tulajdonképen nem arczképe volt ez, hanem egy krajczáros német lap czímképe, mely egy georgiai szépséget ábrázol, mely — a mint Vajda mondá Zempléninek — oly meglepően hasonlit Ginához, hogy mikor megpillantotta, azt hitte, hogy meghalt, azért közölték arczképét. E kép jelenleg Nagy Miklós birtokában van* s oly szépséget ábrázol, kinek — Zempléni szerint — klasszikus, hibátlan barna arcza s remek termete mintául szolgálhatna bármely Vénuszszoborhoz. Élete utolsó évében Vajda igy festette le Ginát: »Magas, barna, karcsú leány volt, olyan homloka, mint Diannának; fekete szemei, édes, izgató, gömbölyű kezei és karjai.«

Ginának fentebb közölt életrajzát Zempléni czikkéből veszszük át, melyet a Pesti Hirlap 1897. évi április hó 22-iki száma egyben-másban módosit és kiegészit, lényegében azonban megerősit. Talán épen ezért nem is változtatott rajta, midőn megismételte.

A Pesti Hirlap emlitett czikke a következőkép szól:

Lapunk húsvéti számában közöltük Zempléni Árpádtól a Vajda János első ideáljának élettörténetét. E tárcza alkalmából egy vidéki szinésznő, *Oroszy Georgette*, Vajdának és Ginának keresztlánya, több érdekes, részben új adatot küldött be szerkesztőségünkhöz. A Kratochvillacsalád Liptómegyébe való, Gina Rózsahegyen született; atyja vagyonos ember volt s leányát énekre, nyelvekre

* Nagy Miklós — személyes közlése szerint — mit sem tud e képről.

s tánczra tanittatta. Gina igy a kápráztató szépség mellé előkelő műveltséget is örökölt. Nevét nem *Várhelyire*, hanem *Véghelyire* magyarositotta. Az a bizonyos magyar mágnás, kitől vagyonát örökölte, nem E—y gróf, hanem herczeg volt. Ezzel több ízben lejöttek Pestre és az Angol királynőbe szoktak volt szállani. Kibérelték ilyenkor az első emeletet és fényes estélyeket adtak. Egy ily alkalommal Gina meghivta egész rokonságát, kis keresztleányát is édes anyjával együtt. Akkor látta a herczeget és a keresztmamát, a kinek szépsége felejthetetlenül emlékezetébe vésődött. A herczeget halála után sokáig gyászolta Gina, arczképét nagy becsben tartotta, gyászfátyollal bevonva őrizte és mindenfelé magával hordotta. Mint műlovarnő, Oroszy Georgette név alatt szerepelt és az egykor nagyon fényes, Pesten is ismert Oroszy-czirkusznak ő volt a tulajdonosa. Érdekes új adat az is, hogy Gina később csakugyan férjhez ment egy szegény magyar grófhoz és ez lett volna vagyoni bukásának okozója. Énekesnő is akart lenni Gina, mikor Pesten elpazarolta vagyonát, de a szinpadon oly lámpaláz vett rajta erőt, hogy összeesett. Az orvosok ki is jelentették, hogy mondjon le a szinpadról, mert sohasem fogja a lámpalázt leküzdhetni.

Gina életéből érdekes tragikus részlet az is, melyet Vajda János maga beszélt el egyszer keresztleányának. »A multkoriban levelet kaptam kedves keresztmamájától. Irt segélyért. Küldtem is neki. Sőt magam is Bécsbe utaztam, fölkerestem. Egy házmesternél találtam rá, a kinél hónapos ágyat bérelt. Ott hevert akkor is részegen egy ágyon. Ginából viczeházmesterné lett, ha csak azóta nem lett ő maga is házmesternévé, de alig hiszem. Megborzadva utaztam vissza Pestre. De megirtam (?) egy regényben egész életét.« (Az utolsó mondat, úgy látszik, téves,

mert abból a regényből Vajda egy szót sem irt meg, olyasmiről pedig, a mit tervezett, nem szeretett, nem is szokott beszélni, különösen múlt időben, hogy már »meg is irta«.)

Kratochvilla-Véghelyi-Oroszy Georgettának egy fivére még ma is él, nyugalmazott tisztviselő és boldog családi életet folytat egy tót szolgálóval vidéken. Képmázolással foglalkozik; ugyanis új képeket régiekké fest át és lesi értök a milliókat.

Szóval érdekes család a Gina családja minden ízében.

VAJDA MINT PESSZIMISTA.

A pesszimizmus okát sok mindenfélében szokták keresni. Némelyek szerint az emberiség igen sokáig gyönyörködött a természet szépségeiben, beállott tehát a visszahatás, a mikor mindennel elégedetlen. Mások szerint az emberiség megcsömörlött a sok tudománytól; a test nem birja ki a szellemi képességek túlcsigázását s az egyensúly megbillenvén, megzavarodik az értelem összhangja. Vannak továbbá olyanok is, kik a lábrakapott lélektani elemzés bomlasztó hatásában, vagy erkölcsi és természeti tehetetlenségünk tudatában, vagy a növekedő művelődéssel járó érzékenységünkben keresik a pesszimizmus okát. Azonban a legtöbben a századot vádolják, mely a romlásnak és felbomlásnak kora s igy valóban méltó a gáncsra.

Sokkal valószinűbb az az elmélet, mely szerint

a pesszimisták a realizmus idején élő idealisták. Némely emberben a realizmus és idealizmus egyenlő mértékben van meg. Ezek bármely korhoz tudnak alkalmazkodni; de a túlnyomólag idealisták a reális korba nem tudják beleélni magukat, meghasonlanak önmagukkal és a világgal. Mindent magasabb, összefoglaló eszmei szempontból néznek s igy az általános elvek ellen mindenféle sok vétséget találnak. Az ilyen idealistákat külsejökről is föl lehet ismerni: nem simák, nem udvariasak, a divatot nem követik, a társaságot kerülik, gyakran nemcsak igazmondók, hanem gorombák, szatirikusak, czinikusak.*

Ilyen, a realizmus idején élő idealista Vajda, kit nemcsak a veleszületett eszményiség, hanem a hazai szerencsétlen politikai viszonyok, boldogtalan szerelme, mostoha sorsa tesznek pesszimistává.

Saját sorsát jellemzőleg irja e sorokban:

Pásztortüzednek, hű barátság,
Szép rózsafádnak, szerelem,
Csak töviseit, csak szilánkját,
Bimbóit én nem ismerem.

Lelkét, úgy látszik, korán meglepi a meghason-

* A pesszimista bölcsészet igazi megalapitója Schoppenhauer Arthur. 1818-ban adta ki e nemű munkáit, de csak 30 év mulva, mikor a realizmus már nagyon elterjedt, kezdtek érdeklődni iránta. Hartmann, Bahnsan, Nietsche (pár év előtt megőrült) Mainlaender Fülöp (1876-ban műve első példányának megjelenésekor fölakasztotta magát), nálunk a korán elhúnyt Rónai István dolgoztak e bölcsészeti rendszeren.

lás; már első gyűjteményében, a *Keserű órában* igy kiált föl:

Én sem éltem egész hiába:
Fáztam, koplaltam eleget.

Hogy milyennek tekinti a világot, az *Elmult időnek* e két sora mutatja:

Megfeszitették az Isten fiát:
El van hibázva az egész világ!

majd ismét a *Meghasonlásban*:

Fönn az égen, lenn a földön
Semmi sem tökéletes.
Hitvány volt és lesz az ember:
Egyél, igyál és nevess!

Ne törekedjél a szebbre, hisz soha el nem éred azt, ne igyekezzél nagyot alkotni, hisz a mulandóság úgy is elsöpri, ne fáradozzál másokat boldogitani, mert éppen ezek rontanak meg.

Sorsa ellen panaszkodik az *Utóiratban* is. Az életet már megjárta; de a haza úgy ereszti el a kiszolgált katonát, mint a fukar gazda a szegény utast: egy jó pohár bort sem ad neki. Pedig a költő mindvégig hű volt hazájához, csak egy birtoka volt, a szive és ezt is neki adta.

De engedd, adjak egy tanácsot,
Kinek mit adsz, tartsd jobban számon.
Mert végre, nem lehetlen, mások
Elrettenhetnének példámon.

Sokat bántották az emberek, sok keserűséget öntöttek poharába. Keblének sebeit fölszakgatva, meghatóan panaszkodik a természetnek:

Ti lenge fák, ti völgyek, halmok,
Ti napsugaras ligetek,
Kik lelkemet elringattátok,
Ti csaltatok meg engemet!

Ti neveltetek engem őszintének, gyanutlannak, ti oltottátok lelkembe az igaznak szeretetét! Ó, hogy miért nem tanitottatok hazugságra, szinlelésre, képmutatásra!

S a lenge fák, a völgyek, halmok,
A napsugaras ligetek,
A réten legelésző barmok
Szeliden rám tekintenek.

És kérdik bús panaszszal eltelt
Beszédes, néma szemeik:
Hát kellett a világba menned,
Nem jobb lett volna neked itt?

Az emberekre panaszkodik az *Utolsó ábrándban* is:

Ti emberek, ti többi emberek,
Vesszőfutás volt létem köztetek,
Mi enyhitett, fentartott életemben,
Csak a saját lelkemből meritettem.

Az embereket nagyon rosszaknak tartja, sok helyen ostorozza őket, de legélesebben a *Jubilatéban*, melyet az 1885. orsz. kiállitás alkalmából irt:

Minő világ, mi nép! Örök hatalmak!
Mint hazatérő csürhe, hogy rohannak...

A legnagyobb keserűség fogja el lelkét, kegyetlen gúny vonul végig hangján s többhelyt szinte durvaságba csap át. Az éhes csürhe viaskodásának nézi a hitvány konczokért, rongyokért, érdemjelekért dulakodók küzködését. A hosszú körmű legfelsőbb rend léhasággal tölti idejét, lenézi, parasztnak tartja azt, ki dolgozik. Épülnek a »görbe« vasutak, idegen nyelven vezényelt katonák őrzik a hazát. A középosztály, a dzsentri a nagyurakat majmolja:

Megérthetetlen, felfordult világ!
Majom utánoz embert legalább;
Itt egy majom a másikat majmolja...

Megundorodik az emberektől, fő vágya menekülni közülök, fájdalmasan kiált föl:

Oh, hogy én e förtelmek helyéről
Nem tudok elmenni valahára!
Ide vagyok én a bősz végezettől
Tolvajok, csalók közé bezárva.

Boltozatos, lombos erdők magányába vágyik, hol a lombok suttogásában beszélgető Istenen kivül nincs jelen senki; ott szeretné leélni hátralevő napjait s elfeledni, hogy még emberek is élnek a világon.

De ha e vágya nem teljesedhet, legalább a *városligetbe* megy ki, hol a derült ég látása, a nap

ragyogása elfeledtet minden bajt, minden keserűséget. Szinte csodálkozik, mért látta a világot oly sötétnek. A köszöntgető lomb, a mohos csertő, virágillat, meleg napsugár, a játszi pillangó, mind oly boldogitó itten...

Mert persze, persze a ligetbe
Én rendesen korán megyek,
Mikor még nincs megfertőztetve,
Nem járnak ott még emberek.

Visszavonul az emberektől, kerüli társaságukat, 20 évig nem megy szinházba, ha valahol fölismerik, szökik tisztelői elől. De a folytonos egyedüllét szintén nyomasztólag hat kedélyére. Ezt fejezi ki a *Magány*, midőn a felhők árnyában, a szél sóhajában, az Isten e panaszát hallja:

Hozzám hasonló e világon nincsen,
Mindig magamban, egyedül vagyok.

Ugyanez jut kifejezésre az *Üstökösben*, hol azt mondja, hogy nem a holdat, nem a többi csillagokat kedveli, hanem a magányos pályán bujdosó üstököst:

Szomorú csillag, életátkom képe,
Sugárecset, mely festi végzetem,
Akárhová mégysz a mérhetetlen égbe,
Te mindenütt egyetlen, idegen.

Nem találja nyugalmát a magányban sem. Az országkeritők, a népzsebvágók, a becsületsirásók,

az igazság-üldözők, a kiváltságolt heresereg korholásában, ostromlásában is kifáradt. Végre feltámad lelkében a hit az Istenben, az igazság diadalában. Hadd ragyogjanak dicsfényben, hadd robogjanak czímeres hintókban, hadd tündököljenek a kirakatokban, hadd élvezzék a jelen örömeit: a jövő a költőé. A márványemlékeket, a tömjénező könyveket megemészti az idő. De az eszme, az érzelem, melyet a költő hirdetett, örökké fog élni, mig ember, virág és madár leszen: ott fog lángolni a kebelben, ott fog illatozni a virág kelyhében, ott fog zengeni a madarak énekében:

Ti fényes szappanbuborékok,
Most hát ti csak ragyogjatok;
Kit föld porába letiportok,
Én csak parányi mag vagyok.

De napja feljön, kifakad, hajt
És szerte árad el dalom.
Virágától benépesül majd
Tenger, mezőség, völgy, halom.

Oh sok, nagyon sok, mondhatatlan;
Mit én e földön szenvedék.
Nincs vigaszom, csak e tudatban,
De legyen! — ez nekem elég.

BÖLCSELŐ KÖLTÉSZETE.

Két ellentétes sajátság szépen megfér a magyar nép jellemében: a heves, lángoló, hetyke, könnyű vér és a csendes szemlélődés, önmagábamélyedés. Ki ne ismerné e két tipust: a tüzes legényt és sokat tapasztalt, angol nyugalmú öreg parasztot. Van egy kapocs, mely e két tulajdonságot összeköti, van egy alapszín, a mely e kétféle sajátság szélsőségét enyhiti: a komolyság, mely a magyar embert jellemzi.

Ime, Vajda jelleme, mely lángoló és bölcselő költeményeiben oly erőteljesen megnyilatkozik.

Természete határozottan töprengésre hajló. A világtól félrevonulva, saját érzelmeivel és gondolataival van elfoglalva. Ifjú korában leginkább a szerelem s a mozgalmas időkhöz képest a haza volt főtárgya lirájának. A kor előrehaladtával a régi szerelem, a haza sorsán való aggodalom és bizalom fel-felcsillan ugyan, de a pesszimizmus, a bölcselkedés lép előtérbe.

Kutatja az élet czéljának titkát, nem tud szabadulni az örökkévalóság, a végtelenség, a lélek, a sír, a túlvilág eszméitől. Mint megannyi megfoghatatlan démonok lebegnek előtte, mint megannyi vérivó vámpirok ülnek homlokán e kérdések: Mi az ember? miért született? miért él? miért hal meg? Mi a látszat? Mi a valóság?

Szereti elvont okoskodásait érzékelhető külső képekhez, helyhez, időhöz fűzni.

Nádas tavon úszik csolnakja. Jönnek-mennek a fellegek, a nap fönn is, lenn is ragyog, a messzeségben az ég és a viz összefolynak, az elkábult érzék, az elkáprázott szem nem tudja megkülönböztetni a valót a látszattól; vajjon a csolnak megy-e, vagy a nádligetek úsznak tovább?

Most a nap megáll az égen,
Dicsőség fényözönében,
Csöndessége fenségében.

Minden olyan mozdulatlan . . .
Mult, jövendő tán együtt van
Ebben az egy pillanatban?

A levegő meg se lebben,
Minden alszik . . . és a lelkem
Ring egy méla sejtelemben:

Hátha minden e világon,
Földi életem halálom,
Csak mese, csalódás, álom.

A *köröndnél* állva, el-elnézi, hogy a nép miként mulat, hogyan üli meg a lovat a forgó gépen. Az alakok folyton váltakoznak, a forgás örökké tart.

Eltünődöm, e dologban
Mi lehet a czél, a jó?
Végre meggondolva jobban,
Az egész nem oly bohó...

Vagy nem úgy kering-e itten
Ez a nagy, kerek világ?
Földi élet, nem-e épen
Ez a te komediád?

Hiszen az idő is örökké forog s mégis egy helyben marad; a jelen egy csodakorsó, mely soha ki nem fogy; a csillagok, a felhők, a világok jönnek-mennek, hajtja őket egy őserő:

S róluk is csak úgy nem tudjuk,
Mint magunkról, hogy miért?

A fali óra látása szintén ez örök mozgást juttatja eszébe, az őszi hervadás pedig az elpusztulást. *(Borongás.)* Odakünn a szél rázza a fákat, eső veri az ablakot, a hamvas felhők sebesen úsznak a légben; benn a félhomályban a költő agyában nagy titok oldódik meg:

A földi világon, fellegeken túl
Halhatatlan az, a mi soha nem él,
Mi lett, született, mind eltünik, elmúl:
Ember, fű, virág, árnyék, falevél.

Tehát a sír mindent elnyel. De hát mi az a sír? Kezdet-e vagy vég? a nyugalom, a megsemmisülés, vagy az örök élet, örök gyötrelem házája? S a költőt a kétségbeesés fogja el:

Beszélhet a hit és a bölcselet;
Rút a halál, szépitni nem lehet.
Undort, iszonyt kelt borzasztó alakja
S ki tudja, hajh, mi lappang még alatta.

A mi egyszer volt, az el nem pusztulhat soha többé.

Mivé leszünk tehát és hová leszünk? Mi van a síron túl? Nem tettetés-e csak a halálnak élettelensége? Sok bajjal jár az élet, de mindenkinek iszonyú a megsemmisülés gondolata s ezért irják a sírokra: feltámadunk. De mit jelentsen e szó, örök kínt-e vagy örök gyönyört? Mindenik rettenetes, mert vajjon nem válik-e mindenik megunottá, elviselhetetlenné éppen tartóssága által? Hiába kérdezzük a sírokat, hiába a tudományt, egyik sem tud e borzasztó kérdésekre felelni. Egy kötél van csak, a melyhez kétségbeesésünkben kapaszkodhatunk: a vakhit, a mely azt mondja: ne kutassuk e nagy titkokat, térjünk vissza e szédítő meredélyről:

El, vissza innen e rémületes
Szédítő meredélynek pereméről!
Inogni érzem a talajt — megindul
A föld alattam: forog a világ,

Szakadozik az égbolt, hullanak
És a mélységben tündöklenek
A csillagok és integetnek
Fenyegetőleg: ember, ember,
Ki ide tévedél, ragadd kezedbe
A hit koporsókötelét szilárdul
És el ne bocsásd soha többé.

(Végtelenség.)

Hasonló kérdések foglalkoztatják Csokonait a *Lenni vagy nem lenni* tankölteményben, Berzsenyit a *Fohászkodásban.* Mindketten szintén a vallásban keresik és találják a vigaszt, a támpontot, csakhogy e tudat náluk önkénytelen, a sziv bizalmából folyó, megnyugtató, mig Vajdánál szükségszerű, az ész által diktált, a vizbehalónak utolsó menedéke.

A hitnek kibékitő ereje, a jövő életbe vetett hit nyilatkozik a *Jelenetek* utolsó soraiban:

Majd kigyúl a csillag, kisüt a hold,
S ott fenn a keresztfán suttogja a szél:
Kinyílik a rózsa, kihajt a levél.

Továbbá a *Sírboltban:*

Elmulás e földön: ébredés a mennyben.
Égiek sorsán hát szívünk mért kesergjen?
Halandó sirassa halhatatlanokat?
Nem mi vagyunk-e itt inkább a halottak?

Minden bölcselmi kérdés közt legtöbbet foglalkozott a halállal. Hányféle alakban bukkan fel ez költe-

VÉGET-
LENSÉG.

ményeiben?! Utolsó versében is ez foglalkoztatja. Rávitte a kérdésre hosszas betegsége, nagy ragaszkodása az élethez s az a körülmény, hogy csak halála után remélte költészetének diadalát.

Sajátságos felfogása volt a halálról, valami sajátságos testi életet gondolt ő a halál után is. Attól félt, hogy a test »atómonkint szenvedi át a haldokló kínt«. Ezért kivánta végrendeletében, hogy testét a legapróbb részekre vagdalják.

Töprenkedő, vergődő, sötéten tekintő lelke leginkább kifejezésre jut a *Nyári éjjelben.* Egy árva lélek indul neki a végtelen pusztaságnak. Kutatja, hogy ki hozta létre őt, miért él s mi ő tulajdonképen. De csak csodát, rejtélyt, megfoghatatlan fogalmakat lát mindenfelé, bármerre tekint: élünk s egy pillanat és belemerülünk a semmiségbe. Miért élt a test, ha felbomlik? Van-e lélek, van-e szabad akarat? Vajjon ki teszi azt, a mit akar? Azt mondják, van rendszer a világban s az ártatlan fiú szenved a bűnös apáért. Hazugság minden: a fényes csillagok is csak sártömegek, melyet csak a nap tesz fényessé. Bűn a teremtés, átok a lét. Ó, bár legalább a halál volna becsületes, igaz, hogy adná meg a megsemmisülést, hogy ölne ki az agyból minden öntudatot.

Lelke vergődését, kétségbeesett kutatását legszebben jellemzi az *Állatkertben* czímű költeményében. El-elnézi a ketreczében föl-alá futkározó, szabadulást kereső fogoly állatkirály őrült szenvedését s azután ezt mondja:

Vigasztalódjál! . . . itt e földi létben
Megannyi élők mind rabok vagyunk,
Mint neked itt a vég, nekünk meg épen
A végtelenség gyötri bús agyunk.

Gyorsabban mint te ádáz börtönödnek
Rázod kérlelhetetlen rácsait,
Képzelmem rezgő szárnyai verődnek
A halovány tejút határáig.

És még azon túl, messze, mondhatatlan
Távolságok felé röppenve el,
Kérdéseimre, hol a vég azokban?
Kétségbeejtő némaság felel.

És mégis tudva bár, hogy mind hiába
Elátkozott lélekként, hittelen,
Rémtelt, örök, siket, vak éjszakába
Űz, hajt a kétely, a fojtó sejtelem . . .

Mig mindenütt szédületes örvényszél
Ásit felém, ijesztve: ne tovább!
— Lelkemnek, im ládd, a te rekeszednél
Nem tágasabb e mérhetlen világ!

* * *

Hasonló kérdések foglalkoztatják *Hoitsy Pált Pillantások a természettudományok jövőjébe* (1900.) czímű művének egyik lapján. Az alábbi sorokat, ha olvassuk, úgy tetszik, mintha Vajda ez irányú költeményét olvasnánk prózában.

Hát a végtelenséget át fogjuk-e tekinteni valaha? Meg fogjuk-e tudni a világegyetem mikép keletkezett? Mi a végoka?

Mi a végzete?

Örökös éj boritja ezeket a kérdéseket, melynek fátyolát sohasem fogja meglebbenteni emberi kéz.

»Hatalmas éj! hatalmas éj.« (Euripides.)

Az élet végső titkait meg nem tudhatjuk.

Mi az élet?

Mi a halál?

A végső órákat meg nem ismerhetjük soha!

Soha! Soha!

Lelkünk kétségbeesetten sikolt bele a végtelenségnek éjjelébe, a mely körülveszi.

De onnan viszhang nem érkezik.

Nincs, ki feleletet adna kérdéseinkre, nincs fáklya, mely elénk világitana.

Kietlen, zord, fagyos éjszaka van; körülveszi mindenfelől a földtekét. Ott lebeg, ott rohan tova bölcsőinkkel, sirjainkkal ebben az éjszakában, ismeretlen végzet felé az idők kezdetétől az idők végzetéig.

Ime a természettudós és a költő egyforma nyugtalansággal, kétségbeejtő izgatottsággal zörgeti a túlvilág kapuját, hogy mi van azon belül; de egyik sem kap feleletet.

VAJDA JÁNOS.

Utolsó arczképe.

ELBESZÉLŐ KÖLTEMÉNYEI.

Vajda az elbeszélő költészet több fajában dolgozott. Irt költői beszélyt a társadalmi életből, történeti beszélyt, népmesét, néhány románczot és balladát. Az elsők sorából való *Alfréd regénye* és a *Találkozások*.

Alfréd regényében mindössze három alak szerepel: Izidóra, ki szép mint az üstökös, melynek a föld, mint szerelmes apród hordja tündöklő uszályát, vállai fehérek mint a Kordillerák hava, szinte mártirrá kínozólag szép, de nagyravágyó is. Csak kastély, palota, páholy s tündöklő olimpi égbolt tudja kielégiteni. A másik alak Alfréd, a költő, a kinek csak a képzelete képes aranynyal elárasztani a világot. Megszereti Izidórát s bevallja érzelmeit, de ez kikaczagja. A sértett szerelmes megsemmisülve távozik haza, szobájába,

Mely most először tűnt föl oly szegénynek,
Szűknek mint a faragatlan közkoporsó,
Melyben közkatonákat hordanak ki
És forditanak le éjjel fütyörésző
Közönynyel néma, jelöletlen sirba,
Mint urasági béres a szemét-
Gödörbe az istállóalmot . . .

s bősz gondolatok közt veti magát ágyába:

El e veszettségében forgolódó
Féreggel eltölt, bujdosó csillagról
Egy lakatlan, kiadó légsziget
Magánya s csöndes menhelyébe, hol
Ne lássak gúnyos emberarczot; — ah
Hogy ki nem irthatom e fajt egy lábig!...

Nagynehezen elaludva, rémitő álmai vannak. Az előtte megjelent haláltól elkéri a kaszát s az utczákon járókelőket mind learatja:

... Veszszen ki hát
Ez a bűnös, elaljasult emberfaj...
Valóban úgyis itt az ideje.
... Erkölcs és anyag
Egymással összezavarodtak és
Nemi viszonyba elegyedve fattyú-
És üszögivadékkal tölték el
A föld szinét...

S ime valóban elkövetkezett a végpusztulás. Bősz vihar keletkezett, a tengerek kicsaptak medreikből, a föld meghasadt s szétrobbant. Majd újraalakulván, az új világban egyedül találja magát Izidorával s ketten az emberiség új Ádámja és Évája. De öröme hirtelen rémületté leszen, mert Izidora testén a szive fölött egy kis fekete pontot lát s azt hiszi, hogy meg van ölve. Kétségbeesetten borul mellé, de ez az érintésre sikoltva ébred föl.

Alfréd is fölébredt és egy költeménybe leirta

álmát azzal a szándékkal, hogy elküldi Izidorának. A véletlen éppen segitségére jött. Izidorától levelet kap, hogy keresse föl. Rögtön megy, felolvassa a költeményt. Izidora érdekkel hallgatja, de midőn a kényes »ponthoz« ér, sápadva ugrik föl. Éppen e pillanatban lép a szobába gr. Kiátszky Oszkár, dárdás hadnagy, »párbajdühöncz, botrány- és stikli-hős«, kit a hölgy alávaló nyomorultnak nevez.

Másnap a gróf fölkeresi Alfrédet s kérdi, miként jutott Izidora titkának nyomára. Alfréd csak most értette meg, miért kapta a gróf ama czímeket. Tehát a gróf álom nélkül is tudott róla s Izidora azt hiszi, hogy ő árulta el.

Megtagad minden fölvilágositást. A gróf párbajra hívja ki; elmegy s Kiátszky halálosan megsebesül. Külföldre kell menekülnie; de Izidora szeszélye megváltozván, mindenütt nyomon kiséri. Nem akar vele találkozni, de egy fürdő magános utain összehozza őket a sors. Izidora mentegetőzik, de Alfréd hideg marad s a nő vonagló ajkakkal tünik el a fák közt. Alfréd utánanéz, megsajnálja, utánamegy, bocsánatot kér, de ekkor meg Izidora gőgös megvetéssel fordul el tőle:

. . . De így jó. —
»Most már kvittek vagyunk, madame« —

jegyzé meg Alfréd és többé nem látták egymást.

Tagadhatatlan, hogy az iróban csak úgy duzzad a költői tehetség, mutatják nyelve, leirásai, a szenve-

dély festése, de mindenben túlságba megy. A mit Izidoráról mond: Uralkodik rajta a szélsőség törvénye, mely a szenvedély létráján csak a legfelső és legalsó fokon jár, teljesen ráillik a költőre is. Vakitó Izidora szépsége, de mit ér ez, ha hiányzik belőle a lélek. Meglepő a költő tehetsége, de a különösségek keresése folytán nem jól használja.

Hibája e műnek, hogy cselekvénye meglehetősen sovány s a min éppen megfordul (álomlátás), merő képtelenség. Jellemei közül egyik sem alkalmas rokonszenvünk megnyerésére. Izidora üreslelkű, nagyravágyó, nagyvilági hölgy, a ki Alfrédben csak érzéki szerelmet képes ébreszteni. Alfréd jellemzése egészen következetlen. Minden szava, minden gondolata elárulja, hogy szerelme nagyon is érzékies s mégis, mikor megtudja, hogy más a szerencsés, egyszerre idealistává lesz és elfordul rajongása tárgyától, habár ez jár utána.

Legfőbb hibája e műnek az egészen végigvonuló közönyös, szinte hányaveti hang, erős túlzások, szertelenségek és az érzékiség.

A *Találkozások* czímű beszély határozottan fölötte áll az előbbinek. Realisztikus és érzékies részletek vannak ugyan itt is, de korántsem túlnyomólag; a túlzásnak, szertelenségnek pedig alig akadunk nyomára. A cselekvény mindvégig érdekes, az előadás igen szép, könnyed és folyékony. A versszakok nyolcz, váltakozó ötödfeles és négyes jambusi sorokból állanak. Andor jelleme egészen jól kidolgozott, tragikuma is megokolt; Eperke igen kedves, mond-

hatni idilli alak, jellemzése ellen az a kifogás tehető, hogy a költő nem mutatja be eléggé, hogy az olvasó teljesen ismerje s hogy igy az iránta érzett szánalom jobban megragadja a lelket. Pedig erre az erkölcsi bukás következtében kétszeresen szükség volna.

Különben a mű tartalma a következő: Örvényi Andort, egy ügyes, bátor pór fiút éppen eme tulajdonságai által megnyerve, egy előkelő úr fiául fogadja s örökösévé teszi. Az ifjú Pesten él s férfias szépsége, lovagiassága (párbaja) s rendes, de gavallér életmódja által mint jó párti ismeretes. Abból a fajtájából való a fiatalságnak, a mely nem gigerli ugyan, mert feje és szive nem üres, de egyéb dolga nem lévén és pénzben bővelkedvén, a kalandoktól egy cseppet sem riad vissza.

Egy alkalommal a Váczi-utczán meglátja Eperkét, egy özvegy asszony szép leányát, s egy pillantás elég, hogy szive lángra gyuladjon. Nyomon követi őket, megtudja hol laknak s rövid idő mulva a kiadó szobát megnézendő, náluk van. Tüze által elragadtatva, nyomban megkéri a leányt.

Az anya egy évi határidőt kér. Csakhogy ezalatt a szerelmi hév, kielégitést találván, sokat veszit s Andor ismét megjelenik a Váczi-utczán, hol egy fiatal szalmaözvegyet megment tolakodó kisérőjétől. Ebből szóváltás, majd csődület keletkezik, mely elől Leonával együtt a városligetbe menekülnek. Boldog csevegés közt töltik ott a délelőttöt. A szép és kissé kaczér hölgy, összejátszva a természet

szépségével, újabb kalandvágyat ébreszt a szivében.

Erdő a szerelem hazája
Ivadja nyíló tavasz.
Mint ékes szentegyház imára,
Szerelemre hangol az.
Az ibolyának illatárja
Lelkünket át- meg átaljárja.
Dall a madár, cseveg az ér,
Incselg a fény, eget igér.

Kizöldül a hervadt reménység,
A bú, a gond elrejtezik ;
Feltámad a régi eszménykép
És újra él emlékben itt.
Elváltozik, elkorcsul minden,
Mi mulékony itt lenn ;
Maga az erdő mindig az,
Mi volt: örök, igaz.

Kinek még nincs szeretője,
Kit szenvedély már nem hevit,
Ha kimegy a zöld erdőre,
Szeret, bár azt se tudja, kit.
Az ifjú a jövendőt sejtve,
Az agg a mulóra emlékezve
Az életunttal felkiált:
Ah, mégis szép ez a világ!

Előbb csak kalandvágy, de majd oly szenvedély vesz erőt lelkén, hogy Eperkét hosszú időn át föl sem keresi. Azonban a lelkiismeret furdalja s több-

ször fölteszi magában, hogy visszatér Eperkéhez, nőül veszi, szakit könnyelmű életével.

De terve tönkremegy. Eperke mindent megtudva, mikor egy alkalommal Leonával a Dunán csolnakáztak, szemök láttára ugrik a propellerről a vizbe. Andor kétségbeesve veti magát utána, fölhozza Eperkét, de már későn, mert a leány megfulladott. Andor ezután sokáig feküdt betegen, de kár is volt meggyógyulnia, mert élete tönkre volt téve.

Történeti tárgyú beszélye, *Béla királyfi*, hat énekben, a királyi mondakörből van véve. Péter Szent István élete ellen tör, de a gyilkosság meghiúsul. Ekkor a király Béla herczegnek azt tanácsolja, meneküljön külföldre, mert reá még szüksége van a hazának. Ez Lengyelország felé veszi útját s a határhegyek közt találkozik Hadonárral, ki az udvarnak régen hű embere volt, de a pogánysághoz szítván, félrevonult. Együtt folytatták az utat.

A lengyel király épp a pomeránok ellen készült s búcsúzásul nagy vadászatot tartott. Béla a táborhelyre érkezvén, a lengyel király leányát, Rixiát első látásra megszereti s egy előtörő vaddisznótól megmenti. Másnap elindulnak a pomeránok ellen. Ezek óriási termetű vezére, Merva, párbajra szólitja a lengyel vitézeket. Béla királyfi áll ki s az óriást legyőzi, mire a pomeránok meghódolnak. A győző jutalmul Rixát és Pomerániát nyeri.

E mű a kedvelt népies versformában, alexandrinban van irva, előadása szép, folyékony, népies. Szép részletek pl.

Beborult, sötét van, messze véges-végig,
Tátra tetejéről le a tengerszélig;
Beborult, sötét van, messze nagy vidéken,
Reményül se hagyva egy nyilás az égen.

Szép Hadonárnak a Lech melletti csatáról szóló éneke, nemkülönben a párbaj előtti éjszakának leirása:

Csöndes, hallgatózó, álmodozó éj volt,
Tarjagos felhők közt vándorolgat a hold.
Egymást űzik, hajtják égen a fellegek,
Elnyeli a nagyobb ott is a kisebbet.

Lombon és haraszton magyarázhatlan nesz,
Mint a szunnyadó föld, halk lélekzetet vesz.
Itt-ott nyil az égen a felhő pillája,
S egy-egy álmos csillag kipillant a tájra.

Fekete madarak húzódnak az égen,
Diadalmaskodva a nagy messzeségen.
Mint a szálló idő sűrű érverése,
Hallik szárnyaiknak éles süvöltése.

Mintha mondaná az idő az embernek:
»Aludjatok, ám én nem aluszom, élek.
Ég, föld elenyészik és ti mind elhaltok,
Örökön-örökké való csak én vagyok.«

A vadászat kezdetét igy irja le:

Riad a vadászkürt, az erdők harangja
Jeladólag tovább-tovább adogatva.
Oda most az erdő szentegyházi csendje,
Erdők istenének ünnepe lesz benne.

A hajnal megjelenése:

Már közelget a rózsaszinű hajnal
Földre kapaszkodva piros ujjaival,
Melyek parancsoló bűvös intésére
Fut az éjszakának minden szörnye, réme.

A jellemzések is igen jók, szép alak Béla, ki termetével mindenütt feltűnik, ki a nőkkel és férfiakkal szemben egyaránt lovag, nyilt, őszinte, a magyar névre sokat adó. Jól van jellemezve a kortól elmaradt, alapjában nemes szivű Hadonár s a gőgös, elbizakodott Merva. Az egész darabon jóleső derült hang vonul végig, pl.

A cseh ifjúnak is volt neve... valóban!
De imádkozzatok, hogy azt ki ne mondjam.
Vagyok irántatok annyi tisztetettel,
Nem riasztalak el e névszörnyeteggel.
(Brzena.)

Több helyen józan, egyszerű okoskodásra találunk:

... De csak egy imádás kedves az Istennek,
Egy szó, mit a szív mond dobogva: »szeretlek«.
Hogyha nem szerettél, nem imádkoztál még,
Szerelem hijával nincs hit, nincs reménység.

... Kik fitymálva szóltok az elmúlt időkről,
Essetek kétségbe inkább a jövőtől.
Nem rajzott az eszme hajdan a fejekben.
De a sziv jobb volt, erősebb a kebelben.

... De ne okoskodjunk, hagyjuk ezt másokra,
Benne járatosabb, tudós sógorokra.
A puskapor úgyis föl van már találva,
Legnagyobb szükségök tán nekik volt rája.

Kedélyesen szólal meg több helyen a nemzeti önérzet:

Béla herczeg és az ifjú cseh királyfi,
Lettenek egymásnak kenyeres bajtársi,
Hát miért ne? Igaz, hogy amaz cseh volt csak,
No de nem teremhet mindenki magyarnak.

Úgy e darabja, mint meséi bizonyitják, hogy Vajda nemcsak lirikus, hanem van tehetsége az epikához is. Két nagyobb és egy kisebb mesét irt. A nagyobbak közül való *Ábel és Aranka*, három énekben. Tartalma a következő: Élt a tündérek honában, Hortobágyországban egy szép herczegleány, kihez mint csodatevő képhez jártak a kérők, de Arankának egyik sem tetszett. Elindult tehát ő maga, hogy vőlegényt keressen, a kit jól kiismerjen. Libapásztornak szegődött s mint ilyen találkozott egy ifjúval, Ábellel, kinek családja kártya miatt tönkremenvén, juhászlegényként bujdosott. Kölcsönösen megszeretik egymást, de a leány előbb ki akarja próbálni. Gyilkosságra, majd hamis kártyázásra akarta rávenni az ifjút, a mikre azonban ez sehogy sem tud rávetemedni. Vitézségének azonban fényes jelét adja, mikor Lator Bandit és zsiványhadát szétveri. Még egy utolsó kisérletet kell kiállania. A leány himlősnek s elcsúfitottnak tetteti magát. Ezen is szerencsésen túlesve:

Messze kitündöklő alabástrom várban
Még azon nap ültek boldog lakodalmat,
S tán még ma is élnek, hogyha meg nem haltak.

E mesének egyedüli hibája, hogy itt-ott nem eléggé naiv és természetes, pl. a kártyázás. Teljesen kifogástalan azonban *Törzsök Jankó* vagy a *Három erős ember*, melyben a népies észjárást, a naiv hangot teljesen eltalálja a költő. Mindjárt elárulja a kezdete:

Biz akármit mondjon nekem a fiskális,
Volt már itt a földön néha szebb világ is.
Laktak itt tündérek, emberek nagyobbak,
Kik a jóban, rosszban erősebbek voltak.

Egy ily erős emberről, Törzsök Jankóról szól a mese; e legény semmi dolgában nem tudott boldogulni, mert nagy ereje miatt minden izre-porrá tört a kezében. Elindult tehát szerencsét próbálni. Útjában egy törpével találkozik, ki buzogánynyal ajándékozza meg. Azután egy elátkozott birodalomba jut. Itt a singkirály által elrabolt királyleányt arczképéről megszeretvén, elhatározza, hogy megszabaditja. Útközben a Fanyövő és az Erdődöntögető csatlakozik hozzá.

Az alvilág szájához, a singkirály birodalmának bejárójához érnek. A két társ nem mert lemenni, maga bocsátkozik be. A királyleányt megszabaditja; de két társa őt a mélységben hagyja s elmenvén a királyhoz, éppen lakodalmat tartanak, mikor a griffmadár segélyével megszabadulva, megjelenik Törzsök Jankó s jutalmát, azok pedig büntetésüket elnyerik.

Mindkét mesének szerencsés az alapeszméje is,

az elsőnek: a derék ember elnyeri jutalmát; a másiké: az igazság mindenkor győzedelmeskedik. Harmadik, kisebb terjedelmű meséje, *A jáborfa regéje*, de ez már nélkülözi a népmesei hangot, leirásai — habár költőiek — oly hosszúak, hogy az egészet vontatottá teszik. S igy éppen az, a mi a magyar népmesének fősajátsága, a gyors haladás és érdekeltség hiányzik belőle.

Különben tartalma a következő: Dalima gyönyörű királyleány volt, de mig mindenkit szerelemre gyujtott, maga érezni nem tudott. Jöttek-mentek a lovagok, de senki sem volt képes szivében szerelmet ébreszteni. Végre egy napon egy kopottruhás ifjú érkezett s mikor a nap leszállt, oly szépen dalolt, hogy Dalima szemeiből csak úgy peregtek a könyek s látatlanul is megszerette a dalnokot. Ez pedig egy elátkozott királyfi volt, kinek a száz-esztendei átok ideje éppen akkor telt le.

Minden tekintetben szép költői alkotások *Mit kongnak, bongnak . . .* és a *Szomorú körutas*. Mindkettő az elbeszélő művek közé van sorozva, azonban a gondolati és érzelmi elem annyira háttérbe szoritja és felülmulja a bennök levő cselekvényt, hogy mindkettőt inkább az elmélkedő költészet körébe lehet osztani.

Mit kongnak, bongnak . . . ugyanazt az alapeszmét fejezi ki, a mit *Hugo Viktor Századok legendájában* a Zim-zizim: Mindennek végeszakad egykor, a hir, hatalom, szerelem, öröm és bánat mind elpusztulnak egykor s helyöket halotti csend fog-

lalja el. Azonban mig Zim-zizimben a szfinxek mondják ezt a fáraónak, itt a harangok ércznyelve beszéli. A költő a stájer hegyek közt mély gondolatokba merülve bujdosik. Egyszerre a hegyek mélyéből bús harangok komor hangja hullámzik végig a völgyön. Az első Mohammed hatalmának pusztulását, a második Don Juan bűneit, a harmadik Psamnit szerencsétlen sorsát, a negyedik Beatrice Cenci erkölcsi bukását* siratja.

A *Szomorú körutas* alapeszméje, hogy a hatalom nem képes az embert kielégiteni. Egy király otthon már kimeritett minden örömet, körútra megy, parasztta lesz, hogy valami újat lásson. De ez állapotot is megunja s hazatér az unalmas fénybe, lelket tompitó, örökké egyforma pompába és csak egy vigasza van: hogy a halál majd egykor véget vet ez életnek.

Kisebb epikai művet mindössze csak néhányat irt: *Bojtár Bandi* népies tárgyú költői beszély,

* A Cenci-család a római pátricziusok közé tartozott s a császárok és pápák közti harczokban szerepelt. Leghirhedtebb tagja volt Cenci Beatrix, ki 1577-ben született s apjától szenvedélyes, kicsapongó természetet örökölt testvéreivel együtt. A gyermekek gyakran viszálykodtak atyjokkal, mig végre egy falusi kastélyban meggyilkolták s mindent elkövettek, hogy öngyilkosság gyanujába keverjék. De minden kiderült s a gyilkosokat halálra itélték. Beatrix védője, hogy őt megmentse, leányával szemben a legundokabb bűnnel vádolta az apát. Ez a vád ugyan teljesen alaptalan volt, de az utókor mégis elhitte s vértanuknak tartotta a bűnösöket. Shelley 1819-ben drámának, mások regénynek dolgozták föl ez esetet.

Artor és Ida ballada, melyben a roppant szenvedély gyilkosságra ragadja a grófi vadászt. *A gyilkos* szintén ballada, melyben kitünően van festve a gyilkos lelki állapota, de a túlságos balladai homály miatt az egész költemény alig érthető.

PRÓZAI MUNKÁI, RÖPIRATAI.

Prózai dolgozatai közt első sorban kell megemlékezni röpiratairól. Mindkét röpirata Arisztidesz álnév alatt jelent meg: az *Önbirálat* 1862-ben Lipcsében Gerhard Wolfgang bizományában, »Megmentlek, — mond az úr — ámde mozogj magad is« jeligével. *A polgárosodás* szintén 1862-ben, de már itthon Heckenast kiadásában; jeligéje: »Néhai bölcs és dicső atyáink és elődeink éppen nem éltek úgy, mint mi, hanem kemény vadságukban háborúhoz és veszélyekhez edzve, lóháton vagy váraikban, sáncz és mocsár közt igazán nagyok voltak; mi ellenben ellágyultan és elpuhulva se vadságunk, se czivilizácziónk súlya által félelmesebbek többé nem vagyunk. (Széchenyi: Hitel.)«

Az iró széptani ízlés tekintetében Homért, politikai hitvallására nézve Széchenyit vallja mesterének. S valóban röpiratainak minden fejezetéhez Széchenyi *Hiteléből* egy-egy megfelelő pontot tesz jeligéül.

Valamint a két kor (1825. és 1862.), úgy a két férfi nevezett munkáinak kifejtett törekvése közt is látunk rokonságot. Mindkét időszakban tespedt a

nemzeti élet s mindkét férfi föl akarta nemzetét rázni a tétlenségből. Széchenyi kétségbeesetten kiált föl: Az Istenért, térjünk vissza a sir széléről, a hova jutottunk. Vajdát is irtózattal tölti el az önkényuralom korának temetői csendje, kriptai némasága, mely tizenkét év óta uralkodik a hazában. Ébredjünk, mozogjunk, cselekedjünk, — kiáltja — mert az idők haladó árja elborit bennünket.

Mindkét férfi első teendőnek találja a kellő önismeretet s ezért a legkeserűbb igazságokat mondja szemébe a nemzetnek. Ily fanyar igazságok az *Önbirálatban:* a haza csak ajkainkon van, folyton a Szózatot énekeljük, készek vagyunk bármikor is meghalni érette, de tenni nem tudunk s a dologtól irtózunk. Európát is ázsiai sivatagnak nézzük, hol fölséges oroszlánok akarunk lenni, holott nyugot csak a dolgos hangyákat tűri meg.

Cselekvés helyett hiú ábrándok után futunk: folyton Garibaldit várjuk s csak azt lessük, mi történik nyugaton, mikor köt már ki a debreczeni pusztákon az angol vagy franczia hajóhad.

Nemzeti bűneink: a kártya, pazarlás, korhelység, boszúállás, párbajozás, ököljog, mint műveletlen talajon a burján, úgy elharapództak és sem a romlott közérzület, sem a hirlapirodalom nem itéli el, sőt dicsőiti az »eredeti« ifjúságot. A nemzeti elbizakodottság, az idegenek megvetése sohasem volt oly nagy, mint most, pedig sohasem volt oly káros és oktalan, mint jelenleg, a mikor műveltségben annyira hátramaradtunk, sőt még önállásunk is hiányzik.

Igaz ugyan, hogy a körülmények is kedvezőtlenek voltak; de minden baj okát önmagunkban keressük s minden haladás önmagunkból induljon ki, ne várjunk sehonnan segedelmet, járjunk saját lábainkon.

E röpirat, a mint láthatjuk, a nemzetet a legkiméletlenebbül s a legérzékenyebb oldalán támadta meg; de az iró, a mint maga mondja, annyi rosszat, annyi lánczáról elszabadult ördögöt lát az éjszakában, hogy halálos bűnnek tartaná hallgatni, ha önmagát veszélyezteti is a leálczázás által. »Ám jöjjön, a minek jönni kell, ám veszszek én, csak éljen a hon!«

A mű megjelenvén, valósággal forrongásba hozta a kedélyeket. A szokatlan tartalom és éles hang a legélénkebb vitákra és találgatásokra adott alkalmat. Voltak, a kik gúnyolták az irót, mások dicsőitették, egyik rész durva hangját itélte el, szőrszálhasogatásokba ereszkedett, állitásait ferditette el, hazaárulónak bélyegezte az irót, másik rész nézeteit magáévá téve, zászlója alá gyülekezett.

Némelyek azzal támadták meg, hogy csak gáncsoskodik s a javitás és javulás útját nem jelöli meg. Ezért irta még ez évben a *Polgárosodást*, melyben, mint Széchenyi a *Világban*, az egymásutánt jelöli meg, melylyel Magyarország a felvirágzás felé haladjon s kelet műveltségterjesztőjévé legyen.

Az összes teendőket ez egy szóba foglalja: polgárosodás. Vetkőzzük le kirívó szokásainkat, más fajok iránti gőgünket, állitsunk iskolákat s azokban

tanuljunk, létesitsünk gyárakat, épitsünk vasutakat, legyünk kereskedőkké, hagyjunk föl az eddigi beduinszerű élettel, úrhatnámsággal, fogjunk a munkához, tiszteljük a tulajdonjogot, szóval: polgárosodjunk s nem megy tönkre középosztályunk, beillünk az európai államrendszerbe, beolvasztjuk a nemzetiségeket, megszaporodunk, a birodalomnak súlypontjává leszünk, az uralkodóház közénk telepedik, Kelet-Európa napjává leszünk, a honnan a műveltség sugarai áldásosan terjednek mindenfelé.

Igen sok a bűnünk.

Ifjaink hetykék, rakonczátlanok, vadak, hevesek, szilajok.

Táblabiráink üres, bántó dölyffel eltelvék, fajok és felekezetek iránt konokul türelmetlenek.

Közép földbirtokosaink tunyák, nemtelenek, a polgári osztályt lenézők.

Középrendünk úrhatnék, gavalléri léhasággal teljes és kétségbeesetten kapaszkodik főuri dicsfény után.

Valamennyien önhittek vagyunk és önbálványozók, a lovagiasságot barbárul értelmezzük, a rend és rendszer ellen ősrégi ellenszenvet mutatunk, a tulajdonjogot lazán értelmezzük. Őseink megértették a kor jelszavát, az idők és a hely kivánalmait: keresztényekké lettek; értsük meg mi is: fogjunk a munkához, polgárosodjunk s miénk a jövő.

Ennyi a mű rövid tartalma. A ki ismeri a magyar faj sajátságait, hibáit, a ki kellő tájékozással bir az akkori politikai, hirlapirodalmi viszonyokról, társa-

dalmi életről, megbénult munkakedvről és erőről, a ki figyelemmel kisérte középosztályunk tönkrejutását s ennek okait kutatta: megitélheti, mennyiben volt igaza az irónak és mennyiben járt el helyesen, mikor az akkori kor szokása ellenére, a nemzeti hibák legyezgetése helyett, bátran, nyiltan és kíméletlenül kimondotta a valót. De ismét többen megtámadták.

A támadók közt volt *Kempelen Győző** is, ki »barátai tanácsára a különböző lapokban már közzétett czikkeit kibővitve, összeillesztve *Herostratiadák, felelet Arisztidesznek az »Önbirálatra« és »Polgárosodásra«* czím alatt adta ki Nagyváradon 1862-ben. Jeligéül szintén Széchenyi *Hiteléből* a következőket függesztette a munka elejére: »Hogy minden időben volt, van s lesz is panasz, természetes, de ez igen különbözik a *javitni kivánástól.* Amaz magával, embertársaival, egyszóval mindennel való elégedetlenségből foly s többnyire *alacsony*

* *Kempelen Győzőt* (1829—1865.) mint jezsuita papnövendéket Scitovszky Rómába küldte, a honnan azonban a szabadságharcz hirére megszökött s már huszárruhában érkezett Pestre. A szabadságharczot Guyon alatt küzdötte végig. Jászberényi tanárkodása alatt hivták meg őt Szegedre a Szegedi Hiradó szerkesztésére, honnan 1861-ben izgató czikkei miatt Josefstadtba vitték. Kiszabadulása után 1861-65-ben a Hon rendes belső munkatársa volt s inkább regényeket irt. Főbb munkái: Néptanodai oktatástan. (1860.) A magyar nyelv gyakorlati tanfolyama. (1860—62.) Hét hét Josefstadtban. (1861.) Herostratiadák. (1863.) Magyar hölgyek arczképcsarnoka (1864.) Két úr. (Regény, 4 kötetben. 1865.)

haszonkeresés vagy romlott sárepe nyavalyája. Emez pedig embertársaihoz, hazájához s a tökéleteshez vonzó szeretetből ered és szebb lelkek sajátja.«

Már maga a jelige is kemény vágást mér Arisztideszre ; de ez még semmi azokhoz a támadásokhoz, vaskos gorombaságokhoz képest, melyek a mű majdnem minden lapján olvashatók.

A mint a bevezetésben irja, két ok birta a szerzőt a feleletre. Először, hogy a haza fájdalompalástjába burkolt keserű és fondor rosszakarat meg ne tántorithassa a honfiakat. Másodszor, nehogy a haza határain túl hallgatásunkból azt következtessék és hirdessék, hogy a reánk szórt méltatlanságok és rágalmak igazak. A hangot illetőleg mentségül azt hozza föl, hogy mig a hófehér galambot selyemkeztyűvel czirógatjuk, a vastagbőrű bivalyt bicskával ösztökéljük. A ki maga nem kimél, nincs kiméletre joga.

Különben Arisztidesz munkáit elmondja szellemi korcsszülötteknek, szappanbuborékoknak, szellemi csákiszalmának és elmérgesedett kelevényeknek, melyeknek nem langyos borogatás, hanem éles kés, tüzes vas kell, nehogy környezetét befekélyezze. Szégyen, hogy az irodalom lombkoronás fája ily gyümölcsöt is termett. Szerzője, a borzas eszű bölcs, a magyar nemzet álprófétája, nem tud jól magyarul, nem ért az igeragozáshoz, a politikai ugorkafára kapaszkodásnak új nemét találta fel, nem látott és nem hallott módon rágalmaz, mindent a leg-

szerettebbtől a legkegyeltebbig, hazugságokat hazugságokra halmoz, beszennyezi a legtisztábbat is, a legnagyobb rosszakarattal rágalmaz s a mi a legrútabb, elcsüggeszti a legjobb akaratot, elzsibbasztja a legigazabb fölbuzdulást.

Valóban — igy kiált föl — a bátorságnák nagyon gyanus neme kivántatik ahhoz, hogy ily nagyfokú tudatlansággal, tájékozatlansággal, felfújt képpel, ennyi undoksággal, rontson neki valaki a nemzetnek, mikor a legfontosabb kérdésekre érdemlegesen nem lehet felelni.

Egyik legfőbb bűnéül rója fel Arisztidesznek, hogy lépten-nyomon oly nagy névre hivatkozik, melynek nem érdemli meg, hogy árnyékában megálljon. Ha tudta volna Széchenyi, hogy ily törekvések czégéreül, az ivadék félrevezetésére, bátortalanitására használják föl szent nevét, egy betűt sem irt volna.

Széchenyi ébresztett, éltetett, nemesitett, nem csüggesztett, nem aljasitott.

Ez előzmények után rátér az *Önbirálatra.* Elmondja szellemi kotyvasztéknak, szellemi handabandázásnak. Irója nem Mózes, a ki vezet, hanem Illés, a ki nyavalyog. Állitásai helytelenek, tájékozatlanok, vagy éppen valótlanok; szemüvegét úgy belepte a korom, hogy nem látja a mutatkozó hajnalpirt. Eljárása olyan, mint azé az emberé, ki szendergő barátját úgy akarja felkölteni, hogy egy oldalbalökés helyett fejét vágja le fokossal.

Az egész munka rendszertelen. Haladásra, cselek-

vésre buzdit, mikor meg vagyunk kötözve. »Ritka neme a lovagiasságnak ütni, verni, kinozni, rágalmazni a kézen-lábon megkötözött embert, azért, mert nem megy minden órán három mértföldet, s farag rámára mindennap olyan tuskót, mint pl. jó Arisztidesz uram észjárása.«

Sem Garibaldit, sem az angol hajóhadat nem várjuk, hogy Debreczenben kikössenek, hanem bizzunk ezredéves jogunkban. Az arisztokrácziára vonatkozó vádja egy részben igaz, de sok derék hazafi is akad köztük. Közgazdasági állapotunkról festett képe hamis, nézzen utána a statisztikában s látni fogja, hogy a mostoha viszonyok közt is haladunk. Valótlan, hogy 1848-nál hátrább volnánk, mert pl. hány gyár volt akkor Pesten s mennyi van ma? Egyoldalú az irodalom ellen intézett támadása is, mert egy-két léha, korhely iró miatt — kiket különben is kiközösitettek a többiek — a becsületes életű és munkájú többséget elitélni nem szabad.

»Befejezésül, hogy a frázisokat szóval gyülölő s mégis minden lépten-nyomon üres frázisokkal bombázó Arisztidesznek e téren is megfeleljünk az ő saját frázisával: Ne sutor ultra... (Csizmadia, ne tovább a kaptafánál.)

A *Polgárosodást* kuszált czérnaköteghez, szellemi sártengerhez hasonlitja. Rendszert ebben sem talál, de — úgymond — bagaria-hulladékból nem is lehet palotát épiteni. Sajnálja a kiadót, hogy ily silányságra, tudatlanság, rosszakarat, észbeli zava-

rodottság és elmebéli szanaság eme tárházára vesztegette különben jóhitelű nevét.

Megrója dölyfét, gorombaságát, árulkodását, melylyel művét kezdi. Öndicsekvéssel vádolja, mivel minduntalan tanulmányaira, tapasztalataira és tünődéseire hivatkozik. Nem találja Arisztidesz vádját oly súlyosnak, hogy a magyar nemzet az emberiséget semmi találmánynyal, fölfedezéssel nem gazdagitotta, hiszen a franczia, olasz, spanyol, orosz, dán, svéd sem talált föl semmit s még sem akadt Herosztrateszök, ki ezt szemükre lobbantsa.

Legtöbb állitását annyira tévesnek állitja, hogy nem is szükséges czáfolni. Különben is mindent össze-vissza hadar, önmagának többször ellenmond.

Téves az, a mit erkölcsi sülyedésünkről állit, mert London, Páris, Spanyol- és Törökország e téren messze felülmulnak bennünket.

Sületlen furfangosságnak itéli azt, hogy nemzeti gőgből akadályoztuk a nemzetiségek beolvadását. Képtelen, lehetetlen és czélszerűtlen kivánságnak, hogy Budapest legyen az osztrák birodalom fővárosa. Vakmerőségnek, hogy vármegyéinket zugtartományoknak nevezi.

A felől megnyugtatja, hogy kormányeszköznek tartaná valaki őt, mert a béres tollakat jól megválogatják.

Végezetül megemlékezik arról is, »a miről Arisztidesz mélyen hallgat... a mi társadalmunk fő hibája«: a hiányos nevelésről, a fényűzésről s az

irodalom ziláltságáról. Mindhárom dolgot helyesen és alaposan kifejti.

Munkáját igy végzi: Legjobban tenné Arisztidesz, ha szőrcsuhát ölt s a megbánás hamvait hinti fejére s bűnbánva vezekel mindaddig, mig nemzetének meggondolatlanul sértett szellemét ki nem engeszteli.

Kivánunk Arisztidesznek több önismeretet, egészségesebb észjárást, jobb indulatot, alaposabb ismeretet, szerényebb hangot és *jobb erkölcsöket!*

Hogy Kempelen tudta, ki az az Arisztidesz, több jelből következtethetjük. Egy helyen igy ir: »Miért nem akkor állott elő vádjaival, ráfogásaival, rágalmaival, szitkozódásaival, mikor még a jobblétre szenderült »*Csatár*« életben volt, hogy annak derék, markos tollú szerkesztője, *Vajda János* érdem szerint megdorgálhatta volna; ugyanazon tollal, mely e röpiratnak irányával egészen ellenkező cikkeket szolgáltatott a »Csatár« olvasóinak.« E sorokban amúgy a tudatlanság leplébe bújva, azzal vádolja, hogy korábban egész más hangon irt.

Egy más helyen azt kérdi, miért szoritkozik csupán csak a *Nővilág* feleselgetéseire? Jól tudja, hogy e lapot Vajda szerkesztette. Ismét odább: mért nem akar tudni arról, hogy a nemzeti szinpadon egy *Ildikó* czímű rémedelmes darab jelent meg. (Vajda darabja.) Emliti Arisztidesz, hogy egy általa szerkesztendő lapban ez ostorozó hangot folytatni fogja. Utánateszi Kempelen: hihetőleg az

újévtől megjelenő *Magyar Sajtóban.* Ha a lap nevét tudja, tudnia kellett annak leendő szerkesztőjét is.

Az utókornak feladata megállapitani, hogy a két vitatkozó fél közt melyiknek mennyiben volt igaza. Mindkettőjüket nemes czél, a hazaszeretet vezette, csak az a kérdés, eltalálták-e a módot és eszközöket.

Minden próféta, a ki korát megjavitani akarja, a hibákat nemcsak kiméletlenül feltárja, hanem nagyitja, hogy megdöbbentse hallgatóit és legcsipősebb korbácsát veszi elő, hogy a megtévedetteket helyes útra terelje. Igy tett Széchenyi, Petőfi. Igy járt el Vajda is, kit különben is egész életen át a szenvedélyesség jellemez.

Igazat mond, mikor kiméletlenül lefesti a magyar faj ősi hibáit; üdvös dolgot cselekszik, mikor a megbénult munkakedvet és erőt, a tétlenkedő hazafiságot emlegeti és ostorozza s a nemzetet a passzivitás teréről a cselekvés útjára igyekszik terelni. A nemzet legtekintélyesebb osztálya, a középnemesi osztály nem értve meg az újkor szellemét, régi kedvteléseinek, a mulatozásnak, kártyázásnak, költekezésnek él, dolgozni nem akar, éppen ez időben indul hanyatlásnak, hogy mai napig jó részben tönkre is jusson. Helyes érzékre s nemes törekvésre mutat, hogy Vajda e sülyedést észreveszi s megakadályozni törekszik. Vajjon nincs-e igaza, midőn a megyerendszer kinövéseit, a tulajdonjog megingatását, a kényuraságot, szolgalelkűséget, a nyájaskodó, olcsó hazafiságot, a hájas szenvtelen-

séget, az aranyszékbe ültetett kongófejű dölyföt stb. ostorozza. Vajjon nincs-e igaza, mikor az ősöket kárhoztatja, hogy a nemzetiségek beolvasztására mit sem tettek, vagy mikor földmívelésünket, iparunkat, kereskedelmünket fejletlennek itéli?!

Kempelent az a nézet vezeti, hogy a súlyos igába hajtott nemzetet nem ostorozni, elcsüggeszteni, hanem kimélni, biztatni kell. Az ellenséges bécsi kormány eléggé vádol bennünket mindenféle bűnnel és elmaradottsággal. Nem szabad neki igazat és tápot adni. Ezért olyan kiméletlen, durva, személyeskedő. Semmiben nem ad igazat ellenfelének, szavait élére állitja, legérzékenyebb oldalát keresi ki és sérteget.

Igaz, hogy Vajda el volt készülve a támadásokra s tudta, hogy Széchenyi könyvét nyilvánosan elégették, őt hazaárulónak kiáltották ki, fiának azt kivánták, jobb hazafi legyen; de a vastag kiméletlenség és durvaság, szándékának, szavainak félremagyarázása nagyon bántották érzékeny lelkét.

E támadás maradandó nyomot hagyott lelkében s egyik oka lőn visszavonulásának.

Költeményeiben azonban a haza sorsával később is többször foglalkozott. Igy a *Lenni vagy nem lenni* czímű bölcselmi ódája összefüggésbe hozható ama két röpirattal. Ebben az újkor jelszavának, a munkának megértésére inti a nemzetet. A *Magyarság* és *Nemzeti önérzet* czímű munkájával a nagyon is megcsappant nemzeti öntudatot, önérzetet törekszik feléleszteni.

Mindjárt a kiegyezés után 1869-ben jelent meg a Corvina-társulat kiadásában (12. sz.) *Egy honvéd naplója*, korrajz, melyben szabadságharczi élem-ényeit adja elő. Mint könnyed elbeszélő mutatja be magát, fiatalos jókedv, derült hang, egészséges humor vonul végig az egész művön. Találóan jellemzi és festi az akkori vezérférfiak néhányát, a honvédsereget, a sanyarú bánsági hadjáratot, Pest égését, a fegyverletételt stb. Kis könyvének minden szakasza egy találó kép, egy darab a nagy nemzeti küzdelemből.

Két nagyobb művet forditott: *Lieber: Polgári szabadság és önkormányzat, szabadon ford. Scholz és Vajda.* A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából Nisard* művét: *Tanulmányok a renaissance és a reformáczió korából.* Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó vállalata. Szól e mű Erasmusról, Morus Tamásról és Melanchtonról, előadja születésöket, életöket és működésöket. A forditás egészen jó s általa nagy szolgálatot tett Vajda a magyar tudományosságnak.

E művön kivül forditott még néhány költeményt: Lenautól *A szomorú szerzetest*, Chamissotól *A vén mosónőt*, Hugo Századok legendájából az *Apagyilkost*, Jovanovicstól a *Tanácsot*, Radicsevics Sándortól *A leány a kútnál* czímű románczot.

* Nisard D. franczia irodalom-történetiró született 1806-ban Châtillonban, 1844-ben a párisi Collège de France-nál a szónoklattan tanára lett, 1867-ben pedig szenátorrá nevezték ki. Nagy, négykötetes irodalomtörténetét Szász Károly forditotta.

Vajda János 1877-ben.

Hogy a végletek mily közel vannak egymáshoz, bizonyitja a borongós lelkű Vajdának *Magyar bors* czímű adomagyüjteménye. Az iró fejedelmek, államférfiak, irók, művészek, diákok, czigányok, vadászok, katonák stb. életéből válogatta s gyüjtötte össze az adomákat. 1876-ban a Franklin-társulat adta ki. A munka jellemzéseül álljon itt néhány rövidebb darab a műből:

Hová lettek a zsandárok?

Egy alföldi városban feltünt a király előtt, hogy oly kevés a csendőr az előtte tisztelgő hatóságok személyzete közt, s ez iránt kérdést tett a biró előtt.

— Volt itt több is, felséges uram, — felelé a biró — de a többit agyonvertük.

Gróf és a szobaleány.

A gróf szerelembe esett a szobaleányával.

— Teringettét! — kiált föl a gróf — édesebb a csókod, mint a grófnéé!

— Mondta azt már a vadász is, — jegyezte meg hirtelen a szobaleány.

Hajótörés alatt.

— Tisztelendő atya! — mondta a hajókapitány a hajó lelkészének — ha ez a vihar még egy fél óráig tart, akkor egy fél óra mulva mindnyájan a mennyországban leszünk!

— Isten ments meg attól! — kiáltott rémülten a tisztelendő.

Zenebirálat.

Händelt, a hires zeneköltőt, egy kisvárosi zenés mise után kérdezi a pap: hogy tetszett neki a zene?

— Ó, az Isten irgalmas! — sóhajtotta Händel.

A huszár karja.

— Hát azután csak vágták keményen az ellenséget? — kérdezi földije a hazaszabadult huszárt.

— De vágtuk ám! — felelte amaz. — Két órai atak után a felcserek állitották meg a karomat, különben még tán most is egyre vágna.

Ebnek parancsolsz.

— Jobbra nézz! — kiáltott az inzurgens kapitány!

— Ebnek parancsolsz, csak azért is balra nézek! — mondotta a glédába szoritott nemes.

Pokoli kinok.

— Ah, uram! orvos uram! — nyögi a beteg uzsorás — én pokoli kinokat érzek!

— Már most? — kiált fel a gonosz orvos.

Volt-e már büntetve?

— Volt-e ön már büntetve? — kérdezte a törvényszéki biró a vádlottat.

— Még nem, — felelte ez — kivévén, hogy már másodszor nősültem.

A czigány és az aratók.

— Gyere czigány, — szólogatták az aratók az út mellett sütkérező czigányt.

— Dejsen, — felelé az nekik — ha elsórtátok az ebadtát, csak szedjétek fel mágátok.

Javulási szándék.

— Bújj a föld alá szégyenletedben, korhely, — korholja az asszony ittas férjét.

— Add ide hát a pinczekulcsokat, — felel az bűnbánólag.

* * *

Vajdának egyik legfőbb szenvedélye a vadászat volt. Tompa pap volt s mint ilyen az egyház iránti kötelezettségét rótta le, midőn az *Olajág* czímű imakönyvét megirta. Vajda is irt egy katekizmust, a mely a vadászat istenének parancsait foglalja magában és pedig Cserszilvásy Ákos álnév alatt irta.

A könyv teljes czíme ez: *A vadászat mestere.* Önképző gyakorlati útmutatás a vadászat kedvelői számára, vagyis rövid foglalatja mindazon elméleti szabályoknak, melyek megtanulása s megtartása mellett a vadászatot bárki a siker gyönyörével gyakorolhatja. Saját és egy ötvenéves vadász tapasztalataiból s jeles kútfők nyomán irta *Cserszilvásy Ákos.* Negyedik bővitett és átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin-társulat. Ára kötve 1 frt.

Hiven tükrözi e könyv is irója tulajdonságait. Minden lapja, minden sora a természetimádó, a mester-

kéletlen egyszerűséget kedvelő, tiszta, józan észjárású, költői lelkületű, hazáját mindenben szellemi és testi erejében fejleszteni törekvő Vajdát mutatja be.

1858-ban jelent meg először e munkája s azóta négy kiadást ért. E kelendőség a legjobb birálata, mely mellett talán felesleges is emlitenünk, hogy minden megjelenésekor a szakközlönyök teljes elismeréssel szóltak róla. Mondhatjuk, hogy minden munkái közt ez vergődött a legnagyobb népszerűségre. Költeményeit is az egekig magasztalták s mindenki elismerte, hogy a legkiválóbbak közé tartoznak ; de ott maradtak a könyvkereskedők raktáraiban.

A munka czélját már a czímben jelzi. Az előszóban kifejti, hogy főképen rövidségre, szabatosságra törekedett s óvakodott oly szőrszálhasogatásoktól, mit a németek e téren is elkövetnek, kik leirják a vad legkisebb tagját, csak arról nem szólanak, miképen lehetne megfogni. E munkájával részint az átkos kártyától a lélek és test egészségére oly jótékonyan ható vadászatra akarja csábitani ifjainkat, részint a vadászattan és vadászati műnyelv megalkotására akarja megvetni az alapot.

Először a vadászpuskáról s a vele való bánásmódról (puskaválasztás, tisztántartás stb.), általános lövés-szabályokról (czélzás, stb.), általános vadászati szabályokról (vadász-ruha, járás, figyelés, pihenés) s a vizslatanitásról szól.

Ezután áttér az egyes vadak vadászására. Röviden megismerteti az illető vad életmódját, termé-

szetét, vadászása módjait. Közbe részint saját tapasztalataiból, részint a hallottakból egy-egy érdekes és tanulságos esetet sző. Irálya mindenütt egyszerű, világos. Előadása élénk, közvetlen, érdekes, több helyen emelkedett. Látszik, hogy olyan ember irta, a ki szenvedélyes vadász, a természetet, az edző, felfrissitő sportot maga is nagyon kedveli.

Verseiben is többször megénekli a vadászat gyönyörteljes borzadályait, igy a *Nyári lesben* (gyermekkori visszaemlékezés):

Immár hegyélen száll a nap ...

Most egybe az erdő mint a pokol,
Rémmel telik el, besötétül.
Mint síri lehellet, száll a bagoly,
Káprázat a lég a denevértől.

Bús éji királyné, fénymezű hold
Ül trónra, lenézve merengőn.
Ébrednek a lelkek, mozdul a lomb,
Lovagolnak az árnyak a szellőn.

De az ördögtől sem fél a vadász,
Ő egymaga áll ki merészen,
Némán egerész, neszelve vigyáz,
Nem ötlik-e vad ki a résen?

Néhány sort idézünk e könyvből mutatóul:

... A ki egyszer egy csizmát elnyűtt a vizországi vadjáratban, annak szenvedélye aztán mindörökre gyógyithatatlan; pompás városok műélvei, mámorai között is

megcsendül olykor fülében az éjszakai lég csöndjében húzódó récze szárnyainak czüsthangú fütyülése, a fekete nádrengeteg verebeinek, békáinak buzgó vecsernyéje, melyet a végtelen pusztaság köröskörüli némasága templomivá emel és még Kalypszó kebeléről is visszavágyik e rejtelmes labirintba, hogy abban, ha nem is Minotauruszt, de legalább egy sereg vizi vadat durrantson le.

... A túzokot már messziről meglátja az ember, s ha süt a nap, mint valami előkelő fényes krinolinos dámák tünnek föl. (Hogy már a legingerlőbb képet használjam hasonlatul!) A puskás vadász eleinte megdöbben, a tüzesebbek szeme könybe lábbad az örömtől, a higadtabbak rögtön megállnak s tanácskoznak, hogyan intézzék a támadást, terveiket közlik a megcserkélés iránt. Közelednek a méltóságos gyülekezet felé, a reménység egyre növekszik, a vágy majd szétveti az ember mellét; beszélni nem szabad, csak halkan; de a szivek annál hangosabban dobognak... Végre 50 lépésnyire beérték őket. Tovább nem szabad tartóztatni a nemes ifjúságot, mert már a puska magától is elsülne. A túzokok nagy erőlködéssel emelkednek fölfelé. Suttogva kiadja a parancsot a legtekintélyesebb vezető, kik lőjjenek a csoport közepébe, kik a szélsőkre. A puskák ropognak, egy-két túzok azonnal leesik, egy-kettő a lábát lógatja, aligha le nem esik, elmarad a többitől, egyre alább tart, no most leesik! Utána! Utána! A többi túzok eltünik a délibábos verőfényben. Van már most öröm, vita, zsibaj s félóra hosszant ritkán beszél kevesebb egyszerre három-négynél. Ki lőtte az elesetteket? ki hibázott? stb.

... A mi az aprópénz az életben, mindenes a cselédség közt, kinek mindenki parancsol, az a szerep jutott a nyúlnak...

... A nagy uradalmi vadászatok sem szenvedélynek, sem nagy bravournak nem nevezhetők. A vadászat mint legősibb foglalkozás tisztább élvezet, ha minél ősibb valóságban s minél kevesebb gépiességgel űzzük. Ha édesebb, a mit magunk szereztünk a mástól öröklöttnél, úgy az oly vadászat is, melyben minden a mi érdemünk, édesebb az olyannál, melyben annyi a más által csinált előny, hogy a szerencse és siker iránt nem is kételkedhetünk.

... A veszélylyel szembeszállani s azt legyőzni, legdicsőbb szenvedélye a valódi férfiúnak s a szenvedély fölélesztésére és fokozására háború hiányában legközelebbi alkalmat nyujt az oly vadászat, melynek tárgya egy nemesebb nagy vad, mely az embert, kit megtámadni mer, erőre s életerejének szivósságára messze felülhaladja. Ilyen vad nálunk a medve...

A madarak közül a galamb, gerle, fürj, fogoly, sárszalonka, a vadkacsa, lúd, túzok vadászásáról szól. Utasitást ad a kopó betanitására s a borz, róka, nyúl, szarvas, őz, vaddisznó, farkas, medve vadászását irja le. A legújabb kiadáshoz vadásznaptárt is csatolt, melyben elmondja, hogy mely hónapban mire lehet vadászni.

A szobában ülő, könyvek, poros iratok közé temetett embernek jól esik az az üde, friss erdei, mezei légkör, hova az iró elvezet, jól esik a mesterkélt világ helyett az ősi egyszerűségben, a természetben s annak szép állatvilágában mozogni. De a vadász kétszeres élvezettel és haszonnal olvashatja e munkát, mely kellemes visszaemlékezé-

seket ébreszt benne, szenvedélyét fokozza, ismereteit bőviti. (E czikk kevés változtatással a Magyar Kritika 1899-iki évfolyamában megjelent.)

1896-ban jelent meg Vajda legújabb műve: *Magyarság és nemzeti önérzet. Kóros áramok.*

Sajátságos tünet állott elő az utóbbi években a magyar közéletben, mondja az iró. Alig egy félszázaddal ezelőtt oly tündöklő nagyságban mutatkozott nemzetünk életereje, faji kiválósága, hogy Európa bámulatát vonta magára s ma mindenfele a magyarság és nemzeti önérzet megcsappanását látjuk.

Ennek a tüneménynek okát azonban könnyen megmagyarázhatjuk. A kiegyezés óta, hogy az évszázados mulasztást kipótolja, roppant lázas, mohó munkát végzett a nemzet, a mi szépet és jót csak látott külföldön, mindent meghonositani törekedett. A nemzetiségek gyors beolvasztása sem maradt hatástalanul. Ahhoz pedig, hogy ez új intézményeket, tudományos, irodalmi, művészeti eszméket, új népelemeket saját egyéniségéhez átidomitsa, még nem volt ideje.

Tagadhatatlanul fontos, sőt létkérdés volt hazánkra e haladás s a közéletnek e megújhodása, azonban más oldalról az is bizonyos, hogy e meg nem emésztett idegenszerűségek áradata elnyeléssel fenyegeti önálló nemzeti jellemvonásainkat.

Annál megdöbbentőbb pedig e fenyegető veszély, mert a lázas munkában csak igen kevesen veszik észre.

Mig alig akad valaki, a ki meghúzná a vészharan-

gokat, jelezvén a közeledő veszélyt, addig az idegenszerűségeknek vakbuzgó apostolai mint új világmegváltók tűzzel-vassal terjesztik elveiket s csakis azt tartják szépnek, dicsőnek, a mi idegen s megvetik, a mi magyar.

A teljes visszavonultságban élő iró mint csendes szemlélő, jól látja a fenyegető veszélyt.

»Ámulattal állok e tünet előtt, — úgymond — megdöbbent a közönség némasága, közönye, mely e veszélyes üzelmet körülveszi; mintha alvajáró holdkóros embereket látnék, a kik égő csávákat dugdosnak nyári szárazság idején egy alvó család szalmafödelébe. Nem koczkázatnélküli, semmiesetre sem kellemes dolog ilyenkor vészt jelezni, segitségért kiáltani. De ki birná el a lelkiismeret furdalását, hogy kényelméből egy perczet nem akart föláldozni, mikor másokat ily nagy veszedelemben láta forogni.

Hát el kelle magamat határozni e lépésre, noha másrészt a közönség közönye, néma türelme kételkedni késztе saját felfogásomban és sokszor mármár elaltatta aggodalmamat és azt a vigasztaló sejtelmet ébresztette, hogy hátha bizonynyal nem nekem van igazam. Hátha ez eset forogna fönn, akkor bocsánat, hogy egy kéménytűz miatt föllármáztam a várost. Ám ha aggodalmam alapos, akkor mégis nem hiábavaló kötelességet teljesitettem; mindenesetre: salvavi animam meam.«

Műve tulajdonképen nem rendszeres, kerekded alkotás, hanem az újabb időben itt-ott megjelent

kisebb-nagyobb czikkek gyüjteménye. De egységes az eszmekör, melyben mozog, közeli rokonság fűzi össze a tárgyakat, melyekről szól, egységes a hang, mely rajtok keresztülvonul. Egységes a forrás, melyből fakadnak: a nemzeti érzés meglazulása fölötti aggodalom. Egységes a végczél, melyre irányulnak: önálló, fényes nemzeti műveltség fölépitése. Józan itélet és megfigyelés, az olvasót is magával ragadó viharos szenvedéiy, komoly tanitás és magas költői szárnyalás egyesül benne.

A nemzeti önérzet hanyatlását látja a szerző mindenfele. Az irók művei, a hirlapok hemzsegnek az idegen szavaktól, a magyar jellemet nemcsak visszatükröztetni, sőt felfogni sem képesek, idegen bálványok után futkosnak, frankomániába estek. Magasabb nemességünk és főrendünk Londonból, irodalmunk Párisból, polgárságunk Bécsből veszi politikai hitvallásának és izlésének napi parancsait. Egy új irányzat vergődött felszinre, mely kizárólagos szabadalmat tulajdonitva magának, a modern európaiasság köpenyébe burkolja sivár világpolitikai elveit.

Történettudósaink mindent kiirtani törekednek, a mi nagyszerű volt a nemzet multjában. Megtagadják, kigúnyolják az Attilával való rokonságot, a honfoglalási harczokat. Az iró látta a magyart nagynak, dicsőnek; ő részese volt annak a kornak, mely csodatetteivel minden okoskodásnál világosabban bizonyitja, hogy ama nemzeti hagyományok lényegükben igazak, a hősi harczok végbementek, a

hősök éltek s mi azoknak utódai vagyunk vérben, érzelemben, vitézségben, testi, szellemi és erkölcsi képességekben.

Minden nemzet — irja tovább — erejét, lelkesedését a multból, a történelemből meriti. Halálos vétek, szinte hazaárulás lerontani, kigúnyolni, megsemmisiteni azt, a mi abban nagy s a mi a nemzetet nagy tettekre képes ösztönözni. Ezer éve él a nemzet hitében, hogy Attila a mi ősapánk, hogy Árpád hősi csatákkal foglalta el e földet s most előállanak a szárazlelkű tudósok s valóságos bálvány-rombolást visznek véghez.

Igaz, hogy a tudomány az igazság kimondása. De vajjon a szerelmi viszonyban szabad-e a goromba igazságot kimondani? Vajjon nem okosabb-e, ha az ó- és új-testamentom czáfolgatása helyett hallgat az ember s nem veszi ki a mankót a világtalan kezéből. Vajjon nem okosan tette-e Görgey, mikor a vár egyik oldalán kapaszkodó csapatának azt mondta, hogy a másikon már benyomultak a honvédek s ez ügyes csellel elfoglalta a várat.

A nemzeti önérzet e roppant sülyedésének okát a kiegyezés által meghonositott mérsékelt önmegadás, önmegfékezés elvének túltengésében hajlandó látni. A politikában a cselekvés helyett a változhatlanság elvét hirdetik s ez az önkigúnyolásig, a gyáva lemondásig sülyeszti a nemzetet.

Sokat foglalkozik a könyv a jelenlegi magyar nyelvvel. Gyönyörű hasonlatokat mond. »A nyelv a lélek a nemzet testében, mely ha tőle elválik,

bekövetkezik a halál. A nyelv a legdrágább szerv, melyen át a nemzet a lélekzetet veszi, az éltető levegőt szívja, életének, egészségének legfőbb feltételét. A nyelv a nemzet életének vére, melyből egy cseppet is kiereszteni őrültség vagy árulás. A nyelv a nemzetiség lényege, lelke, élete, minden idegen szó holttetem rajta.«

Nemes büszkeséggel, kimondhatlan örömmel hirdeti, hogy a magyar nyelv szépség, gazdagság, fejlődési képesség, eredetiség, hajlékonyság tekintetében a legelsőkkel is kiállja a versenyt, sőt felülmulja azokat. És mégis mit lát? Az irók, a magyar nyelv e hivatott apostolai, a hazafiságtól legjobban duzzadó politikai szónokok roppantul használják az idegen szavakat, még oly fogalmak jelzésére is, melyekre 3—4 gyönyörűbbnél gyönyörűbb szavunk van. A különféle iparágak, kereskedelem, sportnemek (lóverseny), a tudományos szakmák el vannak árasztva az idegen szavaktól. A magyar nép a világ legelső katonája volt mindenkor s most regrutákról, rezervistákról, manövrirozásról stb. beszél, mert századok óta rontja nyelvünket a közös hadsereg hivatalos nyelve, testületi szelleme.

Minden nép saját alantibb voltának bizonyitékát adja az idegen szók használatával. Éppen ezért, mivel saját fajukat alacsonyitják le, az idegen szavakat hajhászók a legocsmányabb bűnt követik el. »Parancsolásra termett, uralkodói szájba illő hatalmas nyelvünk van és mint a vad indián, a ki

hitvány üvegdarabért becseréli a drága gyémántot, remek magyar szavak helyett idegenekkel akarnak pompázni.« Mintha karikást forgatna, úgy suhogtatja a nyelvrontókra irányzott csapásait. »Sok minden, a mi szent, lett mostanság bitanggá a hazában, de semmi sem bitangabb, mint az irodalmi nyelv. Ezt oly mohó buzgalommal rongálják, aljasitják, mintha csakugyan a muszka czár számára dolgoznának jó fizetésért. Őrködni kell a nyelv tisztasága fölött, be nem ereszteni még egy zuglapba sem és egyátalán az egész irodalomból kiebrudalni az oly embert, a ki nem tartja kötelességének mindenekelőtt megtanulni a nyelvet, mielőtt iróvá lenne.« Tartson a közönség népitéletet és könyörtelenül utasitson vissza minden oly lapot és könyvet, melyek idegen szavakkal szennyezik be nyelvünket.

* * *

Mielőtt e könyv méltatásában tovább mennénk, állapodjunk meg kissé.

Hogy iróink valóban mennyire keverik nyelvünket idegen szavakkal, ennek kimutatása végett egy napilapunk egyetlen vezérczikkéből a következő idegen szavakat jegyeztük ki: *Apponyi allokucziója, inaugurált egy irányt, frappáns eredetiség, finom nüánsz, kontinuitás, dementi, históriairás, illuzórius programm, a faj sovén ábrándjait legitimálja, per fas et ne fas*, a *históriai* fejlődés *logikus* és *imperativ* természetű, *direkt, tradicziók, skandalumok, primitiv, czivilizáczió, uniszónó kon-*

statálják, stádiumokra osztja, *a pragmatikus, históriairás frázisai, dignitások* környezik, a gyilkolás *paroxizmusa;* a szabadelvű pártban *aprehendáltak, konferáltak, konplanáltak, kompromittáltak* (ez egy mondat volt).

A lapok, irók, a tudományt hirdető apostolok nyomán a közbeszéd is nagyon használja az idegen szókat. Nem csoda tehát, hogy e tünetet aggodalommal néző, hevülékeny Vajda oly hevesen fakad ki. Palágyi lapja, a *Jelenkor,* melyet tudtommal Madách Imre fia, Aladár anyagilag, Vajda erkölcsileg nagyban támogatott, valóságos irtóháborút indítottak az idegen szavak ellen. Pályázatokat hirdettek jó magyar szavakra, melyekkel azokat pótolni lehetne. E mozgalomban fiatalos lelkesedéssel vesz részt Vajda s a biráló bizottság egyik tagja. Nyelvészeti, tudományos készültségök talán nem volt nagy, de hibájukat menti lelkesedésük, jó szándékuk s az illetékesebb körök hallgatása s amaz eljárása, hogy vagy egyátalán nem foglalkoztak ez ügygyel, vagy csak keztyűs kézzel nyultak hozzá, vagy a szélsőségig menő óvatos, megalkuvó észrevételeket tettek.

E mozgalom élénk viszhangra talált országszerte, bizonyitja a pályázók nagy száma s a beküldött rengeteg szó. A napilapok s az illetékes vezérszakférfiak is tudomást vettek róla, a pályázatok eredményét rendesen közölték. Helyeselni azonban nem helyeselték, mert a mint mondták, nyelvünknek nem az idegen szó a főbaja, hanem az idegen

észjárás s e mozgalom az idejét régmult nyelv-újitásra, szógyártásra vezet.

A baj mérlegelésében s e törekvés megitélésében nem volt egész igazuk.

A *Jelenkor* rövid idő mulva bekövetkezett megszüntével véget ért a mozgalom; de Vajda könyvének és e törekvésnek meglett a hatása. 1897-ben *Madarász József* a képviselőházban szólalt föl az idegen szók ellen s felhivta a bajon való segitésre *Wlassics* miniszter figyelmét, ki erős nemzeti érzésétől indittatva 1000 koronát bocsátott az Akadémia rendelkezésére, hogy alkalmas szójegyzéket készittessen s igy született meg 1900-ban a *Magyaritó szótár, Tolnai Vilmos* szerkesztésében, mely szép és nagy hivatást van hivatva teljesiteni: nyelvünket az idegen gyomoktól megtisztitani. A szerkesztő a bevezetésben éppen úgy kikel az idegen szók használata ellen, mint Vajda, csakhogy kevesebb költői túlzással és több szaktudománynyal. A mi természetes is: a költő hivatása a lelkesités, a tudósé az oktatás. Hivatásukat mindketten teljesitették. A könyv fel is használta a Jelenkor néhány szavát: útszéli (banális), szálfinom (subtilis) stb.

* * *

Most pedig térjünk vissza a könyv ismertetésére. Nem kisebb hévvel támad Vajda »a szőrszálhasogató« nyelvtudósok ellen sem, kik eszeveszetten üldöznek minden oly új szót, mely nem az ő agyafúrt szabályaik szerint készült; »kik a dühösségig

fokozódott szenvedélylyel azon fáradnak, hogy nyelvünket ismét földhöz ragadt szegénynyé, koldussá, a legkezdetlegesebb műveltség fölvételére is képtelenné tegyék«.

Különben egyátalán nem nyelvészkedni akar; sokkal magasabb szempontból fogja föl a nyelvet. »Arról van szó, — mondja — megvan-e nemzetünkben a hivatottság arra, hogy egy merőben eredeti, ellenállhatlanul vonzó, sajátos magyar műveltséget teremtve, meghóditsa azzal a körülötte és vele élő összes fajokat és azokat fölszíva magába, elég erőssé váljék, Európa e pontján lételét biztositani? Első feladat, hogy saját nyelvünk legyen csábitóan kellemes, hangzatos és képességgel birjon az összes tudományos szakmák és a gyakorlati élet minden ismereteinek, tárgyainak kifejezésére. Ha nyelvünket megrakjuk idegen szavakkal, nem méltán okoskodhatnak-e igy a nemzetiségek: minek hódoljunk meg a hódoló előtt, minek legyünk mi egy inas inasa? Mért legyen az oláh, a tót magyarabb a magyarnál?

A könyv utolsó lapjain az eláradt reálizmus ellen szólal föl. A mai nemzedéknek nem kell a fenséges, a magasztos, az ünnepélyes, az eszményi: a sarat, a piszkot, a szennyet keresik, tisztességes, fölemelő jellemű alakok helyett a társadalom salakjait, a testi-lelki nyomorékokat szerepeltetik. Mostan csak mák és lőre terem s csodálatos, a közönség szivesen fogadja e termést. Kemény hangon kél ki ama nagyok ellen, kik a hazai szerényebb viszo-

nyokból külföldre költöznek s idegen nemzeteket szolgálnak. Nagy bűnt követnek el ezek önhazájuk ellen, — mondja — mert az iró, a művész nem egy, hanem annyi ezer, millió ember, a hányat lelkesedésre tud ragadni, hogy hazájáért éljen-haljon. Lengyelország nem volt kicsiny Matejkónak, Oroszország nem eléggé barbár Verescsaginnak; az olasz, franczia művészek, ha bejárják is a világot, saját nyelvük dicsőségét hirdetik: csak a magyar lehet egyedül úgy nagygyá, ha megszünt magyar lenni s idegen oltáron áldozik.

Tudja a szerző, hogy nem népszerű eszméket hirdet, kemény szavak ezek s hogy meg fog értök lakolni. Talán nyiltan is le fogják hurrogni, bemázolni. Talán úgy fog járni, mint az a csősz, a kinek asztagját felgyujtják a tilosban kapott, megzálogolt szegénylegények. (Czélzás összegyüjtött költeményeire.) De mindegy: a végzet őt a legkegyetlenebb vagy-vagy elé állitotta. Ha szól, a világ, ha nem szól, önmaga itéli el magát. Minden becsületes ember előtt első az önbecsülés. Követi tehát lelkiismerete sugallatát és fölemeli szavát.

Ime ezek a mű főbb eszméi. Hogyha Vajda nem népszerű költő is, de hogy milyen tekintély és hogy minden megszólalása irodalmi esemény: fényesen bebizonyosodott e mű megjelenésénél. Minden politikai és szépirodalmi lap hasábszámra foglalkozott könyvével, idézeteket, egész czikkeket közöltek belőle. A Nyelvőr 1897. III. e tanulmány irója tollából eredő terjedelmes czikkben foglal-

kozott vele. Ha kissé túlzottnak is találták állitásait, lényegében mindenik igazat adott neki, felszólalását teljesen időszerűnek találta. Abban pedig mindnyájan megegyeztek, hogy a legőszintébb tisztelettel, szinte csodálattal hajoltak meg a nemzeti eszmék, anyagi és szellemi önállóságunk ügyének e nagy harczosa előtt. Örömmel üdvözlék őt, »ki élete alkonyán fiatalabb lélekkel, nemesebb hévvel száll síkra eszményeiért, mint a mai fiatalok«. Azt kivánják: »vajha az új nemzedék lelkesedni tudna az agg bajnok példáján és feladatát a nemzeti művelődés szolgálatában oly hiven és lankadatlanul teljesitené, mint Vajda János«.

A szerzőnek nem volt szándéka a nyelvészkedés, azonban fejtegetései közben okvetlen e térre is át kellett csapnia. Nézeteit a legtágasabb szabadelvűség jellemzi. Új szavak képzésénél csak azt tartja főnek, hogy széphangzású, kifejező, rövid, könnyen kimondható legyen. Idegenszerűnek (pl germanizmus) csak azt tartja, a mi magyarul homályos, érthetetlen, erőszakolt. Pl. jónak találja e szavakat is: békehadargás, hedergés (kisebb és nagyobb szabású manöver h.), szócsintan, mert azt tartja: inkább rossz magyar szót, mint idegent. Elismeri, hogy történnek hibák az újitásban, ha oly emberek csinálnak új szókat, a kik nem tudnak jól magyarul. Zugló, vigarda rosszul hangzanak, de ezek is jobbak, mint Krävinkli, Redout. »Jól néz ki« — szerinte — nem magyartalan, sőt kissé költői, mert élettelen tárgyról is életet tételez föl, de « kézenfekszik« már az.

Általában kitetszik e nemű fejtegetéseiből, hogy főképen, tagadhatatlanul kitünő nyelvérzékére s a nép nyelvének kiváló ismeretére helyezkedik, a tudományos nyelvészetet teljesen mellőzi, holott pedig ezek egymás nélkül könnyen tévedésbe ejtik az embert, a mint hogy a szerző el is követ ily botlásokat. Nagyon helyes észrevétele azonban az, midőn szókészletünk gyarapitásának főforrását a nép nyelvében s a vidékiességekben keresi.

Hogy pedig miért használt az iró oly erős, szenvedélyes, kemény hangot, ennek okát egyéni sajátságon kivül abban is kell keresni, hogy mindenáron hatni akart, fölriasztani az alvó közönséget. Még igy is attól tart, hogy eredménytelenül hangzik el szava a pusztában.

Nyelvi szempontból vizsgálva is érdekes a mű. Sok idegen szó helyett használ magyar szavakat (igaz, hogy néha inkább furcsákat, mint sikerülteket), pl. virtuóz h. *vetélkedő*, szimptoma h. *tünet*, kupé h. *rekesz*, degredálni h. *lefokozni*, reczepczió h. *elfogadás*, dunkli h. *sötét*, en bloc h. *tömbökben*, nagy manöver h. *hadargás*, kis manöver h. *hedergés*, sztrájkolnak h. *bikacsolnak*, *csökönyölnek*, renegát h. *nemzettagadó*, parvenü h. *fölvergődött*, czopf h. *varkocs*, misztifikáczió h. *megtévesztés* stb.

Az erőteljes, festő, szinező kifejezéseknek, az eredeti szépjelzős szólásoknak, összetételeknek egész özönével él. Kevés irónk van, kinél a tömörség, az erő, a költői képekben való gazdagság oly nagy mértékben egyesülne, mint e munkában. Bizonyára

nem lesz érdektelen és haszonnélküli ezekből felsorolni néhányat:

Polgári kötelességmulasztás, zughelyzet, népóriások, tehetetlen kukaság, gyermekes pöszeség, paraszt szegénység, konok kődarab, tehetetlen dadogó állapot, farkasgúzsba köti, hártyavékonyságig nyulékony, szörnyszerű agyafúrtság, hajmeresztő, kétségbeejtő eszelősség, felemás magyarság, európai néptársaink, külföldi származék, idegen szaporulék, viharhullám, korcs elüszögösödés, fanyar meghasonlás, pulya, acsarkodó irigység, tüneményes nagyság, ásitozó unalom, érzéktelen bambaság, goromba valóság, vigasztaló sejtelem, mélységesen iszonyodik, siketitőn üvöltő, fesziiletrágó, útszéli nyomorék, koldus fölfogás, fölnyalt morzsák, földönfutó magyarság, össze vagyunk nyügözve, átrokonul, az elfeledkezés örvényszélén, kapaszkodó népkegyvadász, egetverő kamaszság, rémületes sejtelem, vérserkentő uralom, pillangóélet, sipujjas ing, a népszerűség májusfája stb.

Szólások: Szépségtapasz egy ragyás vén asszony arczán; idegen szavakkal való páviánoskodás; nemzeti művelődésünk díszkertje; könnyebb a tengeri viharról fogalmat szerezni a szárazföldi patkánynak; a nemzeti önérzet álmossága; pukkadással fenyegető önteltség; harczolnak, mig egy iziiket mozditják; mig kihal e nemzedék, mely felgyürt nadrágában jár, derült, száraz, időben és szemére fésüli haját s úgy teszi fel kalapját, mint hajdan az útonálló zsiványok; rákapni az olvasásra stb.

Ime, ezekben kivántuk e művet ismertetni. Tagadhatatlan, hogy van benne túlzás, a részletekben tévedés; de elvégre is lágymelegséggel még kevés nagy dolgot tudtak megvalósitani. Mint hajdan Arany Toldija, úgy lépett elő megásott sirja széléről Vajda, hogy megküzdjön a magyarságot megcsúfolni akaró idegen szellemmel. Vannak az ő fegyverzetén is itt-ott rozsdafoltok; de a mai könnyű fringiákhoz szokott nemzedék elámulva néz a súlyos buzogányra, a sötéten villogó fegyverzetre s a küzdő vasizmaira. Maga pedig a küzdelem után visszatért magányába — meghalni.

HIRLAPI CZIKKEI.

Körülbelül 3000 prózai czikket irt a különféle lapokba, húsz év óta leginkább a *Politikai Ujdonságokba, Háború- és Világkrónikába, Képes Néplapba, Vasárnapi Ujságba*, néhányat a *Magyar Szalonba* és *Egyetértésbe.* Prózai czikkek irására a kényszerűség vitte. Mikor e czikkekből egy kötetre valót kellett kiválogatnia és e végből az egészet áttekinti, maga irja, hogy e czikkek csekély kivétellel a létért való küzdelem sanyarú kényszerűségének szüleményei.

»Csöndes irtózattal — úgymond — és mélabúval tölt el e négy évtizeden át általam prózában irt különféle tárgyú czikkek és munkálatok soka-

sága. Mintha egy óriási piramis emelkednék előttem, melyet az ókori rabszolga munkásságával magam emeltem sorsom mostohaságának emlékeül. Mert bizonyos, hogy mindezek a művek igen csekély kivétellel a létért való küzdelem sanyarú kényszerűségének szüleményei. Verset irtam, nem mikor kedvem volt, mert az volt mindig, hanem mikor időm volt. Prózát kellett irnom, vagy akartam, vagy nem, későn, korán. E czikkek mindenike egy-egy sirhalom, mely alá egy meg nem született költemény eszméje, hangulata van temetve. Talán egynémely verses művem is jobb lehetett volna, ha több időt, pihentebb erőt fordithatok ezek kidolgozására.«

A szükség hozta létre tehát e czikkeket, azonban nyugodtan s meggyőződéssel állithatjuk, hogy közöttük egy sincs, mely közönséges férczelmény, laptöltelék lenne. Szóljon az irodalomról, művészetről, napi eseményekről, irjon utazásáról, elmélkedjék társadalmi kérdésekről, czikkei mindenkor *tartalmasak*, bennök mindenkor van önálló itélet, eredeti felfogás.

Petőfiről már sokan irtak; de ő mint közvetlen szemlélő és kortárs tud érdekes és új dolgot irn Nem életrajzi apróságokat mond el, hanem egyéniségét magyarázza és a ráfogásoktól igyekszik megtisztitani. A költőt ő 40 év után is azon a magaslaton látja, a hova ifjú lelkesedésében helyezte. Ha nem is a legnagyobb költőnek, de mindenesetre a legnagyobb tehetségnek tekinti őt. Mivé lett volna, ha az Göthe vagy Hugo korát megéri! Talán

szellemének árjával úgy elboritotta volna a világot, hogy csak egyedül látszott volna ki a tengerből. Talpraesetten magyarázza itt-ott előforduló pongyolaságát: Minek öltöztesse bársonyba a juhászlegényt, minek tegyen számára aranyos nyerget. Némelyek által felfedezett nyerseségének, különczségének is megadja magyarázatát. Petőfi a népben látta a nemzetet s ezért szerette azt, az arisztokracziát gyűlölte, mert a nép ellenségének tartotta. Innen van, hogy magyar ruhában járt, hogy népiesen viselkedett, hogy minden formaságot megvetett; de az illendőség ellen, különösen lefele sohasem vétett. Némelyek féktelennek, lázasnak itélték. Ő nem ilyennek ismerte, mert hiszen a márcziusi napokban talán senki sem volt higgadtabb, mint ő. Pedig a márcziusi mozgalmak fölött hiába humorizálnak egyesek, az ifjúság könnyen életével fizethette volna meg, a mit ekkor tett. Hát még Petőfire nézve mily végzetessé válhatott volna e dolog, mert ő nemcsak vezére volt e mozgalmaknak, hanem meginditója, végrehajtója. Ő nélküle bizonyára nem lett volna meg márczius 15-ike.

A *szinészetről* szólva, örömmel tapasztalja, hogy a jelen nemzedék méltó utódja a réginek. Igaz ugyan, hogy azok nagyobb, ezek kisebb utat tettek a tökély felé, de a régiek útja sokkal könnyebb volt az új nemzedéknél. A finom szinezés, a hűség, az egész játék egybeolvasztása az, a miben a mai nemzedék előbbrevitte szinügyünket.

Örömmel látja, hogy csalódott, mikor azt hitte,

hogy a magyar csak komoly darabok előadására alkalmas. Örömmel látja, mert igy nem kell külföldön keresnünk az ezirányú élvezetet, mert nem kell »zengerájok«-ba járni, mert ezáltal biztositva látja a nemzetnek úgy nyelvbeli, mint fizikai szaporodását, lévén az a tapasztalat, hogy legjobban a kedélyes ember- és állatfajok szaporodnak.

Az *ujságokról* szólva, úgy a lapokat, mint a közönséget megrójja a botrányhajhászásért. Élénk tollal festi a riporter lótását-futását s kimondja, hogy a riporter és a közönség a legnagyobb ellenségei egymásnak, holott egymás nélkül el nem lehetnek. A riporter haragszik a közönségre, mert nem méltányolja odaadó fáradozását, a közönség pedig megveti a riportert, mint a ki — eszmei szempontból — nagyon is alsórendű szolgálatokat tesz.

A hazai és külföldi eseményekre vonatkozólag is mindig tud valami tanulságosat mondani.

A francziák által tartott Hugo Viktor-féle ünnepélyről elmélkedve, minden tartózkodás nélkül kijelenti, hogy egy nemzet sem egyesit magában annyi jó tulajdonságot, mint a magyar s mégis hol vagyunk a dicső franczia nemzethez képest. Mi ennek az oka? Az irigység. A hegyek magasságát nem a gerincz, hanem a csúcsok kiemelkedése szerint határozzák meg. Nálunk senki sem tud magasra kiemelkedni, a történelem s a mai tapasztalat egyaránt bizonyitja, hogy éppen legnagyobb férfiainknak volt és van legtöbb ellensége, kicsi-

nyitője. Mig Francziaország — a mint a mai ünnepély is bizonyitja — egy szivvel és lélekkel hajlik meg a nemzet valódi nagyjai előtt.

Garibaldi 1878-ban, mikor szobrot akartak emelni neki, ezt mondta: »Mig Olaszországban egy koldus van, mig nincs elég iskola, addig ne is gondoljatok arra, hogy nekem szobrot emeljetek.« E mondással kapcsolatban ügyesen elmélkedik, hogy vajjon a hadvezérek vagy pedig a nemzet bölcsei, profétái-e a nagyobbak. Ez utóbbiak javára dönti el a kérdést, mert mig a hadvezérek csak szűkebb körre és időre, addig a próféták az egész emberiségre s évezredekre hatnak.

A munkáskérdésről szólva, a költészetre nézve nem lát abban veszélyt, sőt valódi költészetet, a mikor az egyenlőség tökéletesebb lévén, a lángész könnyebben érvényesülhet s nagyobbat alkothat.

A Stephenson-ünnep alkalmából találó párhuzamot von a könyvnyomtatás, mint a szellem és a vasut, mint az anyag közvetitője közt. Aztán tréfásan jegyzi meg, hogy minden nemzet azt találta föl, a mire legnagyobb szüksége volt: a kereskedő angol a vasutat, az iskolamester német a könyvnyomtatást, a pipás magyar a gyufát. A vasutakban látja a kor anyagiasságának főforrásait; de egyszersmind azt a csodavasalót, mely az egész világot lehetőleg simára vasalja.

1882. julius 11-én bombázta Seymour Alexandriát. Vajda e tényben az izlám pusztulását, a korszellem érvényesülését látja, mely nem tűri a

mohamedán társadalmat (egy-egy félisten, egy baromcsorda közt), politikai rendszert (teljes abszolutizmus) s általában a mohamedanizmus szellemét, mely gátja minden felvilágosodásnak. Amerikában az elnöknél szalonképes az utolsó napszámos is, itt pedig a kedivének kaftánját csókolják a miniszterek. »A kor szellemét — igy végzi — még az izlám földi istenei sem tartóztathatják föl. Vagy reformok létesülnek, vagy vége az izlámnak.«

Mikor Miklós czárt lebombázzák, ellátogat az abszolutizmus másik európai fészkébe is. Megrázóan festi a czár helyzetét s csodálattal tekint a nihilistákra, ez újkori Mucius Scaevolákra, ez újkori politikai vértanukra. A czár eme mondását, melyet a lábai alá tiport magyar nemzethez intézett: »Tudjátok meg népek, hogy Isten van velünk«, így forditja meg: »Tudjátok meg czárok, hogy Isten van a népekkel.«

Igen, sőt mondhatni, legkedveltebb témája a *vadászat;* de nem az újkori, hanem a régi vadászat. Mert nem hiába rokon a vadászat a hadviseléssel, mindkettő ugyanazon a változáson ment keresztül: mindkettő elvesztette ősi eredetiségét, természetességét s ezzel együtt élvezetességét és költőiségét. Ma a katona dróton rángatott gép, talán egy ügyesen összeállitott masinával valóban helyettesithető volna.

Prózaivá lett a vadászat is. A nagy urak lemennek birtokaikra, összecsőditenek egy sereg hajtót s egy nagy falka kopót. A vadász megáll az erdésze által

kijelölt helyen s mint a forgókomédián, elvonulnak előtte a vadak, ő kényelmesen lepuffogtatja. Pár óra mulva összegyül a társaság s következik a lényeg, a 24 órai dáridó. Másnap pedig ország-világ tudja, hogy N. N. főúr mily nagyszerű vadászatot tartott, elesett ennyi meg ennyi száz vad. Azt persze nem irják, hogy milyen mesterségesen nevelt és elővezetett vad.

Milyen volt a hajdani s általában milyen a valódi vadászat? A vadász elindul egy, legfelebb két kopóval, behatol a rengetegbe, megállapitja a csatatervet, hogy honnan kezdje a hajtást, mikor ereszsze el a kopót; figyel minden zörejre, minden nyomra, működésben van minden érzéke. Az is gondot ad, hogy mely állást válaszsza, a honnan a vadat valamely keskeny nyiláson át hevederen találja.

Ez a valódi vadászat, a milyent talán már csak az amerikai őserdőkben találni. És mily fenséges az erdő boltozatos homálya különösen éjjel. De nemcsak fenséges, hanem a kripták, temetők csöndjénél is borzadályosabb. Tiszteletet parancsol a tenger, a puszták végtelensége, elhagyatottsága, rettenetes a csaták veszélye; de nem oly borzadályos, mint egyedül lenni éjjel a rengeteg közepén. Itt csönd van, némaság uralkodik; de azért közelben a holdfényben tánczoló lombok suttogása s a távolból hallatszó ismeretlen hangok vegyüléke, az itt-ott formálódó alakzatok annyira foglalkoztatják a képzeletet, az idegzetet, mint semmi más.

Tisztán csak azon érzelem, a mit az okoz, hogy

az ember önmagára, saját erejére, bátorságára van hagyatva, oly gyönyörteljes borzadály, melyhez hasonlót sehol sem lehet érezni.

Ehhez hasonló eszméket találunk a *Nyári les* (gyermekkori visszaemlékezés) czímű idillben:

Immár hegyélen száll le a nap...
Fák árnyai nyulnak előre.
Rejtek sűrűből most indul a vad
Ki, párja után, legelőre.

Most egybe az erdő mint a pokol
Rémmel telik el, besötétül...
...Tévedt utazó bolygván egyedül
Bezzeg veti most a keresztet.

De az ördögtől sem fél a vadász...

Ott jár a derentor, félve kitér
Előle parasztgyerek, asszony;
Szegénybe pedig meg-megfagy a vér,
Ha zörren szél a haraszton...

»Legszebb az erdő — irja egy helyen — a maga szűzies tisztaságában, fertőzetlenségében, méla csendjében, a midőn mintegy háboritlan családias otthonában, bűvös madárnyelven, elfeledkezve, önmagával beszél és titkait, ha el nem is árulja, de sejteti. Belevinni a falut, a várost a maga léha zajával, részeg tivornyájával, orditozó durva csőcselékjével, nem annyi-e, mint megszentségteleniteni a templomot, csárdást tánczolva a középen, filkózva az oltár előtt.«

Ha a vad nagyon elszaporodik és károkat okoz,

ám tessék népes, zajos hajtóvadászatot tartani; de ne ez legyen a valódi vadászat.

Szépen, vonzóan irja le a kacsázást, az októberi és novemberi, majd a deczemberi vadászatot, a mikor a frissen leesett havon keresi a vadász a vad nyomait, s jól kifáradva, kiéhezve ér haza a meleg szobába a párolgó ételhez s regéli el kalandjait.

Erős hazafias érzés, nemzeti önérzet szólal meg számos czikkében, főképen azokban, melyekben fővárosunk fejlődéséről, az 1885-iki kiállitásról, a magyar konyha előnyeiről, a vendéglők megmagyarositásáról stb. szól.

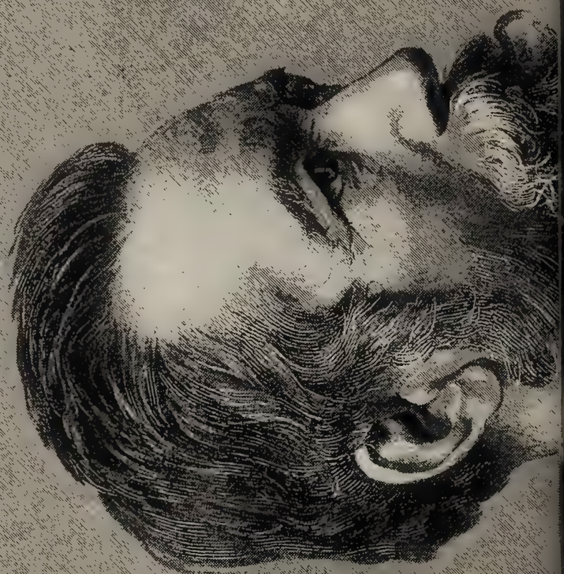
Az utóbbi időkben nagyon visszavonult a nyilvánosság teréről; de legújabban mintha csak megifjodott volna, mintha csak új életkedvet kapott volna, mintha az elmulasztottakat akarná kipótolni: az Egyetértésben, a Magyar Szalonban, a Fővárosi Lapokban, az Otthonban s főképen a Jelenkorban minduntalan találkoztunk nevével. Czikkei leginkább a nemzeti önérzetről, a magyar nyelvről szólanak, mindig érdekesen s csodálatos erővel és lelkesedéssel.

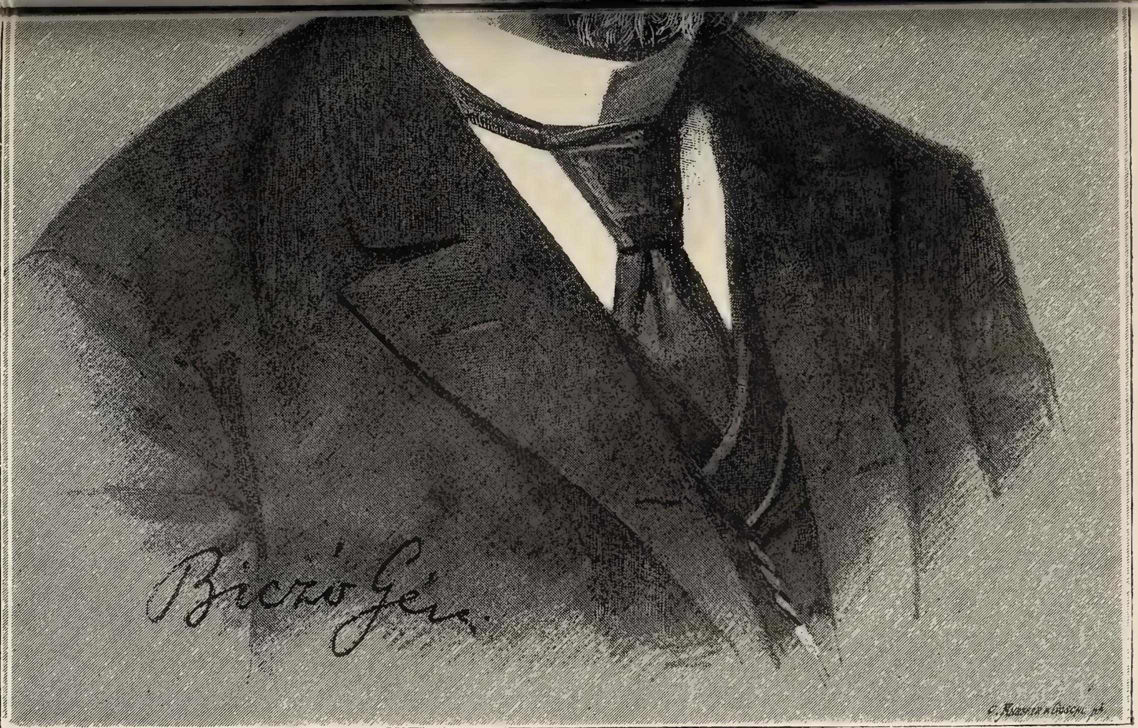
Meglepő e czikkekben az a rajongás, az a nemes büszkeség, a melyre az irót a magyar faj kitünő tulajdonságai, nyelvének szépsége ragadja. Különös, hogy ilyen előrehaladott korú ember a maradiság helyett ily buzgó hirdetője legyen az előrehaladásnak, a nemzeti megújhodásnak; hogy odaálljon a legifjabbak csapatába s még ő lelkesitse, irányitsa

őket. Tisztán látja kora nagy hibáit; de nem esik kétségbe, hanem azt mondja: Lesz még ünnep e világon! A magyar nagy lesz, dicső lesz, 20—25 millió ember fogja majd e földön zengzetes, gyönyörű nyelvünket beszélni.

Az eddigiekben kimutattuk, hogy Vajda czikkei mindenkor tartalmasak; de az idézetekből prózájának egy másik tulajdonsága, az *erő és tömörség* is kitünik. Kevés szóval sokat mond s szavai nemcsak kifejezők, erősen szinezők, hanem gyakran oly súlyosak, mintha megannyi gránitsziklák volnának. E tulajdonság pedig a mai korban, a mikor a gyors napi termelés oly lapossá, szintelenné és erőtlenné tette prózánkat, kétszeresen megbecsülendő.

Az erő néha kisebb-nagyobb mérvű nyersességbe csap át, például Petőfiről szólva, ezeket mondja: Sehol sem látszik meg rajta, hogy kereste, hajánál fogva hurczolta, csirizzel ragasztotta volna össze rímeit... hogy mivé lett volna Petőfi, e lélektani kérdést egy nyersuborka evő muszka zsoldos vágta ketté. Más helyen: Terem a politikus táblabiró, mint a subagallér. — A természet őszi dérrel mintegy beszappanozta a mezőt, hogy aztán leborotválja. — Ki hitte volna a piszeorrú, aprószemű, széles pofacsontú, tökevő, spirituszivó inasliberiájú népről (oroszokról)... Úgy fürdik, mint egy jól hizott mangalicza a possadó mocsárban... Elvégre az észszerűség törvénye uralkodik a világon, egyes emberek megtébolyod-

Vajda János 1886-ban.

hatnak (a nyelvrontók), de az örök törvények megmaradnak... A 30-as évek elején a magyar pórnő még igy szólt fiához: fiam, mosd ki a szádat, német szó volt benne...

Az erő és tömörség mellett lépten-nyomon valódi *költői szépségekre* találunk. Szebbnél-szebb jelzői kifejezések minden lapon találhatók, a nélkül azonban, hogy nyelve virágos lenne, például: rettenetes Niagara; rejtélyes, homályos, hitregés erdők, égbenyuló, erdős bérczek stb. Petőfiről szólva, mondja egyhelyt: a csalogánydalos tavaszra következett volna a hősköltészet nyarának fényes dele, azután a dráma gyümölcsdús ősze, a komor tragédiák, dermesztő, halottruhás, havas tele... Szórta magából az aranyat, mint a mesebeli tündérkirály, a kinek kincse több volt, mint a mennyit képvisel a nyomorú föld, melyen a halandók boldogitására megjelent... Önkénytelenül, a nélkül, hogy akarta volna, örökké sziporkázott, mint a karbunkulus. Élczei, ötletei nehezek, sulyokszerűek voltak, melyek egyszerre leütötték, a kit értek, mint a mészáros taglója a remekbe vágott bikát.

Néha egy kissé nagyon is czifra, például: hazafiúi és műinyenczi lelkesedésem pezsgőpoharát egészen csordultig töltötte, hogy a múzsák istennőinek ily forró csókkal felavatott kedvenczei is vannak. — Szóval ez oly este volt, midőn a vidámság édes bűbájú istennői ringattak álomba, melynek képein szakadatlanul hallatszottak át e kedves szellemek templomának tündércsengetyűi.

Legköltőibb nyelve akkor, midőn a természetet és vadászatot dicsőiti. Élénken, az állatnak minden lelki mozzanatát hiven tükrözve irja le a deczemberi nyúlvadászatot.

A nyúl felriasztva az eb által, melynek csaholását hegy-völgy viszhangozza, esze nélkül, sebesen fut egy darabig egyenes irányban, mig utóbb nem hallja az áruló kopó csaholását. Ekkor kissé felbátorodik, de másfelől ijedez az ismeretlen, szokatlan környéktől, hol nem igen járatos, szeretne visszatérni szokott tartózkodása helyére, hol minden bokrot ismer.

Visszaindul, de mintha hallaná a kopó egy vakkanását valami hegyélen, de a mely ismét elnémul, hihetőleg, mert a kopó völgybe ért ; a nyúl oldalt ugrik, hallgatózik, tünődik, fusson-e még messzebb és onnan térjen vissza, vagy talán már most is meg lehetne koczkáztatni a visszatérést?

Elmegy még messzebb, ez biztosabb lesz és baktat sebesen fölfelé ; de már minek ? — gondolja magában, hisz a kopót már nem hallja. Hátha itt újabb veszedelem éri, ez otthoniatlan, ismeretlen vidéken? Csak vissza! vissza ! És indul vissza tanyája felé. De már megint az az átkozott kopóhang! Felugrik és fülel iszonyú aggodalmak közt. Egy kissé megint az idegen tájak felé menekül. De hátha csak a szive dobogott. Hiszen a kopó már biztosan elvesztette nyomát. Biztatja magát és harmadszor, negyedszer visszafordul fekhelye tája felé.

Haj, bezzeg ő nem mondhatja, mint az angol polgár, hogy az ő háza az ő vára!

Hogy gyakran mily költői magaslatra emelkedik stilusa, álljon itt például a következő részlet, melyben a régi világ eltünését siratja:

A gőzmozdony, a villamdrót, telefon átfuródik mindenen, behatol az érintetlen rengetegbe, kifüstöli Dodona berkeiből a miszticzizmust; a villám, a gáz bevilágit a szakadékok, barlangok titokzatos éjjelébe és szétűzi onnan a bűvös rege szent homályát. Nincs többé nagyszerű csoda! Ez éktelen zajra felriadnak a vigályos ligetek, a pázsitos berkek tündérei, a zordon fenségű bérczek szörnyei és elköltöznek innen mindörökre, mert hiszen meg van irva, hogy örökké éljen az eszmény, el kell neki itt a földön enyészni.

Ugyanily gondolatokat fejez ki a *Vasuton* czímű gyönyörű költeményének a következő részlete:

... Tölgyei a rengetegnek
Álmaikból fölrezzennek
És a csöndes erdőn a fák
Mélabúba
Összesúgva
Társaiknak mondogatják:
»Hegyeink méhéből — kérded —
Hova lettek a tündérek?
Gnómok, rémek, gyíksárkányok,
Óriások, tüzet hányók?«
Szörnyeinkről már maholnap
Még a dajkák sem dalolnak.
Emberek nyeregbe fogták,
Nézzed — imhol lovagolják!...

A költő alaptulajdonságait: a gondolkodó főt, önállóságot, élénk képzelőerőt, a költői nyelvet prózai munkáiban is megtaláljuk; de itt általában derültebb a hangja, sőt néha humoros is. Kemény ostorozásra itt is találunk, de oly sötét kétségbeesésre,

megállapodni nem tudó töprenkedésekre, milyenek költeményeiben gyakoriak, nem akadunk.

Nyelvében előfordulnak ugyan ilyenek: orrontani, lerakosznak, banga nyúl, szodébban (dühösebben), nyiffant, kovácsol, izgodik (igazodik), czédaság stb., de azért népiesnek nem mondható. Eszejárása, kifejezései mindenkor okszerüek, világosak és tősgyökeres magyarságúak. Ha elkövet is itt-ott hibát, például: nem-e? irodalmár, kihullározás, ez áll, békehadargás (manőver), nyomtéveteg, gusztus, utórezgésével fülében halad, igényeknek megfelelő, régóta már úgy vagyok az irással ... stb. ezek a más iróknál lépten-nyomon előforduló nyelvbotlásokhoz, idegenszerűségekhez képest, számba sem vehető csekélységek.

KÜLFÖLDI ÉS HAZAI KÖLTŐKHÖZ VALÓ VISZONYA.

Sok folyó ömlik a tengerbe, de azért a tenger tenger marad s eredeti jellegét, tulajdonságait megtartja. Nincs költő, a kire más kisebb vagy nagyobb irók hatással ne lennének. Petőfinek eredetiségét senki sem meri kétségbevonni s mégis bizonyos, hogy alföldi rajzain Gaal József, tréfáin Csokonai, gúnyján Heine, daczos szabadságszeretetén Shelley, pátoszán Shakespeare, néhány romanczán Arany hatása érezhető.

Vajda Jánosnak is határozottan kifejlett, eredeti költői egyénisége van, de költészetén mégis észrevehetni bizonyos hatásokat és pedig nem annyira hazai, mint inkább külföldi irókat. Zilahi Károly a *Vészhangokra* 1860-ban irt kritikájában egyenesen azt állitja, hogy Vajda teljesen Petőfi hatása alatt áll, iskolájának közvetlen és tulajdonképeni tanitványa s költészete olyan, mintha Petőfi a Felhőkből, vagy az 1847-ki borongó költői korszakból egy darabot elvesztett és azt Vajda megtalálta volna. Szinte látja több darabján s általában összes művein azt a befejezetlenséget, a mely ezt a megtalálást igazolja.

Azok előtt, a kik ismerik a Petőfi-utánzók sallangos költészetét s Vajda tartalmasságát, felesleges bizonyitgatni, hogy mennyire tévedett Zilahi. Petőfi egyszerű, világos, egyszerre áttekinthető, mint a róna; Vajda mélységes, homályos, rejtelmes, titokzatos, mint a rengeteg, a hol született, gyermekkorát töltötte, a melynek zúgását, lombsátorát oly gyönyörűen megénekelte s a melynek fenséges szépségeit csak az tudja élvezni, a ki behatol sűrűjébe. Mindössze csak az élénk, merész fantázia, a néha elhanyagolt külső alak, a korlátokat ismerni nem tudó szenvedély tekinthetők rokon tulajdonságaiknak.

Világosabban észlelhető költészetén Vajda Péter hatása, mert a természetért mindketten egyformán rajongnak, a jobbágy és úr viszonyát mindketten érintik (Ártor és Ida, Kiállhatatlan szép, Bojtár Bandi). Vajda János sem mozog tágas körben s a különös

neveket, szavakat szintén szereti, sőt kifejezőbb szavakat is gyárt (Árviola, Dalima, sirámok, vészhangok).

Nagyobb szellemi rokonságot mutat azonban négy nagy nyugoteurópai iróval: Hugo Viktorral, Byronnal, Shelley-vel és Heineval.

Hugo Viktor a franczia romantikus iskola feje, szereti a drámai előadást, szaggatott, szenvedélyes felkiáltásokat, a nagyszerűt, csodálatost, megdöbbentőt, harczot, vihart, poklot, halált. Szeret nagyitani, a mérhetetlenséget festeni. Fegyvere, ha támad, nem a nyil, hanem a bárd. E tulajdonságok mind észlelhetők Vajdán is. Shelley-hez különösen a szellemökön borongó búskomor hangulat által s az Isten és ember létének kutatásával hasonlit, azonban Shelley istentagadását nem találjuk meg költőnknél. Byron alaptulajdonságaiból — lelkesedés, megvetés, őrült szenvedély, mély bánat, hit és vallási kétely — szintén sokat lelhetünk föl Vajdában.

Heinét magyar forditója, Endrődi Sándor a következőképen jellemzi: Szerelme nem valami jótékony, kényelmes hőmérsékű parázskisugárzás, de rettenetes hatalom, a lélek legmélyein sustorgó, pokollánggal égő szenvedély, melyet ugyan távolról mindig kisér az érzelgős rajongás, a szelid epekedés, de szerelme sötét pompájában mégis inkább egy rémes, gyászos regéhez hasonlit, melynek vége a nyomorúság, a halál. Megsebzett, hányatott szive a virágbalzsamos, madárdalos tavasz-

tól várja a gyógyulást, de nem kapja meg, mert mindig olyat keres, a mi elveszett. Egy pillantás dalaira arról győz meg, hogy romantikus és pesszimista. Mindenütt nyomort lát, az igazság keresztre van feszitve, csak a pénz, a csúszás-mászás boldogit. Az ember sorsa iszonyú, az élet valóságos zsibvásár.

Sok, Vajdára is találó vonásra akadunk e jellemzésben, sőt még néhány versük eszméjükre s felfogásukra is megegyezik, pl. Heine a *Kérdésekben* éppen azt kutatja, a mit Vajda több bölcselmi versében: Egy ifjú a sivatag tenger előtt áll s kérdi a hullámoktól:

Ó, fejtsétek meg nékem az életet
Kinzó, ősrégi talányát...
Mondjátok meg: mi az ember?
Honnan jött? Hova megy majd?
S a csillagokban ki lakik fenn?

A habok csak tovább mormolnak, a szél csak tovább üvölt s a csillagok hidegen, közönyösen fénylenek s a bolond ifjú csak várja, várja a feleletet.

Vajda a *Nyári éjben* igy ir:

Vergődő lelkem is magába'
Csak jár, kutat, bár tudja jól,
A mit keres, meg nem találja,
Hiába fárad, fuldokol.
Szeretné tudni, kit szolgál;
Hol itt az úr, ki ő, mi ő?
Keresse fönn a csillagoknál!
Vagy ő az, az örök idő?

Mindkettőnél találunk oly költeményre, melyben a költészet legfényesebb magaslatáról egyszerre sárba pottyanunk. Heine egyik szerelmi dalában (Itt állok...) sóhajtozik, hogy ha fecske volna, kedvese ablaka fölé rakná fészkét, ha fülemile volna, csak neki énekelne:

S ha gimpli volnék, rögtön
Elfoglalnám szived:
Rád hat a gimpli bánat,
S gyógyitasz gimpliket.

A hangból való ily kellemetlen kiesés van Vajdánál a *Fürdői emlékekben*. A fürdő utain egy leánynyal találkozik és szive oly nehézzé lesz, hogy Atlasz is alig volna képes fentartani. Kétségbeesve vonul a rengetegbe és sóhajtozik, hogy miért is mult el a lovagkor, mikor a lovagok a szépek lábaihoz borulva nyögték: Szeress vagy meghalok:

És elég volt a szépnek ennyi;
A lovag is czélt ért vele,
Ki nem nevette érte senki
S a rendőr sem fülelte le.

E hasonlóságok mellett azonban lényeges különbség van köztük. Vajda nem hányódik annyira a szélsőségek között, a szerelem nem annyira érzékies nála, ha szatirizál: fedd, dorgál, ostoroz, de nem sért. A pesszimizmus mindkettőjükben megvan, de mig Heine magát a teremtést is

kigúnyolja, tagad mindennemű haladást, hazáját, a katholikus vallást, a túlvilágot is pellengérre állitja, kigúnyolja s az emberszeretet hiányzik verseiből, addig Vajda a 48-as mozgalmakat a legnagyobb lelkesedéssel üdvözli s ostorát is a haza s népe érdekében suhogtatja.

Nem kevés rokonságot találunk a nagy olasz pesszimista, *Leopardi* és Vajda költészete közt.

Mindkettő eredeti, merész, nagy, hatalmas szellem. Leopardinál is legérdekesebb költészetének bölcselkedő része, melylyel előbb saját, később az egyetemes bánatot, minden eszményen való kétségbeesését zengi. Mindketten foglalkoznak a végtelenséggel s mindkettőnek van is *Végtelenség* czímű verse. A természet mindkettőjök szerint örök rejtély, könyörtelen. Az ember csak játékszer kezében.

A természetet mindketten gyönyörűen festik. Nincs olyan költő, ki Leopardinál szebben rajzolná; csakhogy mig Vajdának legjobb barátja, jótevője, egyetlen vigasztalója, valóságos üdülő menedékhelye a természet, addig Leopardi az emberiség legnagyobb ellenségének tartja, az emberi nyomor legfőbb okozójának s felhivja az embereket, hogy fogjanak össze s küzdjenek ellene.

S valóban Leopardival roppant mostohán bánt el a természet. Mig Vajda hatalmas, szinte herkulesi alak és vas-szervezet: addig ő nyomorék, ideg- és szembajos. Lelke is beteg. Éppen mint Vajda, viszontszerelemre nem talál soha, vágyai kielégitetlenek maradtak. Mily fájdalmas, szinte szivet

metsző szerelmi versei vannak s mily gyöngéd ellágyulásában!

Otthon a szüleiháznál keserves fiatalsága volt; Vajda valóságos tündérálomnak becsüli a magáét. De abban megegyeznek, hogy egész életükön nehéz anyagi helyzetben vannak, azonban Leopardi nyomora sokkal nagyobb. Már kora ifjúságában, 17 éves korában gyakran öngyilkosságra gondol.

Már első ifjúi zajgása közt
Az örömök, kínok meg óhajoknak
Gyakorta hivtam a halált. S mi hosszan
Elüldögéltem kutunk oldalán:
Tünődve, hogy ne öljem-e vizébe
Reményeim meg bánatim.

A mult dicsőségével szemben mindketten a jelen tespedését gyalázzák. De mig Vajda erős, alkotó, cselekvő, addig Leopardi csüggeteg, verseiből tompa kétségbeesés szól:

Az élet unalom, csömör, a világ sár,
Csak egy vigasztalás van: a képzelem.

Az új magyar lirának főbb sajátságai: A hazafias érzés háttérbe szorul a szerelem előtt, ebbe pedig sok érzékies vonás vegyül. A nemzeties kérdések helyét szoczialis ízű eszmék foglalják el s nagy tért foglalnak el a bölcseleti kérdéseket taglaló bölcselmi énekek, melyekből a megnyugvásra vezető összhang legtöbbnyire hiányzik. A költőkben a verselési ügyesség megvan ugyan, de

új versformákat nem teremtenek, sőt a külső alakot gyakran elhanyagolják.

Ez új lira körülbelül a 60-as évekkel kezdődik s mintegy visszahatása a petőfieskedők népieskedésének, tartalmatlanságának s eredménye a folyton szaporodó külföldi nagy irók forditásainak. Az új irány főbb vonásai legelőször észlelhetők Vajda János költészetén, kit éppen ezért az új magyar lira atyjának tekinthetünk. Ha nem is oly vezéregyéniség, mint hajdan Vörösmarty, Petőfi s Arany volt: úgy irányánál, mint későbbi fellépésénél fogva az új irók legnagyobb része Vajdát tekintheti vezérének.

Hogy ez állitás mennyiben állja meg a helyet s hogy Vajda hatása az új nemzedékre milyen fokú, ennek kimutatása végett nem lesz érdektelen néhány rokoneszmét és párhuzamot bemutatni.

Vajda János a *Tavasz felé* II. igy szól:

Én már kijártam, elvégeztem
Az egész életiskolát.
Komédia csak már előttem
Maga a zord valódiság.

Dömötör János:

Meguntam a magam faját,
Az emberek zaját, baját.
Minden dolgod, emberfia,
Komoly képű komédia.
(Megúntam.)

Tavasz felé I. részben azt reméli Vajda, hogy a természet ölén megnyugszik.

Ne félj szivem, derülj, vigadj
Szegény bús rabmadár,
Nem örök a hó, sem a fagy,
Fogságod majd lejár.

De nem soká leszek rab itt,
Majd immár eljön az,
Ki engemet kiszabadit
A jó, a szép tavasz.

Ábrányi Emil is igy vigasztalja magát:

Habár az emberek gyűlölnek,
Lám még mosolyg rám az ég!
Tudom, ha majd az új kikeletnek
Pompája nyit völgyön, hegyen,
A fakadó bimbócskát én is
Megindult szívvel nézhetem . . .

Azután alább:

A föld, a jó föld hogyha egyszer
E fáradt ajk végsőt sóhajt:
»Pihenj fiacskám« örök ágyát
Én nekem is megveti majd!

Ugyanezt fejezi ki Vajda, a mikor azt kivánja, hogy a mély vadonban, félreeső völgy ölében aludja örök álmát:

Ó, milyen jó volna ottan . . .
Ismeretlen sirgödörbe
Elaludni mindörökre
S ott egyebet mit se tenni,
Csak pihenni, csak pihenni.

A szerelem érzékies hangja szól Vajdánál a *Pásztorórákban*:

Sötétben is... ah, még csak ott
Úgy sütsz, lobogsz, hogy majd elégek
S az üdv izzó kohója, hol
A csók terem, mi bűvösb annál?
Az tüzesebb mint a pokol
És édesebb a mennyországnál.

Reviczky:

Égess el! Kéj s tűzhalálra vágyom,
Szerelmed máglyáján adjam ki lelkem.

Szoritsatok, hogy többé föl se keljek,
Ti hókarok s mégis lángot sugárzók!
Hevitsd agyam, te perzselő lehellet!
Szikrázzatok ti izzó tűzparázsok!

Még hasonló képet is találunk a kettőnél, mert Vajda is azt mondja fenti költeményében:

A vállad oly hideg, fehér,
Mint a szűz hó a Kárpátokban.
És mégis gyújt, ha közel ér,
Perzsel, mint villám olthatatlan.

Sokszor felhangzik a panaszos kérdés Vajda ajkairól: minek élni, miért születni. A czéltalan életről panaszkodik *Palágyi* is:

Csak ténfergek, csak ballagok,
Azt sem tudom, mit akarok.

Az emberek rosszaságát lépten-nyomon hangoztatja Vajda. *Ignotus* még tovább megy, már a

bölcsőben fekvő csecsemő szemeiben is a bűn sugarát látja villogni.

A magány utáni vágy szól Vajdánál:

Boltozatos, titkos sűrűk mélyén
Háboritlan alacsony kis hajlék,
Ó, ha ottan élhetném le békén,
A mi napjaimból hátra van még.

Lipcsey Ádám (Hangulat):

Szivem olyan, mint a falevél,
Nyári nap, ha rátűz, elalél,
Keresi a csöndes félhomályt,
Hol hivalgó fény, zaj sohse bánt.

Mit nekem a kapzsi emberek,
Ha befogad árnyas, hűs berek.

Hasonló hangokat hallat *Szabó Sándor* a *Mementóban.* A méla fenyvesek árnyában jár, a zizegő ágak azt súgják fülébe, hogy egykor nyugalmas szemfedőt adnak neki, a mezők illatos virágai azt igérik, hogy koszorút tesznek sírjára:

S a föld, a melyen sok csalódás, bánat
Fájó keservet okozott nekem,
Tompán dobogja léptemre a választ:
»Ölembe csendes nyughelyed leszen.«

Rokon érzelmek, eszmék vannak Endrődi *Visszavárlak* s Vajda *Találkozunk* czímű rapszódiájában. Mindkettőben meghalt kedvesét keresi föl a költő az éjféli órában.

Vajda az *Otthon* czimű elégiában panaszra megy a természethez, a lenge fákhoz, a napsugaras lige-

tekhez, a völgyekhez, a halmokhoz s elmondja nekik, mennyi megbántást kellett szenvednie az emberektől. *Zalár* is hazamegy, kimegy a kertbe, eszébe jutnak a rég letünt idők, a tovarepült ifjúság, az elmult örömök:

Ó, világ! mit láttam én abban,
Elkérték lelkem, én odaadtam.
Mosolygó, szép virág volt e lélek,
Illatában angyalok fürdének.
Visszaadták már... de összetépve,
Nincs rajt egy sértetlen levélke...
Mért hallgattam a baráti szóra?
Őszi rózsa, fehér őszi rózsa.

Az eltünő hab, az elillanó felhő ezt súgja Vajda fülébe:

Nincsen itten állandóság,
A mi él, mind elmuló. *(Balaton partján.)*

Győri Vilmos is ezt hallja a habmorajból:

Örökre nincs állandó semmi, semmi,
S pótolhatatlan nincsen senki sem.
(A parton.)

Rossz a világ, hamisság, szédelgés, hazugság, szivtelenség uralkodik az igazság, irgalom és hűség helyett, mondja *Endrődi* az *Éjszaka* czímű bölcselmi énekben. Még kegyetlenebbül ostoroz Vajda a *Jubilatéban. Barát Ferencz* pedig látva e földön történő szörnyűségeket, tagadja, hogy Isten van az égben.

Vajda a sirról szólva, ezt mondja:

Tömlöcztartó lehetett az,
A ki a sirt feltalálta.

Hasonló eszmét fejez ki *Koroda Pál*, mikor azt mondja, hogy nincs szabadság e világon, még a sir is örök rabság.

A létről elmélkedve Vajda, azt kérdi:

> Mi itten örök: a halál-e vagy a lét?
> A sirban a kezdet, bölcsőben a vég?

Majdnem egész hasonló kérdések találhatók *Szomori Károlynál*:

> Lét és enyészet, egy se kezdi,
> Vaj' melyik akkor hát a vég?
> Ahhoz, hogy éljünk, csak születni,
> Avagy meghalni kell elébb?

Sok rokonságot mutat költészetével a korán elhunyt *Komjáthy Jenőé*, kinek munkái éppen halála előtt kevés idővel jelentek meg *Homályból* czímen. Hasonlóság köztök az eszményi gondolkodás, panasz a lét ellen, a halálvágy, a nagy természeti titkok, az istenség kutatása, itt-ott jelentkező érzékiség.

De Komjáthy sokkal elvontabb. Költészetében sokhelyt alig van valami kézzelfogható, alig ismer törvényt, azt kivánja, hogy egyedül a sziv kormányozza a világot s a szép, jó, igazság, szabadság győzzenek a világon. Önmagát hirdeti a mindenség középpontjának. A forró nyár az ő évszaka, a légbe, napba vágyik s valóságos napimádó. Vajdánál még szertelenebb, túláradóbb.

Abban mindketten megegyeznek, hogy a jövőtől várják az elismerést, dicsőséget, halhatatlanságot.

Daczára Vajda nagy elvonultságának és népszerűtlenségének, igen sok tisztelője, bámulója és magasztalója volt.

Halála előtt napokkal és utána hetekkel a napi és heti lapok hosszú czikkekben foglalkoztak vele és ha akadt is egy-két iró, ki sötét és kedvezőtlen képet festett róla; de a többségnek szinte rajongó hangja valósággal meghatja és felemeli az olvasót s azt az erős hitet ébreszti föl, hogy mégis nagy szellemnek kellett annak lennie, ki előtt irodalmunk kitünőségei igy meghajolnak.

Endrődi, Ábrányi, Bartók, Zempléni Árpád, a Palágyi testvérek és mások mily gyönyörű sorokat irtak róla életében és midőn már rég porladozott, hiányát érezték öreg barátjuknak és legalább szellemével akartak társalogni.

Milyen sorokat, hasábokat tudnék tőlük idézni! (»Üstökös hullott le az égről!« »Vajda Jánossal az utolsó nagy stilű magyar dalos költő szállott sirba.«)

De térszűke miatt legyen szabad csak egy-kettőre szoritkoznom, melyek a nagy költő jellemére vetnek világot.

»Igen, — igy ir róla *Ábrányi* a Pesti Napló 1898. április 18 ik számában — évek, sőt évtizedek kapcsoltak hozzá, a magános költőhöz, a ki nem kereste senkinek a barátságát, mert félt a csalódástól, de végtelen hűséggel viszonozta mindazok rokonszenvét, a kik hívek maradtak hozzá. A büszkékkel szemben ijesztően rideg és gőgös

tudott lenni; a gyöngékkel szemben meghatóan gyöngéd és alázatos.

Hosszú, bizalmas kóborlásaink, kedélyes vacsorálgatásaink képei után most felsuhan elém, mint fekete árnyék, a januári haldoklás emléke.«

Bartók Lajos remek verset irt az öreg lantosról, kit senki sem ért már meg s idegenül jár otthonában.

Palágyi Lajos megható gyöngéd hangon irta meg Vajda János emlékezetét és a következő költeményt irta hozzá:

VAJDA JÁNOS EMLÉKEZETE.

A város utczáin egyedül haladva,
Valami káprázat fog el olykoron:
Megjelen előttem a költő alakja,
Nagy eszmék borúja a zord homlokon.

Nem halt meg a költő, városunkban jár még,
Hódolón köszöntöm, úgy mint hajdanán,
Járunk együtt hosszan, két sötétlő árnyék,
Napfényes utczákon ... lassan ... tétován ...

Szól ő bús haraggal: »Jaj, hogy itten élek,
Hol tolong a kapzsi alkusz nemzedék.«
Felelek rá halkan: Ó, boldog a lélek,
Mely itt is megőrzé forró, szent hevét!

»Ott, hol szerte árad sebhegesztő béke,
Azt az erdőt, völgyet mért is hagytam el ...«
Éppen az a költő örök dicsősége,
Hogy itt is ama szép honról énekel.

»Ó, hogy e bűnversenyt néznem kell sok évig,
S meg nem javithatom, mert jobb sohse lesz!...«
Végigélni tisztán, kibirni mindvégig,
Halhatatlanságnak nagy próbája ez.

»A pokolnak kínját lelkemben viselve,
Se itt, se túl nem int felém szebb haza...«
Poklot azért szenved a költőnek lelke,
Hogy másoknak legyen égi vigasza.

»Nincs igazság, jónak nincs jutalma itten,
Rossz az Isten és rút tréfát űz velünk...«
Mégis csak jóságos mihozzánk az Isten,
Ki ily költő-szivet adott minekünk.

...Igy vitázunk ketten, de ime, az árnyék
Egyszerre mellőlem eltűn nyomtalan.
Ah ő temetőben porladozik már rég
S én e nagy városban járok egymagam.

Csüggedten bujdosom, lelkem mélyén fázom,
Az ő izzó lelke, hogy nincs már velem,
Álhivők között e szolgai világon
A lázadó titánt, ó, hogy keresem.

Bár maga hit nélkül, mégis hitforrásom,
Mi volt ő énnekem, hej, csak most tudom!
Lázadása nélkül mit ér megadásom?
Lelke része nélkül mit e nyugalom?

Az ő pokla nélkül hol van az én mennyem?
Zord kétsége nélkül mit ér ez a hit!
Kinek vívódása csillapit le engem?
Kétségb'esésével, ó, ki bátorit?

Nemcsak szépségeért közöljük e költeményt, hanem azért is, mert benne az újabbi költői nemzedék egyik legkiválóbb tagja mesterének vallja Vajdát s nyilt tanuságot tesz amaz állitásunkról, melyet e tanulmány egy másik helyén bővebben kifejtünk, hogy költészetünk legújabb irányának Vajda a meginditója s atyja, a mint ezt különben *Kardos Albert* is mondja Endrődi *A magyar költészet kincsesháza* művéhez irott irodalomtörténeti ismertetésében.

Szépen tükrözi e költemény a mester és tanitvány viszonyát. A tanitvány nem tudja feledni a már régen sirjában porladó mestert s a mint az utczákon bolyong, im' egyszerre megjelenik és szembe jő, a kivel szive-lelke annyit foglalkozik s együtt járnak és beszélgetnek úgy mint hajdanán. A mestert keserű, bús haraggal tölti el a mindennapi élet szennye s lelke mély sebekkel vérzik. A tanitvány szelid szavakkal igyekszik enyhiteni az égő, sajgó fájdalmakat.

Hogy *Palágyi* mennyire mesterének tekintette Vajdát, meghatóan irja meg ezt *Vajda emlékezete* czímű művében, melynek egyik pontját idézzük:

Úgy is áll ő előttem s igy álland mindvégig, mint példányképe, eszménye a magyar költőnek, ki a maga iró-apostoli küldetését teljes mértékben felfogja s mind halálig hiven követi. S ha arra a veszteségre gondolok, mely ért, vigasztalhatlan vagyok. Mert iróink közt legtöbbet tőle tanultam, legtöbbet neki köszönök s hiába keresek mást, kinek szavát, véleményét, itéletét oly föl

tétlen bizalommal fogadhatnám, mint az övét. A mikor tévedtem, a mikor hibás útra tértem, a dicsőült volt az, ki szigorún és igazságosan mondotta meg nekem véleményét s mindig úgy tekintettem őt, mint az egyetlent iróink közül, kinek valamely munkámról vagy tervemről való véleményét tudnom kell. Nemcsak irodalmi, hanem társadalmi, életelvi ügyekben is az ő itélete volt az, a mit mindenekelőtt hallani kivántam s bár gyakran lesújtott, mindig éreznem kellett igazságát, eszményiségét. S jutalomnál és elismerésnél többet ért nekem, ha csak egy szóval is biztatott, ha csak valami halvány buzditásra méltót talált munkáimban. Őt elvesztvén, igazán elárvultam s velem együtt elárvult az a néhány iró, a ki tisztelettel környezte a halhatatlant.

KÖLTÉSZETE ÁLTALÁBAN.

LEGSZEBB KÖLTEMÉNYEI.

Költeményeinek száma a félszázadhoz képest nem nagy, eszmeköre, melyben mozog, majdnem szűknek mondható. De az bizonyos, hogy nem azok az elsőrangú hegységek, a melyek nagy területre terjeszkednek ki, hanem a melyeknek csúcsai magasabbra emelkednek. Már pedig négy nagy költőnket kivéve, nincsen más, a ki annyi, valóban remekszépségű költeményt irt volna, mint Vajda.

Tekintsünk meg közelebbről ezek közül néhányat.

A *Búcsú* művészi és mégis természetes külső alakja, az egészen végigvonuló mély, de gyöngéd szerelem, szivet-lelket megreszkettető méla fájdal-

mával tünik ki. A hang folyton emelkedik benne s gyönyörű akkordban végződik.

Száll a hegyre czíműben gyönyörű képet fest: a hegyet, a zúgó erdőt barna felhő takarja el, a fáról hervadt levelek hullanak, tompa lehangoltság vesz erőt mindenen, a közeledő megsemmisülés tudata mint nehéz árnyék lebeg a táj fölött. Az egész természet egy mélyen érző lénynyé lesz, mely sóhajt, mereng a pusztuláson s néma váddal kérdi a természettől, hogy miért születünk, ha meg kell halni. A hangulat, az érzelem és a természeti kép harmoniája páratlan; de tökéletes az összhangzat a költemény külső formája és a gondolat közt is. A sorok szinte érzékitik az erdő zúgását, a köd nehézkes borongását, a természet mélázását.

A külső alak által hasonlóan szépen érzékelteti a gondolatokat a *Vasuton* czímű költemény. Az egész vers csupa hangfestés, csupa lüktetés, haladás, repülés. Szinte halljuk a kerekek dübörgését, a lánczok csörgését, a vágtató vonat zaját; szinte látjuk a repülő városokat, a tarjagos füstfelleget, a zuhanó, izzó sziklafalat, a hajladozó erdei fákat. Szemünket, agyunkat bűvölet fogja el, azt hiszszük, hogy a mesék országába jutottunk, hol kövült barátok monoton imája zúg, összefűzött kisértetek láncza csörög s a kocsit tüzet hányó sárkányok röpitik tova. Ennél fantasztikusabb költeményt hiába keresünk irodalmunkban.

Tavasz felé II. váltakozó hangulata s az e hangulathoz alkalmazkodó, mindvégig fenséges, hatal-

mas, de az elején vadabb, nyersebb, a végén finomodó hangja által tünik ki. Életunalóm, elfásultság, a világ megvetése tölti el a költő szivét. De kimegy a természetbe s annak tiszta levegője, szűzi pompája elűzi agyáról a sötét borút, meglágyitja elfásult szivét s az ifjúkor emlékeit idézi föl lelkében.

Eltakartam képed a szerelmi vergődésnek remek kifejezője. A költő legyőzi önmagát, kitépi szivéből a méltatlan képét. Kéri a csillagokat, a tiszta égboltozatot, hogy segitsék őt ez önlegyőzésben s ha majd a földben szerelmi kínjai között sehol sem talál nyugvóhelyet, fogadják be végtelen birodalmukba.

A *Sokat gyötörtél* czíműben a lángoló szerelem, az életbölcselem, a rajongás és a kikerülhetetlen megsemmisülés tudata egyesül. Egyfelől az élet, másfelől a halál. Mig szemei imádattal függnek kedvesén, agyában nehéz gondolatok támadnak: a biborajk, a tündöklő arcz, a fenséges termet egykor mind oda lesz. A hóhér idő ádáz kezével mindent megsemmisit. Szörnyű törvény uralkodik a természetben; a születés oly nagy vétek, hogy ezért mindenkinek meg kell halnia.

A *Vaáli erdőben* gyöngéd hangja, a természetből vett remek képek, sejtelmes lemondása, a *Szegény öreg koldus* rövidsége, hatásos, szinte drámai refrénje által tünik ki. Lehet-e egy saját életével, a világgal betelt ember vágyát szebben festeni, mint e költemény teszi? Az utóbbi három helyzetet fest elénk, három érzelmet ébreszt bennünk,

szép fokozással. Egy mélyen érző szivnek egész benső világa tárul elénk.

Gyermekkorom tájéka elégiájában gyönyörűen van feltüntetve a gyermekkor naiv felfogása, mely mindenütt tündéreket, fényt, ragyogást lát és az öreg emberé, kit az élet, a tapasztalás megtanitott, hogy mindez csak a képzelem műve. De mégis szeretne meggyőződni róla, hátha — ha másutt nem is de — otthon mégis csakugyan olyan a világ, a milyennek gyermeki szemével látta. De lemond e vágyáról, mert hasztalan élnének a tündérek, hisz szive már úgy is holt, hasztalan zengene a bölcső danája, hisz fülei már előre hallják a siró harangszó kongását. Elmult az ifjúság, a dicsőség, a verőfényes dél; sötétül az égbolt, zúgni kezd az ősz baljós szele, megásva a sötét sirgödör, csak egy csuszamlás és mindennek vége lesz. A sir szélén álló öreg visszamegy a bölcsőhöz, még egyszer felidézi a gyermekkor tündérvilágát, ragyogó szinekkel festi annak naiv boldogságát.

A költemény második részében a hang komorrá, a kép sötétté lesz s ott ásit a fekete sirverem. Mennyi kép, mennyi szin, mennyi eszme és gondolat! S a költemény mégis egységes, nemcsak tartalmi összefüggésénél, hanem az egészen végigvonuló elégikus lemondásnál fogva is.

Kerekdedsége, külső és belső befejezettsége, találó hasonlata, meglepő ellentétei (a jéghideg sziv szembeállitása a külvilág felolvasztó ragyogásával,

a hosszú téli éj és felkelő nap) teszik remekké a *Húsz év mulva* czímű dalát.

A *Városligetben* ellentéte a *Tavasz felé-nek,* de alapeszmében megegyezik azzal: a világ rosszasága által megbántott sziv örömet, enyhülést talál a természet ölén. E költemény, a végén beállott hirtelen fordulattal nemcsak meglepi, hanem szinte megdöbbenti az olvasót.

Mig az *Otthon* gyöngéd, naiv hangjával mélyen meghatja az embert, addig az *Üstökösben* a költő képzelme a magasba száll, nyelve is emelkedett, sorai szinte harsognak, szavai oly erősek, súlyosak és finoman csiszoltak, mint a gránitoszlopok. De mig ez óda bizonyos fájdalmas akkordban végződik, az *Állatkertben* mindvégig megtartja emelkedettségét, merész, fenséges hangját.

A *Jelenetek* tökéletes, művészi stanzái, lüktető ritmusa s az egésznek alaphangulatát kifejező, vissza-visszatérő sorai által emelkedik ki. A kifejezések tömörsége, a különböző képek sokasága, az egymást hirtelen követő gondolatok valósággal drámaivá teszik e bölcselő éneket.

Nem kevésbbé kifogástalan külső alakúak a *Nádas tavon* és *Hajón,* melyekben igen szépen érzékelteti az alapgondolatot: hogy hátha csak álom, csalódás az egész élet.

KÖLTÉSZETÉNEK TÁRGYAI.

Költészetének legfőbb tárgya a *szerelem.* Hogy milyen a szerelme, azt önmaga jellemzi legjobban:

... nem tudok szeretni lanyhán,
Csak szertelen, szörnyen, nagyon.
Úgy ég vérem, mint a kátrány
A tengeren kigyúlt hajón.

Mint salétromos rakéta,
Mely égbe vágyva sustorog,
Erőködését mosolyogva
Nézik a fényes csillagok.

Hogy mily nagy hatalmat tulajdonit a szerelemnek, a *Szerelem hatalma* fejezi ki:

Ki ura vagy seregeknek,
Kit népek, országok rettegnek.
E szép szemek sugarától
Remegsz, a földön csúszol-mászol.

... egy parányi, láthatatlan
Szikrában oly nagy hatalom van.
A dinamitnak egy morzsája
Nagyobb úr mint a Himalája.

Tövébe, hogyha akna furva,
Egy öntudatlan gyermek ujja
Érintse meg és hurrah, egyben
A Csimborasszo légberöppen.

Mikor szeret, mint a láva boritja el szerelme tárgyát, eget-földet összehord hasonlatnak s még az Uristentől is félti, hogy megirigyli boldogságát. Nem csoda, hogy nem tud találni olyan lényre,

a ki szintén úgy tudjon szeretni, mint ő. A mikor csalódik, fájdalma éppen úgy nem ismer határt, mint boldogsága. Megátkozza önmagát, a világot, a természetet. Ki akarja irtani lelkéből a szenvedélyt, de nem lehet. Ideáljai nemcsak angyalok, hanem démonok is, kik éjjel-nappal gyötrik. Ezért mondja egyhelyt:

Nem való az én szerelmem
Sem az égbe, sem a földre;
Nincs az teremtve csöndes
Olvadó szelid gyönyörre.

Pallos és tűzláng kell annak;
Egyik átkos vérét ontja,
Mig a másik szünet nélkül
Megemészti sustorogva.

Innen van az, hogy szerelmi versei közt alig van egy-kettő, a melyben derültebb hang volna, a legtöbben a fájdalom, a kétségbeesés, a belső küzdelem az uralkodó hangulat. Ha Kisfaludy Sándor *Himfyje* szelid érzelmességéért lirai regénynek nevezhető, Vajda *Szerelem átkát*, *Gina emlékét* s egyéb szerelmi verseit méltán drámának mondhatjuk, tömör, szaggatott nyelvéért, a benne uralkodó szenvedélyért s a miatta boldogtalansággal bűnhödő költőért.

Hazafias költeményeiben figyelemmel kiséri a haza sorsának változásait. A nagyszerű idők és események által elragadtatva azt jósolja, hogy dicsőségben, fényben, szabadságban az első nép lesz a magyar. De csalódik s az új fordulattal nincs

megelégedve: a megalkuvókat keritőknek, a hazát bukott anyának nevezi s kérdi, hogy vajjon megengedi-e a becsület, hogy ezután is szeresse. Az újabb kor fejlődését látva, majd a jövőbe vetett reményének ad kifejezést, majd a gúny legélesebb fegyverével támadja meg a korrupcziót, az üzéreket, kik árverelik a kerületeket, a hon ügyének papjait, kik maguk kövérek, mig hazájuk mint az Isten a keresztfán, olyan meztelen.

Gyakori tárgyai költészetének a *bölcselmi eszmék*, melyekkel a metafizika foglalkozik. Kutatja a lét, az élet czélját, a bölcső és sir titkát, a végesség és végtelenség eszméi foglalkoztatják. Hasonló eszmékkel, kutatásokkal találkozunk Arany János, Tompa Mihály lantján is; de mig ők a hitben megtalálják kérdéseikre a feleletet s a kibékitő összhang mindig meg van költeményeikben, addig Vajda az újabb korhoz képest, mely szeret eszére támaszkodni, megállapodásra jutni legtöbbnyire nem tud s gyakran ismétlésekbe bonyolódik.

A lirai téren ebben a három irányban működvén, áttérhetünk *elbeszélő költészetének* jellemzésére. Vajda annyira lirikus, hogy e tulajdonságát e műfajban sem tudja megtagadni. Legtöbb elbeszélő költeménye a költő egyéni érzelmeit és helyzetét tünteti föl. Legtöbb személye oly szenvedélyesen szeret, mint maga a költő (például Artor és Bojtár Bandi); valamint a *Szerelem átkának* eszményét megveti a költő, úgy veti meg és hasonló okból Alfréd is Izidort.

VAJDA JÁNOS UTOLSÓ ÉVEIBEN.

Valamint a költőben többször van érzékiesség, úgy van Artorban és Alfrédban.

Jellemei nem eléggé változatosak, nőalakjai legtöbbnyire a *Szerelem átka* méltatlan és *Gina emléke* hideg szépségének változatai. A Szerelem átkának méltatlan ideálja és Izidora, továbbá Leona azonosak. Hideg, de ellenállhatatlan szépségek: Gina, Dalima, Árviola. Általában kevés szint használ.

Cselekvénye néha a terjedelemhez képest igen kevés, meséiben a véletlennek néha szintén nagy szerepe van (Alfréd regénye, Találkozások). Szerelmi költeményei közül némelyik egészen hasonló epikai darabjainak egy-egy részletéhez (például az álom Alfréd regényében és a Szerelem átka XXII.). A *Szomorú körutas*, *Mit kongnak, bongnak . . .* alapeszméje ugyanaz, mint számos bölcselmi énekének s ez alapeszme annyira uralkodóvá lesz bennök, hogy inkább bölcselő költeménynek tekinthetők.

Legjobbak elbeszélő művei közül *Béla királyfi* és *Törzsök Jankó*, szintén jobbak *Találkozások* meg *Ábel és Aranka*. Az előbbiek teljesen hibanélküliek, az utóbbiakban azonban már némi fogyatkozások vannak.

ROMANTICZIZMUSA, PESSZIMIZMUSA, A TERMÉSZET IRÁNTI RAJONGÁSA.

Vajdának ez általános ismertetésénél meg kell emlékezni romanticzizmusáról, pesszimizmusáról és a természet iránti rajongásáról.

A *romanticzizmus* alatt a szellemnek magasratörekvő, merész fölemelkedését értjük, mely csodálatraméltó, magasztos eredményeiben bámulatra ragad s ellenállhatlanul szivünkhöz szól. Ez irány jelen századunk elején uralkodó volt irodalmunkban s legnagyobb képviselője Vörösmarty Mihály. E romanticzizmus főjellemvonása, a mely aztán teljesen megkülönbözteti a Vajdáétól s az általános európai romanticzizmustól az, hogy egészen nemzeti jellegű. Költőink a nemzet dicsőséges napjaiból választották a tárgyat, hogy a régi nagyság feltámasztásával buzditólag, serkentőleg hassanak az új nemzedékre. Ugyanebből az okból a szabadelvű eszméknek is nagy tért engedtek.

A Vajda romanticzizmusa csapongó képzeletében, fenszárnyaló eszményiségében, a csodákban való hitében s ezzel szemben a világ rendeltetésének, az emberi lét titkainak kutatásában s az egyéniségében rejlő ellentétekben nyilvánul. Szereti a különöst, csodálatost, szertelent. A természet erői megelevenednek előtte, az erdő tündérekkel népesül be, a rengeteg mélyéről sóhaj hallatszik, a falevelek halkan suttognak. Szerelmi ideáljai nem közönséges lények, szépségök és az ezen alapuló hatalmuk

kifejezhetetlen: fölemelnek és lesújtanak, dicsőitenek és eltörpitenek, éltetnek és megölnek. Lényök elérhetetlen, de azért mint valami légi tündér a tündöklő magasságban, végigkisér az egész életen, sőt a sirba is követ. A költő szerelme nemcsak e földön, hanem a túlvilágon is él, üdvözit vagy boldogtalanná tesz.

Hazafias költészetén is megvan a romantikus vonás s a nagy időkért, a hazai hősökért s általában a hazáért való rajongásban nyivánul. (Hogy a nagy férfiakat mennyire csodálja, bizonyitja az a körülmény is, hogy egy nyáron a schönbrunni kertbe mindennap ellátogatott, hogy ama fák alatt merenghessen, a hol valaha Napoleon járt.) Elbeszélő költészetének romantikus jellegét a már jelzett lirai vonásokon kivül például az álmok s a beszélgető harangok adják, nem is emlitve, hogy a mesék már magukban véve is romantikusak.

A *pesszimizmusnak* általában két fajtája van. Az egyik az elméleti pesszimizmus, a világfájdalom, mely tehetetlen, lágy panaszokban, életuntságban nyilvánul. A másik a gyakorlati pesszimizmus, a mely keresi és látja a hibákat, élére állitja a dolgokat, hogy javitson, ennek főjellemvonása az erő, fegyvere a szatira.

Mig például Ányos Pálban határozottan az első fajtájú pesszimizmusra találunk, addig Vajdát a gyakorlati jellegű hatotta át. Annyi benne a férfias erő, a hazáért, az emberiség nagy eszméiért való lelkesedés, hogy lágy panaszkodóvá, holdvilágfalóvá

már csak ezért sem lehet. Inkább rosszat vár, mert sokat csalódott, rosszaknak látja az embereket, elhibázottnak a világot, mert az ideálizmus annyira áthatotta, az eszményiség oly erős üveget tett szemére, hogy nemcsak a nagyobb hibákat látja tisztán, hanem a kisebbeket is észreveszi. Látván, hogy az eszményiség és a gyakorlati élet közt milyen nagy a különbség, lelkét egészen elönti a keserűség.

Pesszimizmusáért embergyülölőnek, hazáját megvetőnek szokták mondani. Keményben, Aranyban és Petőfiben is van pesszimizmus, de ki vonná kétségbe azt, hogy szeretik hazájukat és az emberiséget. Éppen igy nem lehet vádolni Vajdát sem. Olvassuk el költeményei közül a *Lenni vagy nem lenni* czíműt, a *Credot,* vagy prózai munkáit, azonnal tisztába jövünk e kérdéssel.

A pesszimista mindent megvet, a természetet is. Vajdát a világgyülölet vádja alól legjobban tisztázza az a körülmény, hogy nemcsak szereti a természetet, hanem valósággal rajong érte, annyira, hogy egész joggal nevezhetjük őt a *természet költőjének.*

Alig van költeménye, a melyen e tulajdonsága meg ne látszanék. A természet tisztaságát, szépségét nála senki szebben, meghatóbban ki nem fejezte. Az *Otthon, Gyermekkorom tájéka, Balaton partján, Bikoli fák alatt, Vaáli erdőben, Városligetben* stb. mind a természetről szólanak. Elmélkedő költeményeinek elvont eszméit a természet jelenségein a legszebben érzékelteti. Bánatában,

életunalmában, az emberek rosszasága elől a természetbe menekül panaszkodni, enyhülést, vigasztalást kérni.

Társalog, játszik, bizalmaskodik, szeretkezik, együtt szomorkodik, borong a természettel. Kimegy a zöld erdőbe, bekiált a sűrűbe s attól várja a vigasztaló szót. Valósággal megelevenedik nála és az ő szemében a természet: a szél oly szomorú nótát zúg, hogy a fák borzongnak, a galy remeg a levelek tánczolnak a légben; a vadon nyög és zúg; a szél elalszik a falevelen; a fák összesúgnak; a nap összekapja ragyogó palástját, leszáll s illatnyelven suttognak a virágok; a lombok intve csalogatnak; a légben tánczol a napsugár, a bokor kéjtől rezzen össze; erdő-mező pihegve elalél a gyönyörtől; a ragyogó nap aranyszegélyt fest a lomboknak; alkonyat után egyszerre megelevenedik a természet, az éj minden földi s égi lénye, az állatok és kisértetek mintegy varázsütésre mind mozgásba jönnek. Még az állatok is emberileg érző lényekké lesznek nála: az őzek szánják, a verebek kinevetik a boldogtalan szerelmest.

Nagyon szereti a képeket a természetből venni. Az elaggott ember halálát az érett gyümölcs lehullásához, kedvese fehér vállát a Kárpátok szűz havához hasonlitja. Az emberi élet képét a viz hullámzásában látja: a hullám a bölcső, a völgy a sir; az egyik születik, a másik elenyészik. Lelke tükrén a felhőt viszfénytelen bús ingoványhoz hasonlitja.

De magukat a természeti jelenségeket és a ter-

mészetet is gyönyörűen festi. Például szép tájképet fest e nehány sor:

Odabenn a mély vadonban,
A csalános iharosban,
Félreeső völgy ölében,
Sűrű árnyak enyhelyében...
Abban a kis házikóban...

Szépen festi az alkonyatot s a sötétség terjedését:

A nap összekapva fényes
Sugárszárnyait, az égről
Lebukott a mély tengerbe
És utána jött az éjjel,
Úszva-csúszva a látkörben
Homálykarjait előre
És előbbre nyujtogatva...

E pár sorral a tavasz kezdetét, a hegyi patakot s a viszhangos erdőt varázsolja elénk:

Majd verni kezd az erdő szive —
Csörg a patak, szól a kakuk.

Az őszi borongást, a természet pusztulását igy festi:

Vége már a szép napoknak,
A virágok hervadoznak.
Bágyadoz a nap sugára,
Lombjai a rengetegnek
Mélabúsan integetnek.

E festések annyival is inkább szépek, szinte megragadók, mert a tárgyat, melyet rajzol, nem halottnak, mozdulatlannak tünteti föl, hanem élőnek, mely a hangulatot nemcsak jelképezi, kifejezi, hanem maga is átérzi.

NYELVE.

Nyelve sem népiesnek, sem egészen a szalonok, iskolák, vagy tudósok nyelvének nem mondható. A könnyed népiesség helyét bizonyos tömörség foglalja el, a nélkül azonban, hogy a tősgyökeres magyar zamat hiányoznék belőle. Meglátszik, hogy a nyelvet a néptől tanulta, de az az ő művelt izlésén, filozófiai szellemén szűrődött át. Petőfi nyelve is sima, világos, mint a róna, Vajda olyan, mint a rengeteg, mely a futólag szemlélő előtt talán homályos is néha, de a ki belsejébe hatol, jól lát mindent s a legnemesebb élvezetben részesül.

Hogy a népies nyelvhez mennyi az érzéke, nemcsak egyes szavai, szólásformái (retyemotya, aszondom, toróbálni, oszténg, kinek jó a sorja, hevert oldaláról a másikra fordul, elvégezve takaros beszédét, kutya harapását kösd be a szőrével, de ő birta, nagy volt benne a természet), hanem még inkább meséiben, mulattató észjárásában nyilvánul, például:

Szent Iván nap ide, szent Iván nap oda,
Követem tisztesség, ha nem esik, mondva;
Majd csak elviselem, a mit a sors rám mért,
Áldja Isten hozzám való jó voltáért.

Itt van a pénz anyja, csakhogy ezt megfogtuk,
Tojik ez mindennap, mint a jó kotlóstyúk.

Adta gézengúza, rabló sing királya,
Ha világ végén is, de ő feltalálja.

Örömében a griffmadár nagyot kukorékolt,
Majd kihasadt tőle fölöttük az égbolt.

A gonosz e földön birkózik a jóval,
Éjszakával a nap, derű a borúval.
De fundamentoma ez a nagyvilágnak:
Előbb-utóbb győzni kell az igazságnak.

Nyelvezete a költői stil legszebb sajátságaival ékeskedik. Szebbnél-szebb szinező, hangulatfestő, tárgykidomborító *diszitő jelzőket* használ, például: suhogó avar, hűs éjszak; elhaló, megújuló sóhaj; éjszemével, napsugár-hajával, földi szépség pokolhatalmával; illanó felhők, illatos hegyoldalak, játszi árnyak, dermesztő némaság, bús enyészet, örök elmulás, bősz emlékezet, erőködő, vergődő emberagy, siralomházi lelkek, lobogó gyász; a végtelenség gyötri bús agyunk... Rémtelt, örök, siket, vak éjszakába űz, hajt a kétely, fojtó sejtelem... Ti lenge fák, ti völgyek, halmok, Ti napsugaras ligetek... A légen át siró harangszó, Fekete hollók raja száll... Bús éji királyné, fénymezű hold... Szűz ajka, első csókja csattanását...

Nagy bőséggel találunk remek *hasonlatokat*, például: A felhővel takart égbolt egy leszögezett koporsó fedele. Kedvese nélkül az égő csillagok megannyi gyertyafény, mely ravatal körül lobog. Fut kedvese elől, de úgy jár, mint az égő hadi gálya, mely minél jobban siet a partra, annál jobban emésztik a lángok. Szép hasonlat és merész képzelem egyesül e nehány sorban:

Az égbolt csillagos táblája
Kezedben összefüggő játszma;
De mérhetlen, végtelen,
Hogy át nem éri földi szem!

Élénken irja le, valósággal elénk varázsolja Holubár tüzes, toporzékoló paripáját:

Fekete hadméne jön nyeritve, fujva,
Sűrű torzüstöke tűzszemére hullva.
Föllobog sörénye, mint fekete zászló,
Dagadt ereinek hálója átlátszó.

Hosszú nyaka görbül a nagy méltóságtul
S mintha elvágyódnék e kevés világbul,
Fölrugja a földet darabban magasra,
Majd meg türhetetlen égre ágaskodva...

Szépen festi a bánatot e néhány sorban:

Homlokát omló hajába rejtve,
Ama sziklán ül a méla bánat,
Téveteg szemekkel, elmerengve
Képein a mulandóságnak.

Szójátékokra, ellentétekre, fokozásra is gyakran találunk, például: *Szójátékok:* Álmodozva álmodó virággal; Hervadozva hervadó levéllel; Könyörülő Isten, könyörülj meg rajta!... *Fokozás:* Jővel, égj, kárhozz el velem!... Rémtelt, örök, siket, vak éjszakába űz, hajt a kétely, fojtó sejtelem. Meglepő *ellentétek:* Szebb vagy, mint mind az angyalok és csábitóbb az ördögöknél... Bámultam ezt az embert, ezt a férget, mint egy tündérkirályt... Az óriás nap képe elfér egy harmatcsöppben...

Egyetlen zsarnok, szép vagy, dicső vagy,
Kit imádnak alattvalók,
Te ünnepelt, mindenható, nagy
S én csak szegény hived vagyok.

Hóhér idő, ádáz kezével
Letörli ajkad biborát.
Bepókhálózza csúf redővel
Fölséges arczod himporát.

Nyelvének jellemző sajátsága a gyöngéd finomság és az erőteljesség. Ezért jegyezte meg róla Erdélyi János, hogy nem tudni, Vajdánál mi több, a zaj-e vagy a csend, az erő-e avagy a gyöngédség? Lehet-e például mély érzelmet gyöngédebben kifejezni, mint Vajda teszi:

Ha majd egykor egy igazán
Hőn szerető szivre vágyol,
S keresed, de nem mutatja
Sem a közel, sem a távol.

Akkor emlékezz rám s jöjj el,
A hová engem temettek,
S hallgasd ott, mit suttog a fű:
Szerettelek, szerettelek.

A lágyság hangfestés és alliteráczió egyesül e néhány sorban:

Észrevétlen langy lehellet
Rázza a faleveleket.
Hajaszáli a vadonnak,
Hervadt levelek szállongnak.

Az erőteljességre a legkiválóbb példákat találhatjuk. Mikor az üstököst festi, a következőket mondja: Az égen fényes üstökös, uszálya az ég felétől le a földre ér... Csillagvilágok fénylő táborán át a végtelenséggel versenyt rohan... Lehet-e a helyzettel való elégedetlenséget erősebben kifejezni:

Ó, hogy én e förtelmek helyéről
Nem tudok elmenni valahová.
Ide vagyok én bősz végezettől
Tolvajok, csalók közé zárva.

Mily megrázó erővel nyilatkozik a szenvedély e nehány szóban:

A mélységes mély tengerek
Örvénye úgy el nem ragad,
Mint ha szemedbe mélyedek,
Egy szédületes gondolat.

Mint a tömör hegy, nehezedik agyunkra, mint az aczél marok szoritja össze szivünket e fölkiáltás:

Ó szörnyű törvény, gyászitélet!
Mit senki sem kerülhet el,
Hogy itt születni oly nagy vétek,
Miért mindennek halni kell.

E következő néhány sorban a magyar nyelv minden zengő szépsége, férfias, hatalmas szépsége a legnagyobb formatökélyben nyilvánul. Szinte látjuk a megrázó sötét háttért, szinte érezzük a forró légkört, az égető fájdalmat:

Hogy gyalázat, folt ég a napban,
Virágkehelyben ronda pók;
Nincs szemérem a csillagokban,
Zsibárú lett a szűzi csók.
Hogy koldussá szegényült a lét,
Leélte tündöklő nyarát,
Üres a végtelen mindenség,
Ki van rabolva a világ!

Ennél hatalmasabb nyelvezetet még Shakespeare-nél sem találunk. Valóban sok helyen nyelve, merész gondolatai és a meglepő erő Shakespeare-re emlékeztetnek.

Néha az erő sajátságos, szintén az angol költőre emlékeztető nyerseségbe csap át, például: A fákat tövestől fájó fogakként kiszaggató szelek... A beteg földnek egynémely pörsenését Csimborasszo vagy Himalája név alatt csodáljuk... A bűnnek első sugára, mint a hentes kése, hatol be a szendergő öntudat szivébe... Az álszemérmes törvény, e sanda csősz... Gorombán elrugott hazám... Minő világ, mi nép! Mint hazatérő csürhe, hogy rohannak, moslék szagát ha szél orrukba hozza... Mig koporsómat dúlják pondrók... A sirhalom e forgó gomb sömörje... Embercsoportok hullámhalmai feküdtek alig ismerhetőleg, mint kirántott s a szakácsné gondatlansága folytán szálkástul összeégetett sügérek... Kiüzve a szenvedély bélpoklos ördögét, e kályhafütő bőszült ördögöt...

A szertelenségbe csapó túlzásra is találunk néha; például ilyen, mikor azt mondja, hogy az egész mindenségben csak két dolog van, a mi soha el nem mulik: bánata és az Isten; más helyen pedig azt mondja, ha őt kedvese szeretné, magát az Istent sem irigyelné; ismét más helyen az Istentől is félti kedvesét.

HIBÁI. KÖLTÉSZETÉNEK EGYSÉGE.

Hibái jó tulajdonságaiból folynak: az élénk, fenszárnyaló képzelem néha szertelenségekre ragadja, az erő néha nyerseségre, az eredetiségre való törekvés különczségre viszi. A szép gondolatokat, a tartalmasságot annyira fontosnak tartja, hogy e mellett a külsőt olykor elhanyagolja, az alakot a tartalomért feláldozza. Költeményeiből néha hiányzik a belső összhang, különösen elmélkedő verseiből. E körülmény — ha a műbecs rovására is — hű tükre belső vergődésének, csapongásának és kétségbeesett lelki hányódásainak.

E fogyatkozások azonban csak szórványosak s jó tulajdonságai mellett teljesen elenyésznek. Vajdában újabbkori liránk legnagyobb alakját tiszteljük. Ha költeményeit olvassuk, szivünk egyetlen húrja sem marad érintetlen: egyszer a lelkesedés legmagasabb fokára emelkedünk, majd az elfásultság, a kétségbeesés vesz rajtunk erőt; egyszer az öröm, a reménység tölti el lelkünket, majd az elégikus lemondás, a halál, a pusztulás sejtelme reszketteti meg lelkünk legfinomabb húrjait.

Valamint egyénisége, lelki világa egészen önálló, minden más költőétől különböző, úgy költészete is egészen sajátos, eredeti. Nemcsak társadalmilag elkülönülve, hanem magában áll költői irányánál fogva is. Már általános tulajdonságai: nyelve, fantáziája, természetből vett gyönyörű képei is biz-

tositják eredetiségét, de még inkább kidomborítják tárgya, eszmeköre, hangulata. Szerelmi liráját minden más költőétől megkülönbözteti a roppant szenvedély és a boldogtalanság, elégiáit a csendes, sejtelmes mélabú, bölcselmi énekeit a végtelenséggel küzködő hányódás s a sajátságos elégikus hang. Kettőben: a kedélyi (természetet dicsőitő) ódában, a bölcselmi énekben egyetlen költőnk sem hasonitható hozzá. Ezekben a magyar irodalmat ő vitte legmagasabbra.

Alig van költőnk, kinek költészete az egységnek és bevégzettségnek oly tökéletes képét nyújtaná, mint a Vajdáé. Az alaphang úgy szerelmi, hazafias, mint elmélkedő és elbeszélő költészetében ugyanaz. Mindenütt mélységes, izzó, lángoló szenvedély nyilatkozik, mely soha el nem enyészik, mely kielégitést soha nem talál, mely hasztalan vergődik, hasztalan küzködik. Mindenütt ugyanaz a merész fantázia, szinte buja költői nyelv, az erőnek és lágyságnak ugyanama finom vegyülete. A szerelemben, a hazaszeretetben, a társadalomban, a természetben, mindenütt különálló, egyedüli, sajátos ő s e tulajdonsága, mint az alapszinezés, minden művén meglátszik.

Ugyanaz a szerelem kiséri végig az életen. A mily olthatatlan volt az ifjú szenvedélye, olyan az öregé is, csakhogy mig akkor erősebb volt a küzdés, a vergődés, a lázongás, a kor előrehaladtával a megadás, a mélabús elmerengés, lemondás lép előtérbe; de érzi a költő, hogy még amaz

örömcsarnokokban is azt fogja siratni, a mi itt e földön elveszett.

A hazaszeretet is ugyanolyan hangokon nyilatkozik nála. Az ötvenes években irta a *Virrasztókat*, mely allegorizálja a költőket, kik a beteg, szinte haldokló haza felett virrasztanak; énekökkel, gondoskodásukkal csak ők tartják még fenn életét. A mily szerepet juttat itt a költőknek, olyat teljesit ő mindvégig. Inti, kéri, dorgálja, korholja a haza hűtlen fiait, hogy ne rabolják ki, ne öljék meg a hazát s »mint az árva holt anyjára« ráborul és kéri, hogy ébredjen, eszméljen, mert elleneinek prédájává lesz.

A milyen rajongó a szerelemben a hazaszeretetben, éppen olyan a természetimádásban is. A mint lelke mindig csak a régi eszményképet keresi föl, éppen úgy vezetik vissza vágyai a már öreget az ifjúkori tündérligetekbe, a zöldbársonyos rétre, a sötét rengetegbe.

A természet iránt való rajongás szoros összefüggésben van a nagy természet, a világ, az emberiség titkainak kutatásával. A milyen eredménytelen a vergődése lélekemésztő szerelmi bánatával szemben, éppen olyan hasztalan keresi kétségbeejtő kérdéseire a feleletet. A természet gyönyörű festése s az áthatolhatlan titokzatosság, mely a sötét háttérben lebeg, egyesül e művekben. Lázas pirral vonja be arczát, kéjes gyönyörrel tölti el lelkét a természet szépsége, — éppen úgy, mint az ideálé — de mint a vámpir szívja vérét, emészti erejét

a kérdés: micsoda erők, hatalmak működnek itt, micsoda törvény uralkodik a nagy mindenségben, mi a kezdet, mi a vég, mi van a csillagokon túl, mi van a sírok éijelében?

Vajda egyénisége oly teljesen kialakult, fejlett és uralkodó, hogy saját egyéni érzelem- és gondolatvilága látszik meg elbeszélő költeményein is. *A szomorú körutas*, a ki megunva a világ hiábavalóságait, társtalanul bolyong a világban, *Alfréd* kételyeivel, kínjaival, pesszimizmusával, csalódásával, a fölötte uralkodó démon szerelme ellen hasztalan küzdő *Andor*, a mesék, melyek szerint a jó, az igazság csakis a mesevilágban van meg: alapjukban mind ő rá vezethetők vissza.

Női alakjainak is egy mintájuk van: *Gina*. A szerelmi történetek általános vonásokban az ő történetük.

Sokan elitélték Vajdát, mert szerelme oly szenvedélyes, lázas, forrongó, szinte kétségbeejtő. De vajjon a költőtől meg lehet-e kivánni, hogy érzelme a megállapitott keretekhez alkalmazkodjék? vajjon a lirának nem az-e a feladata, hogy olyannak tárja elénk a költő belsejét, a milyen az.

Szerelmi verseiben két dolog igen jellemző. Először, hogy a költő saját lelki állapotainak teljes rajzát adja, belsejének minden változását, évtizedek érzelmi világát tárja elénk s igy szerelmét nem a megszokott általánosságban, hanem alkotó elemeire bontva tárja elénk. Másodszor, hogy szerelmesének képe is tisztán elénk rajzolódik verseiből. A realiz-

musnak emez, a lira terén való érvényesülését legelőször ő hozta be.

A természetről szóló költeményeiben általában két elemet különböztetünk meg. A naiv természetimádást, a mely az ősi emberen uralkodott, a mi a természet magányában fejlődik ki; és azt a szeretetet, mely azt az embert tölti el, ki jóllakott a világgal. Az első érzelem hatása alatt oly egyszerű, gyermeteg hangon ir, mintha a polgárosodás hideg, józanitó lehe sohasem érintette volna. A második érzelem akkor vesz erőt rajta, mikor az élet viharai megtépik, megszaggatják ruháját, lelkét, mikor bűnbánóan lihegve fut a természet keblére, hogy sérelmeit, fájdalmát, nyomorát elpanaszolja.

A KORTÁRSAK ÉS A KÜLFÖLD VAJDÁRÓL. A KÖLTŐ ÖNMAGÁRÓL.

Vannak, kik azt tartják, hogy a lirai költészet csakis az ifjúságnak való. Ezek azért esnek e téves felfogásba, mert a fiatal irók, fiatalos érzelmekkel, ifjúsági ösztönből irnak lirai költeményeket s döngicsélésök csakugyan csak velök egykorúaknak szerezhet élvezetet, valamint hogy ők maguk is érettebb korukban vagy elhallgatnak, vagy az irodalom más ágait művelik. Vajda fényes bizonyiték arra, hogy a lira a férfikorban is méltó tere lehet a költőnek és hogy szellemi gyönyört nyújthat az

érettebb olvasónak is. Sőt egyenesen kimondhatni, hogy Vajda mély szenvedélye, eszméi, erős hangja miatt egyáltalán nem a zsengébb ifjúságnak, hanem az érettebb korúak költője.

Sajátságos körülmény az, hogy Vajdát ezideig sem az irodalom, sem a közönség nem méltatta kellőképen. Ennek okát sokféle körülmény összejátszásában kell keresnünk.

Nem megalkuvó lélek, politikában, társadalmi életben mindig őszinte volt, nézetét nem tagadta meg. Hizelegni, hajlongani nem tudott, nem akart, az öndicséretet, a bérelt dicsérőket egyaránt megvetette.

Idealista a realizmus korában. Érezvén önértékét, egyéniségét, teljesen érvényesiteni törekedett azt, saját úton, melyen megindult, haladt tovább. Ezért sok támadásnak volt kitéve. Ekkor az erős lelkek tulajdonsága nála is érvényesült. A támadások nemcsak nem félemlitették meg, hanem még merészebbé, még kiméletlenebbé, szinte makacscsá tették. Mikor pedig látta a sikertelenséget, visszavonult; bekövetkezett a mellőztetés, a közöny, az elfeledtetés.

Igaz ugyan, hogy az igazság előbb-utóbb napfényre jut s nem maradhat homályban az, a mi az egekből jön. A nagy szellem érvényesül. De jegyezzük meg, hogy irodalmunkban még mindig a három nagy költő uralkodik. Fényök mindenkit elhomályosit. Az utánzók hozzájuk emelkedni nem tudnak; a közönség pedig annyira varázshatásuk alatt áll, hogy egyedül csak azok irányát tekinti jónak, töké-

letesnek, az új nyomokon haladókat nem veszi észre. Nem első s hihetőleg nem utolsó tünet ez irodalmunkban.

A költő népszerűtlenségéről Milkó Izidor egyik czikkében e jellemző sorokat olvassuk (Pesti Napló 1898. április 14.): »Sokan idegenkedtek a Vajda poézisétől, különösen pedig a Vajda-kultusztól s ezek nem szerették, ha reklámot csináltunk neki. Megtörtént például, hogy czikkelyt irván róla, ezzel a fölirással: *Vajda János és a közönség*, másnap a czikket ezen a czímen olvastam az ujságban: *Egy költőnk és a közönség.* A költő neve a dolgozat fölött nagyon is reklámszerű lett volna, gondolta az óvatos szerkesztő.«

Voltak tehát egyesek, kik határozott ellenszenvvel viselkedtek iránta és költészete iránt, mely ellenszenv még halála után is megnyilatkozott. (L. Magyarország 1897. január 29.)

A Kisfaludy-Társaság 1897. január 27-iki ülésén az elnök jelentette, hogy az alapszabályok értelmében Vajda felett emlékbeszédet kell tartani s felhivta a tagokat, hogy ki vállalkozik rá, de egyszersmind hozzátette, hogy nem mindjárt, ráérni egy év, vagy másfél év mulva is. A csendből egyes hangok Endrődi nevét hangoztatták, ki mint lirikus hivatott rá. Endrődi késznek is nyilatkozott rá, mire az elnök hevesen mondta, hogy mit dicsérik annyira azt a Vajdát s figyelmeztette az emlékbeszédirót, hogy ne dicsérje úgy agyon, mintha a legnagyobb költő s legnagyobb hazafi

lett volna; a függetlenségi lapok úgy irtak róla, mintha üldözték volna, pedig régen a Magyar Sajtóba irt, aztán Sennyeyhez tartozott; Aranynak is kinált a kormány 4000 forint évi jutalmat; de ő nem fogadta el stb.

Bartók és *Vadnay* keltek a költő védelmére s a tagok gyakori helyeslése közben tisztázták a költő politikai multját, ki Széchenyi politikai iskolájáért lelkesült és Sennyeyben oly embernek volt hive, ki az alkotmányos korban főrendiházi elnökké lett; különben is a költő politikai megitélése nem tartozik a társaság elé.

Az emlékbeszédet a mai napig nem tartották meg.

A népszerűséget a költő sohasem kereste, hajhászta; de a méltánytalanság, melylyel egyesek elbántak vele, erős visszahatást keltett benne. Midőn irótársai előfizetés útján két kötetét kiadták, nagyon boldog volt; de csakhamar elkedvetlenitette a sajtó hűvössége, melylyel munkáját fogadta. Prózáját *Milkó Izidor* ismertette, fölszólitotta tehát, hogy foglalkozzék költészetével is; de ehhez nem érzett elég erőt.

A megjelent ismertetések feletti sok vita, hosszas töprengések után egyszer kijelentette Vajda, hogy megirja ő azt a kritikát s átadja Milkónak, hogy nyomassa ki saját neve alatt. Ez alig hitt füleinek és csak pillanatnyi szeszélynek vélte a kijelentést, annyira ellenkezett az természetével; de Vajda Milkó sürgetésére csakugyan el is küldte neki Szabadkára az önbirálatot az ő nehezen olvasható,

plajbászszal irott szarkaláb-betűs kéziratát, azzal a kérelemmel, hogy használat után égesse el, vagy ha elkésett, küldje viszsza. A kézirat azonban, mig Vajda élt, nem jelent meg s a költő Milkó felvilágositására maga is belátta, hogy nem is jelenhetett meg; most is a Milkó birtokában van. Vajda halála után mint irodalmi ereklyét tette közzé a Pesti Naplóban. (1897. április 14., 15.)

Roppant érdekes ez az önbirálat, mint kitörés, kifakadás — a költő véleménye szerint — az iránta hosszú évtizedek óta tanusitott méltánytalanság ellen. Érdekes mint kifejezője annak, hogy mikép gondolkodott önmagáról, műveiről és a közönségről.

A birálat lényege a következő:

A nagy katasztrófa óta minden téren a józan, konzervativ, lomha, minden újitástól, emelkedéstől irtózó elem viszi a vezérszerepet. A fellengőbb, érzelmesebb, lángolóbb, fogékonyabb, vérmesebb, zseniálisabb lelkű, magasra törő, tevékeny, teremtőképességű elem, az igazi magyar, mely képes volna a hazát előrevinni, háttérbe van szoritva. De ez a jövő, ez fog uralkodni a politikában, az Akadémián, sajtóban, szépirodalmi társulatokban. Ekkor jön meg az ideje Vajda J. költészetének is. Ebben kételkedni annyi, mint kételkedni a nemzet jövőjében. A baglyok eltünnek az éj sötétében és a déli verőfény étherében fönnen lebegnek az aranysasok.

De most a középszerűségé az uralom; a láng-

ész már-már nevetségessé van téve. A költészetben a józanságot dicsérik. Ez Vajdának úgy hangzik, mintha egy vén asszonyt magasztalnának, hogy nem kaczér; mintha azt kivánnák, hogy a tokaji esszenczia olcsóbb legyen a lőrénél.

A műbirálók a formát, a technikát becsülik mindenekfelett. Bizonyos, hogy Jupiter redőiben egy hajszál hiba is rontaná a hatást; de mi szebb: Vénusz egy darab fátyolöltözettel, vagy egy koros franczia dáma kifogástalan, elegáns, modern pipeéréjével?

Az eszme a költészet lényege. A hol a rím előbb születik meg, az vásári munka, melyet a kereskedő a szegény vevőre rádisputál. Szép gondolat szép formában, ez a főszabály. S ez Vajda 1872 óta megjelent költeményeiben meg is van. Nézzük legfenségesebb költeményeit: *A vaáli erdőben*, *Az üstökös*, *Jelenések*, *Hajón*, *Kárhozat helyén*, *Gina emléke*, *XXX.*, *XXXII.*, *Megnyugvás* stb. Ezekben elérte a tökélyt, melyet a magyar nyelv természete megenged. A nyelvbeli kifejezés netovábbjának példaképe a *Nyári les.*

1847—67-ig irt számos rögtönzésében sok a pongyola s jogosan vádolták formahiánynyal s ezt ismétlik szajkómódra a sajtó felületes, munkával agyonhajszolt emberei.

A *Találkozások* a legnehezebb, a legszűkebb formában valóságos remeklő műve a forma fölötti uralkodásnak. Azonban a legszebb, legelragadóbb műve az *Ábel és Aranka*, melyet nem tud elég-

szer elolvasni. Benne a költői hatások összes neme megvan. Meséje egész új, alapeszméje is (egy ember, a ki rosszat tenni nem tud, még ha akarna sem) s mily szép az előadás, mily eszményiek alakjai: Ábel és Aranka s mily tündéries a befejezés s egyik főérdeme, hogy az olvasó sohasem sejti, mi következik a következő versszakban. Silberstein Vajdát mint epikust tartja kitünőbbnek, »engem« lirája lehetőleg még inkább elragad s ebben különálló egyéniségnek tartom nemcsak a hazai, hanem a világirodalomban is. De azért az általam ismert modern beszélyek közt *Ábelt és Arankát* választanám.

Látható ez önbirálatból, hogy a költő kiváló, nagy szellemnek tartja magát. Lehetnek, a kik őt elitélik ezért, maga Milkó is, ki közzétette, mentegeti érte. Igaz ugyan, hogy e mentegetés s a jegyzetek, a hosszú bevezetés, mit a közleményhez fűzött, oly hangon vannak irva, hogy egyátalán nem használnak a költőnek, sőt méltatlanok hozzá.

Mi nem tartjuk szükségesnek se a magyarázgatást, se a mosogatást. Különös dolog mindenesetre ez a megnyilatkozás; de a valódi költőnek egész lénye is különös.Köznapi mértékkel nem mérhető. Van köztük a szerénységnek s a magasra felcsapó önérzetnek is számos példája; elég legyen csak a két szélsőséget, Aranyt és Petőfit emliteni; ki töprenkedik azon, hogy melyik magatartása szebb.

A költőt évtizedeken át mellőzték. Némán, de lelkében forrongva és keserűséggel tűrt. Végre kitört. Szólott és a mit mondott, ide iktattuk. Nem egészen új, a mit mondott, megirta már ő azt nem egy költeményében:

Egy csillagom biztat még, a tudat,
— Nem olthatá ki annyi kárhozat —
Hogy feljön egyszer még az én napom...

Sok-sok tisztelője, híve és csodálója van a költőnek úgy e hazában, mint külföldön. Irodalmunk elsőrangú egyénei a legnagyobb elismeréssel szólanak róla.

Endrődi Sándor igy ir róla: »Szeretem ezt az embert, mert magát adja költeményeiben, erényeivel, hibáival, ellenmondásaival, egész szivével. Érzem s jól esik éreznem mélyen megillető vagy fölrázó hatásait, nyelvének gazdag költőiségét, rendkivüli erejét s jól esik tisztán látnom e nézeteiben határozott, érzéseiben férfias, ízről-ízre befejezett egyéniség körvonalait, melyek nagyarányúak, imponálók.«

Ábrányi Emilnél ezt olvassuk Vajdáról: »A lemondásnak, a magánynak, a boldogtalanságnak és a végtelenségben szárnyaló elmélkedésnek nincs nálunk nagyobb poétája Vajdánál. Hálás szívvel nézzük azt a sok kincset, a mit elhagyatottsága és fájdalma számunkra felhalmozott.«

A külföldi irók is, kik valamikép megismerték Vajdát, nagyrabecsülték költészetét. Németre for-

ditott költeményeiről már szólottuk. *Buttler E. D.* *Mikor a nap süt az égen* költeményét angolra forditotta.

Hogy mire becsülték egyes külföldi irók Vajdát, erre nézve ideiktatjuk Szana Tamás, a *Magyarország* 1897. január 27-iki számában *Vajda és a külföld* megjelent czikkének egy részét.

Különösen a külföld költői és műbirálói tudták megérteni és megbecsülni Vajda János mindig eredeti, habár gyakran különczködő, de letaposott nyomokon sohasem haladó költészetét. Erről személyesen volt alkalmam meggyőződni az utóbbi másfél évtized alatt, midőn német-, franczia- és olaszországi összeköttetéseim folytán nem egyszer részesültem abban a szerencsében, hogy a magyar költőkről a külföld kiváló irói és közönsége előtt is beszélhessek.

Midőn Sacher-Masoch, a nagy német beszélyiró a nyolczvanas évek elején hónapokat töltött Budapesten, hogy a magyar élettel és a magyar társadalommal közelebbről megismerkedjék, nem egyszer csodálkozását fejezte ki a felett, hogy a magyar irók mit sem tesznek saját maguk és társaik érdekében.

— Lássa, — mondta egy alkalommal — az önök Vajdája olyan érdekes alak, mely nagyon megérdemelné, hogy vele a külföldön is szeretettel foglalkozzanak. Hatalmas, őseredeti tehetségnek tartom őt, pedig alig egy-két költeményét ismerem, azt is csak rögtönzött, prózai forditásban, a mint egyik barátom a magyar eredetiből leolvasta.

Mikor aztán Sacher-Masoch 1882-ben meginditotta az *Auf der Höhe* czímű tekintélyes folyóiratot, addig nem hagyott békét nekem, mig hosszabb tanulmányt nem

irtam vállalata számára Vajda Jánosról. Ez alkalommal szemelvényeket is közöltem a költő műveiből Radó Antal forditásában s ezek a szemelvények — mint Sacher-Masoch irta nekem — a szemle közönségénél szokatlanul nagy érdeklődéssel találkoztak. A hires német beszélyiró több önálló verset is örömest közölt volna Vajdáról, de később nem kaptam forditót, a ki sikeresen meg tudott volna birkózni a magyar költő tolmácsolásának nehézségeivel.

* * *

Pár évvel később Velenczében az olasz forradalom költőjével: Marco Antonio Caninivel kötöttem ismeretséget.

Egy alkalommal az öreg úr egy nagyon ismert magyar anthológiát húzott elő a zsebéből. Fölnyitotta a könyvet s a Vajda János nevére mutatott:

— Ez a költő még nincs képviselve a könyvemben.

— Nagy poéta, de nem merek vállalkozni arra, hogy lázas szenvedélyének, erőtől duzzadó szines nyelvének tolmácsa legyek. Pedig *Gina emlékének* nem volna szabad az ön könyvéből hiányoznia.

— Forditson le hát valamit, a mivel könnyebben megmérkőzhetik.

Leforditottam neki a *Vaáli erdőben* czímű lirai verset. Canini el volt ragadtatva s még kétszer ismételtette velem a rövid költeményt. Azután pedig vette az irónját s beirta a verset jegyzőkönyvébe.

— Igazabb, mélyebb lirai költeményt nem hallottam egyhamarjában. Ennek a versnek göthei szépségei vannak. Most már még inkább kiváncsi vagyok az önök Vajdájára. Ha hazamegy, kérem, küldjön tőle minél több verset.

És a jó Canini nem is hagyott addig békét nekem, mig Vajda három-négy versét el nem küldöttem neki Velenczébe. Egyik sürgető levelét megmutattam az akkor éppen betegeskedő költőnek is. Vajda felült az ágyában s a mikor felolvastam neki Canini sorait, mintegy kétkedőleg kivette kezemből a levelet s maga kezdte sillabizálni az öreg olasz poéta csaknem olvashatlan ákombákomjait. Aztán azt mondta:

— Csodálatos, de mégis igaz. Végre-valahára az én időm is elérkezett.

1885-ben a *Revue internationale* szerkesztősége a magyar irodalmat ismertető czikkeket kivánt tőlem. Első dolgozatom a Petőfi után feltünt magyar lirikusokkal foglalkozott. Közülök Vajda Jánost ismertettem legtöbb előszeretettel és talán leghosszasabban is. Nehány hétre a czikk megjelenése után Pontederából, Olaszországból kaptam levelet egy fiatal költőtől, ki azt tudakolta tőlem: vajjon olvashatók-e Vajda János költeményei német vagy franczia nyelven? Sajnálattal kellett tudatnom, hogy franczia forditója még nem akadt s németre is csak egy pár van leforditva a versei közül.

Az olasz poétáról aztán hosszabb ideig nem hallottam semmi hirt. Évek multak el s már-már azt hittem, hogy megszünt érdeklődni a magyar irodalom iránt. Egyszer azután mégis csak érkezett levél Pontederából, még pedig magyar nyelven irt levél. Az én fiatal olasz poétám irta, a ki nem volt más, mint *Emilio Pavolini*, a pontederai gimnázium tanára.

Megtanult magyarul, hogy eredetiben olvashassa a magyar poétákat, köztük *Vajda Jánost*. Mert Vajda maradt a kedvencze mindvégiglen. Aztán ez a fiatal poéta egész kis füzetet bocsátott közre a magyar költők forditásai-

ból, de Vajdával sehogysem tudott boldogulni, mert a magyar költő elementáris ereje hiányzott belőle. »Félek hozzányulni, — irta nekem egyik levelében — de annál gyakrabban s annál örömestebb olvasom eredetiben.« Igy itélt a külföld Vajda János felől, a kit saját hazájában mindig csak az irók egy kisebb csoportja ismert el az Isten különös kegyelméből való nagy lirikusnak.

Ime ezekben ismertettük a költő küzdelmes élet- és irodalmi pályáját. Gyenge erőnkhöz képest igyekeztünk a lehető tárgyilagossággal költészetének és prózai műveinek értékét feltüntetni; törekedtünk kimutatni, kiknek van igazuk: a kik csodálói, vagy a kik több megróni valót találnak munkáin, mint magasztalni valót.

A költő még nem régen itt élt, járt közöttünk, sirja még friss a kerepesi temetőben. Még a kik szólunk, irunk róla, személyének hatása alatt vagyunk. Itéleteinkben, véleményünkben személyes inditóokok is vezethetnek bennünket. De jön az utókor, mely tisztábban fog itélni. A jövőtől várta az elismerést a költő, erre hivatkozva fejezzük be mi is tanulmányunkat az ő saját szavaival:

Halhatatlanok birája az idő,
Csak akkor tudjátok meg, hogy mi ő,
Ha elmerültek hosszú századok,
S hozzá hasonlót még nem láttatok . . .

Különlenyomat az *Ország-Világ* 1900—1901. évfolyamaiból.

TARTALOM.